

EUROPEAN CONFERENCE

Conference Proceedings

XVI International Science Conference
«Scientific trends: history, development
and existing problems»

April 21-23, 2025
Krakow, Poland

SCIENTIFIC TRENDS: HISTORY, DEVELOPMENT AND EXISTING PROBLEMS

Abstracts of XVI International Scientific and Practical Conference

Krakow, Poland
(April 21-23, 2025)

UDC 01.1

ISBN – 979-8-89766-179-4

The XVI International Scientific and Practical Conference «Scientific trends: history, development and existing problems», April 21-23, 2025, Krakow, Poland. 195 p.

Text Copyright © 2025 by the European Conference (<https://eu-conf.com/>).

Illustrations © 2025 by the European Conference.

Cover design: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© Cover art: European Conference (<https://eu-conf.com/>).

© All rights reserved.

No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher. The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Naima N.N. Investigating the biostimulant and antifungal effects of cyanobacterial extract in tomato (*Solanum lycopersicum* L.) plant. Abstracts of XVI International Scientific and Practical Conference. Krakow, Poland. Pp. 9-11.

URL: <https://eu-conf.com/en/events/scientific-trends-history-development-and-existing-problems/>

TABLE OF CONTENTS

AGRICULTURAL SCIENCES		
1.	Naima N.N. INVESTIGATING THE BIOSTIMULANT AND ANTIFUNGAL EFFECTS OF CYANOBACTERIAL EXTRACT IN TOMATO (SOLANUM LYCOPERSICUM L.) PLANT	9
ARCHITECTURE, CONSTRUCTION		
2.	Калашнікова В.К., Войко Н.Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ЦЕНТРУ МАЛОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРУ М. ХАЩЕБЕ)	12
ART HISTORY		
3.	Степанова О.М., Тимошенко В.Ю. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПЛАКАТУ	18
BIOLOGY		
4.	Папірник Т.А., Максименко Ю.В. ВИДОВИЙ СКЛАД РОСЛИН ЦЕНТРАЛЬНОГО ПАРКУ (СМТ. НОВОГУЙВИНСЬКЕ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛ.)	21
5.	Рожкова Т., Михно О. МІКРОБІОМ НАСІННЯ СОНЯШНИКУ	24
6.	Серов Р.В., Павлюченко О.В. ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ КОЛОНІЙ МУРАШОК РОДУ SERVIFORMICA В ПРИРОДНИХ УМОВАХ	26
ECONOMY		
7.	Ostrovskiy I.A., Stadnyk G.V. DIGITAL INSTRUMENTS OF FINANCING FOREIGN TRADE AS A FACTOR OF INCREASING ECONOMIC SECURITY	30
8.	Troian V., Rudachenko O., Uhodnikova O. INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT OF MARKETING STRATEGIES FOR ATTRACTING INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES	33

9.	Ачарова Д.О., Дашченко Н.М. РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	35
10.	Дашченко Н.М., Самвелян О. СИСТЕМА ВНУТРІШНІХ ЦІЛЬОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО ВНУТРІШНЬОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМСТВА	41
11.	Тесленко К.М. ЦИФРОВІЗАЦІЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В ЄС ТА УКРАЇНІ	45
12.	Чизмар І.І. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕОРІЙ ІНФЛЯЦІЇ: ВІД КЛАСИКИ ДО СУЧАСНОСТІ	50
GEOGRAPHY		
13.	Isgandarova U., Seyidov E. MELIORATION OF SALINIZED LANDS IN SHARUR REGION AND WAYS TO INCREASE FERTILITY	53
HISTORY		
14.	Шевченко А.С. ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ У НАУКОВІЙ ДУМЦІ	58
JURISPRUDENCE		
15.	Вереша Р.В. ГЕНЕЗИС ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	62
16.	Година О.В., Година О.І. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	65
17.	Кириленко Л.О., Стрельченко О.Г. З'ЯСУВАННЯ ВСІХ ОБСТАВИН СПРАВИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА	68

18.	Сайнецький В.В., АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	72
19.	Райчева С. КЛАСИФІКАЦІЯ СПОРІВ У ВІДОКРЕМЛЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО	75
MANAGEMENT, MARKETING		
20.	Zhuldyz R. A COLLABORATIVE MODEL DEVELOPMENT FOR AGILE IMPLEMENTATION IN THE PUBLIC SECTOR: EVIDENCE FROM KAZAKHSTAN'S IT REFORMS	79
21.	Ігнатюк В.В., Семенюк В.Г. ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ АУТСОРСИНГУ НА ОРГАНІЗАЦІЙНУ СТРУКТУРУ ПІДПРИЄМСТВА	85
MEDICINE		
22.	Адубецька А.Ю., Шнайдер С.А., Деньга О.В. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПРЕПАРАТІВ НА БІОХІМІЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ПОКАЗНИКИ КІСТКОВОЇ ТКАНИНИ ВЕРХНЬОЇ ЩЕЛЕПИ ЩУРІВ ПІСЛЯ ДЕНТАЛЬНОЇ ІМПЛАНТАЦІЇ	88
23.	Дзвонковська В.В., Болехівська Ю.М., Андріюк Д.М. ЗАХВОРЮВАННЯ ШЛУНКОВОГО-КИШКОВОГО ТРАКТУ У СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ	91
24.	Морока Р.К., Овчаренко І.А. ГАМТВАС – ОЦІНКА НОВОЇ ВАКЦИНИ ПРОТИ ТУБЕРКУЛЬОЗУ	96
25.	Міндруль Д.І., Бабеня Г.О., Рачинський С.В. ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСОБІВ ДЛЯ ФІКСАЦІЇ ЗНІМНИХ ЗУБНИХ ПРОТЕЗІВ	98
26.	Октисюк Ж.С., Гойда Н.Г. АНАЛІЗ САМООЦІНКИ РІВНЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ-СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ УКРАЇНИ З ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ЩОДО НАДАННЯ АКУШЕРСЬКО-ГІНЕКОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ	101

27.	Скрипник І.Л., Шнайдер С.А., Прийма О.А. РЕЗУЛЬТАТИ ЛІКУВАННЯ МЕЗІАЛЬНОГО ПРИКУСУ У ПАЦІЄНТІВ З АГЕНЕЗІЄЮ БОКОВИХ РІЗЦІВ ВЕРХНЬОЇ ЩЕЛЕПИ З ВИКОРИСТАННЯМ НЕЗНІМНОЇ ОРТОДОНТИЧНОЇ ТЕХНІКИ У КОМБІНАЦІЇ З КОМПАКТОСТЕОТОМІЄЮ	103
28.	Соловей А.Ф., Бирка Є.О. РОЛЬ ЛІКАРЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ У ВИЯВЛЕННІ ФАКТОРІВ РИЗИКУ РОЗВИТКУ ПОСТПОЛІОМІЄЛІТНОГО СИНДРОМУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)	105
PEDAGOGY		
29.	Ведмідь В., Проха А. СТВОРЕННЯ ДРУЖНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ООП	109
30.	Нагорна Г. О. ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІЛІСНОГО ПРОЦЕСУ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ	114
31.	Губенко І.Я., Степанова Г.М., Шевченко В.В. ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ У ЧЕРКАСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ	116
PHILOLOGY		
32.	Кулина І.Г., Костецька І.О. SPRACHLICHE BESONDERHEITEN DER WERKE VON HARTMANN VON AUE	119
33.	Кулина І.Г., Яценко Д.Е. ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИХ ПИСЕМНИХ ТВОРАХ	121
34.	Сергеева Г.А. ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ (ІЛА) У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	124
PSYCHOLOGY		
35.	Бойченко М.В., Плисюк К.О. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АМБІВАЛЕНТНОСТІ У МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	127

36.	Карпюк Ю.Я. ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ПІД ЧАС ЇХ ПІДГОТОВКИ У ЗВО	130
37.	Лосієвська О.Г., Мальнєв А.С. ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІВ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ	136
38.	Максим О.В. КОРЕКЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ІНТЕРНЕТ ЗАЛЕЖНИХ ПІДЛІТКІВ	140
39.	Нагібіна А.О. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИВ'ЯЗАНOSTІ ДО БАТЬКІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	145
40.	Федик О.В., Федик О.І. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	150
41.	Хрущ О.В. ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗВО В ЧАС ВІЙНИ	156
42.	Хрущ-Ріпський Ю.А. ТЕХНОЛОГІЇ ПОДОЛАННЯ ПСИХОТРАВМ ВІЙНИ	161
43.	Шевчук В.В. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ	167
TECHNICAL SCIENCES		
44.	Burduladze A., Papuashvili T., Arevadze T. DETERMINING THE TYPE OF ROAD PAVEMENT REHABILITATION BASED ON THE DEGREE OF DAMAGE, USING THE VIZIR METHOD	170

45.	Клімов О.П., Мартиненко М.М., Саламаха Р.О. РОЗРОБКА ТА СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКТУ ПЛАКАТІВ СИЛОВОЇ УСТАНОВКИ МВ833ЕА-500 БОЙОВОЇ МАШИНИ ПІХОТИ "МАРДЕР 1А2"	177
46.	Кузьменко А.І., Семич Р.С., Дунаєва А.О. ОПТИМІЗАЦІЯ КОНСТРУКЦІЇ ТА ПАРАМЕТРІВ ДВИГУНІВ ВНУТРІШНЬОГО ЗГОРЯННЯ ДЛЯ ЗНИЖЕННЯ ВИКИДІВ	181
47.	Рубан О.А., Монат І.О., Зражевська В.В. ВИКОРИСТАННЯ РОБОТИЗОВАНИХ СИСТЕМ У ЛОГІСТИЦІ ТА НАВАНТАЖУВАЛЬНО-РОЗВАНТАЖУВАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ	188
48.	Рябцев І.О., Лентюгов І.П., Рябцев І.І. ВПЛИВ ГРАНУЛОМЕТРИЧНОГО СКЛАДУ ТА ВИХІДНОЇ СТРУКТУРИ ШИХТИ ПОРОШКОВИХ ДРОТІВ НА МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ МЕТАЛУ, НАПЛАВЛЕНОГО ДУГОВИМ МЕТОДОМ	192

INVESTIGATING THE BIOSTIMULANT AND ANTIFUNGAL EFFECTS OF CYANOBACTERIAL EXTRACT IN TOMATO (*SOLANUM LYCOPERSICUM* L.) PLANT

Naima Niyazova Namaz

Researcher

Institute of Molecular Biology & Biotechnologies, MSE Azerbaijan

Climate change is exacerbating the impact of abiotic and biotic stressors on agricultural production, posing severe threats to global food security, environmental stability, and economic sustainability. Abiotic stresses—particularly drought, irregular precipitation patterns, and water scarcity—are increasingly impairing crop yields, with FAO projections suggesting a potential 50% decline in productivity by 2050 (Ben Sedrine et al., 2024). Drought stress alone disrupts multiple physiological processes in plants, including root development, nutrient uptake, photosynthesis, flowering, and fruit formation, ultimately leading to significant yield losses in vegetable crops (Turan et al., 2023). In arid and semi-arid regions, water resources are already limited, the intensification of drought conditions due to climate change further reduces CO₂ assimilation, stomatal conductance, and photosynthetic efficiency, severely compromising agricultural output.

Simultaneously, biotic stressors—including pathogenic bacteria, fungi, oomycetes, viruses, and nematodes—cause extensive damage to crops, leading to substantial economic losses (Adss et al., 2024). These pathogens attack various plant tissues, from roots to fruits, diminishing both yield and nutritional quality. While some plants possess innate defense mechanisms, such as metabolic regulation and secondary metabolite production, the increasing resistance of pathogens to chemical treatments necessitates alternative protective strategies. Among the most vulnerable crops is the tomato (*Solanum lycopersicum* L.), a globally essential vegetable valued for its nutritional and culinary significance. However, tomato production is declining due to drought and fungal infection and does not meet world population's demand (Ali et al., 2021; Martinko et al., 2022).

Conventional agricultural practices have long relied on chemical fertilizers and pesticides to mitigate these stresses. However, their overuse leads to soil degradation, water contamination, and ecosystem imbalance, highlighting the urgent need for sustainable alternatives. Organic fertilizers, though beneficial, can also disrupt nutrient cycles when misapplied. In this context, recent research has focused on sustainable and environmentally friendly approaches to increase agricultural productivity in adverse environmental conditions, especially biologically based products (Gonçalves, 2021; Pathak et al., 2018). With this regard, biostimulants—comprising seaweed and cyanobacteria extracts, humic substances, beneficial microbes (PGPR), chitosan, and amino acids—emerge as a promising solution. These natural compounds enhance nutrient uptake, stimulate phytohormone synthesis, improve osmotic regulation, and

strengthen plant resilience against both abiotic and biotic stresses (Turan et al., 2021). By integrating biostimulants into agricultural systems, farmers can improve crop productivity while reducing reliance on harmful agrochemicals, thereby supporting sustainable food production in an era of escalating climate challenges.

This study investigated the biostimulant potential of *Nostoc piscinale* cyanobacterial extract in enhancing drought tolerance in tomato (*Solanum lycopersicum* L.) cv. İlyas- Azerbaijan local tomato cultivar, as well as its antifungal activity against the phytopathogenic fungus *Botrytis cinerea*. The cyanobacterial extract obtained from *Nostoc piscinale* was applied as a foliar spray to tomato plants before and during drought stress exposure. After 12 days of drought, photosynthetic parameters, total soluble protein content, and *tas 14* dehydrin gene transcript accumulation were analyzed in the leaves of İlyas variety. The results revealed that drought stress significantly reduced stomatal conductance and electron transport rate (ETR) compared to well-watered controls. *Nostoc*-treated İlyas variety exhibited similar stomatal conductance and electron transport rate (ETS) to control plant under well-watered conditions. However, both stomatal conductance and electron transport rate (ETS) decreased in the leaves of *Nostoc*-treated İlyas variety under drought conditions compared to control plants. Drought stress led to a notable decrease in total soluble protein content on the leaves of İlyas variety compared to control plants. In contrast, *Nostoc*-treated plants exhibited higher protein levels under drought conditions, indicating that the extract helped preserve cellular metabolic activity despite water deficit. The expression pattern of *tas14* dehydrin gene was investigated in this study. The accumulation of *tas 14* dehydrin mRNA transcripts increased in response to drought stress in the leaves of İlyas cultivar, consistent with its role in osmotic stress protection. However, *Nostoc*-treated plants showed lower transcript levels compared to untreated drought-exposed plants, suggesting that the cyanobacterial extract may partially alleviate cellular dehydration stress, reducing the need for high *tas 14* induction.

Potential fungicidal effect of *Nostoc piscinale* extract against phytopathogenic fungus *Botrytis cinerea* was evaluated in this study. In vitro antifungal assays demonstrated that *Nostoc piscinale* extract inhibited *Botrytis cinerea* growth on potato dextrose agar (PDA) medium, with 10% concentration being the most effective.

These findings indicate that *Nostoc piscinale* extract may act as a biostimulant, enhancing drought resilience in tomato plants while also exhibiting potential antifungal properties against *Botrytis cinerea*.

References :

1. Gonçalves, A. L. (2021). The use of microalgae and cyanobacteria in the improvement of agricultural practices: a review on their biofertilising, biostimulating and biopesticide roles. *Applied Sciences*, 11(2), 871.
2. Pathak, J.; Rajneesh; Maurya, P.K.; Singh, S.P.; Häder, D.-P.; Sinha, R.P. Cyanobacterial Farming for Environment Friendly Sustainable Agriculture Practices: Innovations and Perspectives. *Front. Environ. Sci.* 2018, 6, 7–19. [CrossRef]
3. Ben Sedrine, I., Werghi, S., Hachef, A., Maalaoui, A., Zarkouna, R., Akriche,

- S., ... & Gorsane, F. (2024). Alleviation of drought stress in tomato by foliar application of seafood waste extract. *Scientific Reports*, 14(1), 30572.
4. Turan, M., Ekinici, M., Argin, S., Brinza, M., & Yildirim, E. (2023). Drought stress amelioration in tomato (*Solanum lycopersicum* L.) seedlings by biostimulant as regenerative agent. *Frontiers in Plant Science*, 14, 1211210.
5. Adss, I. A., Al-Huqail, A. A., Khan, F., El-Shamy, S. S., Amer, G. M., Hafez, E. E., ... & Saleh, A. A. (2024). Physio-molecular responses of tomato cultivars to biotic stress: Exploring the interplay between *Alternaria alternata* OP881811 infection and plant defence mechanisms. *Plant Physiology and Biochemistry*, 207, 108421.
6. Ali, M., Kamran, M., Abbasi, G. H., Saleem, M. H., Ahmad, S., Parveen, A., et al. (2021). Melatonin-induced salinity tolerance by ameliorating osmotic and oxidative stress in the seedlings of two tomato (*Solanum lycopersicum* L.) cultivars. *J. Plant Growth Regul.* 40, 2236–2248. doi: 10.1007/s00344-020-10273-3
7. Martinko, K., Ivanković, S., Lazarević, B., Đermić, E., & Đermić, D. (2022). Control of early blight fungus (*Alternaria alternata*) in tomato by boric and phenylboronic acid. *Antibiotics*, 11(3), 320.
8. Turan, M., Yildirim, E., Ekinici, M., Argin, S. (2021). Effect of biostimulants on yield and quality of cherry tomatoes grown in fertile and stressed soils. *HortScience* 56 (4), 414–423. doi: 10.21273/HORTSCI15568-20

ТЕОРЕТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ ЦЕНТРУ МАЛОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ ЦЕНТРУ М. ХАЩЕВЕ)

Калашнікова Владлена Кирилівна

магістрант кафедри містобудування
Київський національний університет будівництва і архітектури

Войко Наталія Юріївна

наук. керівник: кан. арх., доцент кафедри містобудування
Київський національний університет будівництва і архітектури

У сучасних умовах територіального розвитку урбаністичного середовища важливим напрямком є гармонійне проектування центрів нових, а також збереження і реконструкція історичних центрів існуючих міст. Ці ідеї є основою для сталого розвитку територій.

Спостерігається активна міграція як всередині країни, так і з-за її межами. Все більше людей оселяються в містах у пошуках кращих умов життя, доступу до інфраструктури, освіти та роботи. Це створює додатковий тиск на існуюче міське середовище, особливо на центральні частини міст, які традиційно виконують адміністративну, культурну, житлову й комерційну функції. У зв'язку з цим виникає необхідність в удосконаленні просторової організації центрів, розширенні функціонального потенціалу та забезпеченні комфортного середовища для мешканців. Різні дослідники акцентують увагу на адаптації простору до сучасних викликів: розвитку місцевої інфраструктури, застосування інноваційних підходів, інтеграції екологічних, соціальних та економічних аспектів в стратегії просторового розвитку центральних територій.

Серед останніх наукових робіт, присвячених територіально-просторовому розвитку центрів малих міст, варто відмітити Б.С. Посацький, Л.С. Людкевич (Україна), Н. С. Соснова, С. П. Тупісь (Україна) і В.В. Приймак (Україна).

Б.С. Посацький і Л.С. Людкевич у статті «Містобудівні передумови ревіталізації просторового середовища центру містечка (на прикладі смт Щирець Львівської області)» акцентують увагу на комплексному підході до відновлення історичної центральної частини малих історичних поселень, на прикладі смт Щирець. Сmt. Щирець має історично-туристичний потенціал, що може сприяти розвитку як центрів обслуговування та туристичних напрямків. Вони підкреслюють важливість врахування у процесі ревіталізації як природних, соціокультурних чинників, так і історичних. Дослідники звертають увагу на необхідність модернізації інфраструктури, збереження архітектурної спадщини та покращення умов життєдіяльності мешканців завдяки запровадженню сучасних урбаністичних тенденцій [5].

Н. С. Соснова, С. П. Тупісь у статті «Проблеми містобудівного розвитку малих міст (на прикладі м. Тячева та смт. Буштина Закарпатської області)»

досліджують проблеми, з якими стикаються малі міста та перебувають у стані застою в умовах соціально-економічних змін. Під час дослідження було виявлено, що в обидвох малих містах за інтенсивністю використання міського простору спостерігається монофункціональність, недостатній розвиток інфраструктури. Архітектурно-планувальна організація центрів не має чіткої структури, є безликою, відсутня просторова орієнтація й втрачається історичний характер. Автори акцентують увагу на проблемі архітектурно-планувальної структури малих міст і підкреслюють необхідність комплексного підходу до містобудівного розвитку [7].

В. В. Приймак у своїй статті «Формування інтегрованих громадських центрів в урбаністичному середовищі найбільших міст України» зосереджує увагу на проблематиці пов'язаній з формуванням інтегрованих громадських просторів. Фрагментарність та неузгодженість планувальної структури, відсутність цілісної методики інтеграції урбаністичного середовища центрів у просторову цілісність міста. Автор пропонує системний підхід до проектування на основі аналізу транспортно-комунікаційних зв'язків, соціально-просторової структури та типологічної класифікації центрів. Акцент також зроблено на формуванні нових архітектурно-планувальних моделей зі створенням багатофункціональних громадських центрів, які поєднують житлові, комерційні, культурні та рекреаційні функції [6].

На підставі аналізу досвіду було сформовано головні принципи територіально-просторового розвитку центральних частин міст: формування чіткої просторової структури, модернізація інфраструктури, розвиток багатофункціональності, соціальна орієнтованість й сталий розвиток. За наведеними вище принципами було розроблено концепцію територіально-просторового розвитку центру малого міста, на прикладі міста Хащеве.

Село Хащеве розташовується в Дніпропетровській області Самарівського району в межах Губиниської територіальної громади. За даними 2021 року в селі проживає 720 осіб [1]. На основі села, було розроблено курсовий проєкт «Мале місто», в якому одним із завдань постало розробити генеральний план малого міста на 10 тис. осіб, рис.1.

Для розвитку малого міста було запропоновано розширити межі існуючого села на північ та схід, а також зонувати територію міста з перспективою подальшого розвитку на наступні функціональні зони: житлової забудови, громадської забудови, ландшафтно-рекреаційну, промислово-виробничу та комунальну. Територія житлової забудови в проєктному рішенні малого міста поділялась за пропорцією 60% - середньої поверховності, що розташовується в центрі міста і 40% - блокована та садибна, від центра до північної частини міста.

В основі розробки проєктного рішення центра малого міста Хащеве лежить ідея створення комфортного, функціонального та безпечного міського середовища, що гармонійно поєднує житлову, рекреаційну та громадську функції. Проєктом пропонується розвиток території центру у вигляді компактного організованих кварталів, обмежених чіткою вуличною мережею, рис. 2.

Рис. 1 Генеральний план малого міста Хашеєве. Схема розташування території центру в системі планувальної структури населеного пункту

Рис. 2. Проектний план та схема проектних обмежень у використанні земель центра малого міста

В адміністративному центрі міста передбачено адміністративну будівлю, заклади дозвілля та культури та готель. Окрім цього в центрі передбачено: торгівельні об'єкти, заклади обслуговування та освіти, а також заклад охорони здоров'я. Всі заклади громадського обслуговування розміщені у пішохідній

доступності до житлових груп за ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» [3].

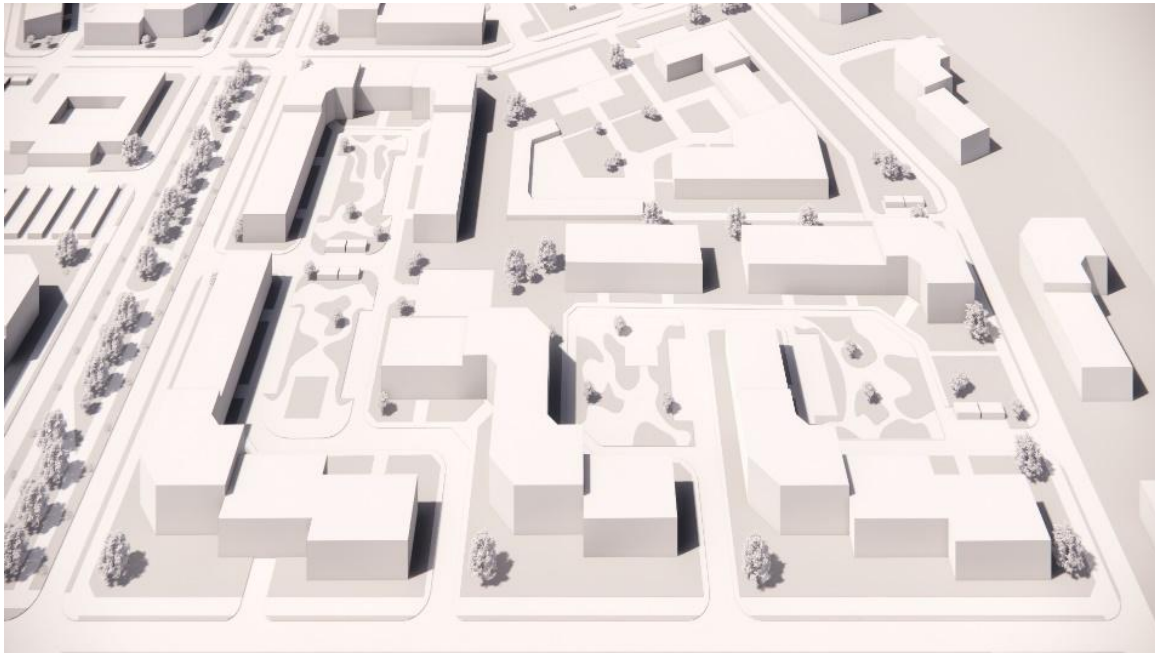

Рис. 3. Модель формування житлового двору

Житлова забудова представлена середньо поверховими житловими будинками, розташованими по периметру кварталів і формує напіввідкриті внутрішні двори, рис 3. На перших поверхах житлових будинків передбачено розміщення закладів обслуговування та харчування, що сприяє комфорту життя. Кожна секція варіюється від 3 до 4 поверхів, а саме: кутові секції мають 4 поверхи, а рядові та торцеві по 3. Такий принцип виконано для акцентних рішень об'ємно-просторової композиції житлових груп.

При формуванні центру особлива увага приділялась ландшафтно-планувальній організації відкритих просторів, рис 4. Організація відкритих просторів передбачає створення двох типів планування: площинного типу та лінійного типу. До площинного типу відносяться ландшафтно-рекреаційні території (сквери, парки), а також урбанізовані території загального та обмеженого користування (озеленені території перед громадськими будівлями, житлові двори, території навколо закладів освіти та закладів охорони здоров'я). До лінійного типу відноситься центральний бульвар. Центральний бульвар це важливий елемент формування громадського простору із широкими пішохідними зонами, алеями для прогулянок та велосипедними доріжками. Озеленення, передбачене в проєктному рішенні, виконує не лише естетичну функцію, а й сприяє покращенню клімату та екології, захищає від шуму.

Рис. 4. Схема ландшафтно-планувальної організації відкритих просторів

Транспортна мережа центральної зони формується за потребами як пішоходів, так і автотранспорту [2]. Передбачено три типи вулиць та доріг місцевого значення: житлові; розширені вулиці місцевого значення, з виділенням головної артерії центру міста; та бульвар з розподілом потоків і зеленими рядами. В проектному рішенні передбачено розміщення зон паркування для відвідувачів громадських будівель та гостюві стоянки для житлових груп. Транспортна інфраструктура також включає в себе наземні переходи, світлофори, пішохідні шляхи, доріжки для велосипедистів та маломобільних людей й підземні паркінги для постійного зберігання легкових автомобілів.

Загалом концепція розвитку проектного рішення центра малого міста передбачає створення збалансованого міського середовища, ставлячи людину пріоритетом при прийнятті проектних рішень в містобудівному проектуванні. Даний підхід формує зручне, сучасне, екологічне ставлення до просторового розвитку міського середовища.

Список літератури

1. Губиниська селищна територіальна громада. Паспорт ОТГ [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://gubiniha.dp.gov.ua/nasha-gromad%D0%B0/pasport-otg> (дата звернення 12.04.2025).
2. ДБН В.2.3-5-2018 «Вулиці та дороги населених пунктів» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://e-construction.gov.ua/files/new_doc/3022105904184034963/2023-01-24/0c741f81-5d1a-4db1-a29d-02fc5497dac5.pdf (дата звернення 12.04.2025).
3. ДБН Б.2.2-12:2019 «Планування та забудова територій» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: (дата звернення 12.04.2025).
4. Кушніренко М.М., Яценко В.О., Патров С.Б. Мале місто: методичні вказівки до виконання курсової роботи / М18. – К.: КНУБА, 2009. – 68 с.

5. Посацький Б. С. Містобудівні передумови ревіталізації просторового середовища центру містечка (на прикладі смт Щирець Львівської області) / Б. С. Посацький, Л. С. Людкевич // Сучасні проблеми архітектури та містобудування. - 2015. - Вип. 38. - С. 342-348.

6. Приймак В. В. Формування інтегрованих громадських центрів в урбаністичному середовищі найбільших міст України // Журнал "Містобудування та територіальне планування". – 2024 – № 85 – С .505-513

7. Соснова Н. С. Проблеми містобудівного розвитку малих міст (на прикладі м. Тячева та смт Буштина Закарпатської області) / Н. С. Соснова, С. П. Тупісь // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Архітектура. - 2015. - № 836. - С. 144-150.

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ПЛАКАТУ

Степанова Олександра Максимівна,

студентка 4 курсу

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Тимошенко Владислав Юрійович,

викладач

кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва,
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,
м. Черкаси

Соціальний плакат як мистецький жанр та засіб комунікації має тривалу й різноманітну історію розвитку, що відображає суспільно-політичні, культурні та технологічні трансформації в різні історичні періоди. Через свою візуальну природу та здатність впливати на широкі маси населення плакат перетворився на потужний інструмент соціальної взаємодії, який відіграє важливу роль у формуванні суспільної свідомості.

Мета цього дослідження – виявити ключові трансформації соціального плакату як мистецького жанру та засобу комунікації в контексті суспільно-політичних, культурних та технологічних змін різних історичних періодів.

Історично вважається, що плакатне мистецтво бере свій початок від примітивних форм масової комунікації. Як зазначає Сосницький, навіть в античні часи торговці розміщували товарні списки на кам'яних табличках для залучення клієнтів [1]. Римляни вивішували дерев'яні таблички з публічними оголошеннями на жвавих площах, а в середньовіччі подібні до плакатів оголошення можна було побачити на ринкових площах або перед церквами [2].

Проте сучасний плакат з'явився лише в середині XV століття, з винаходом друкарського верстата Йоганнесом Гутенбергом. Саме тоді формується поняття тиражованої графіки, що дозволило широко поширювати візуальні повідомлення. Наступний технологічний прорив стався близько 1796 року, коли баварський музикант і драматург Алоїз Зенефельдер винайшов літографію – життєво важливу технологію для сучасного дизайну плакатів та попередника сучасного офсетного друку. Надихнувшись у дощовий день, спостерігаючи, як зображення листка відобразилося на шматку вапняку, Зенефельдер створив процес, який дозволив переносити малюнок на кам'яну плиту, а потім на папір. Відтоді винахід Зенефельдера забезпечив масове відтворення плакатів для всього – від просування подій до політики [2].

Наприкінці XIX століття плакат остаточно оформлюється як мистецький жанр, чому сприяло вдосконалення поліграфічних технологій та розвиток

масового виробництва. Художник Жюль Шере став відомий як батько сучасного плаката. Він заснував власну літографічну майстерню в 1866 році і створив близько 1200 плакатів за 40 років [2].

У цей період основна частина плакатів була комерційною та рекламувала товари, послуги, різноманітні культурні заходи. Стилистично плакати кінця XIX століття тяжіли до стилю модерн з його декоративністю, витонченістю ліній, рослинними орнаментами. Художники, що працювали в плакатному жанрі створювали високохудожні зразки, що нерідко ставали об'єктами колекціонування.

Перша світова війна (1914-1918) стала переломним моментом у розвитку плакату, трансформувавши його з переважно рекламного засобу в інструмент соціальної та політичної пропаганди. Саме тоді зароджується соціальний плакат у сучасному розумінні – як засіб впливу на суспільну свідомість з метою формування певних ціннісних орієнтирів, поведінкових моделей, політичних переконань.

Як зазначають фахівці, «новий якісний стрибок плакату збігається з Першою світовою війною, коли почали рухатися величезні маси народу, оголилися глибинні класові, національні та релігійні протиріччя. Виявилося, що плакат, як ніяке інше мистецтво, потрібний у переломні моменти історії» [1].

Колосальне поширення набув агітаційний плакат. У цей час почали говорити про «жорстку мову плакату» і про те, що «пензель прирівнюється до багнета». Великий внесок у справу мобілізації народу на боротьбу із ворогом зробили плакати під час Другої світової війни.

У другій половині XX ст. плакат проникає в різні куточки життя: в міське середовище, на територію фабрик і заводів, в сільські будинки культури, школи й лікарні, торкаючись всіх сторін життя людини. Незважаючи на певну нав'язливість, плакатне мистецтво відіграло позитивну роль у справі утвердження вічних людських цінностей, любові до батьківщини. Митці цього часу збагатили плакат неординарними ідеями, розширили його образно-змістову сферу та відкрили в ньому нові можливості пластичної експресії [1]. У 1960-ті роки популярності набуває соціальна реклама, що закликає до захисту природи. Хоча тема екології не була такою популярною, як політичний плакат, але мала свою усталену мову, свої зрозумілі образи, традиційні сюжети [2; 3].

Після завершення «холодної війни», в 1980-1990-ті роки соціальний плакат пережив період відродження. Тематика плакатів стала різноманітнішою, з'явилися нові жанри, такі як сатиричний та політичний плакат.

Соціальний плакат XXI століття характеризується низкою відмінних рис, що відображають сучасні суспільні та технологічні зміни. Він тяжіє до мінімалізму й лаконічності візуальної мови, активно використовує цифрові технології та інтерактивні елементи, зокрема QR-коди та доповнену реальність. Тематика сучасного соціального плакату має глобальний характер, зосереджуючись на загальнолюдських проблемах екології, прав людини, пандемій, міграції та кліматичних змін, водночас адаптуючись до локальних культурних особливостей різних регіонів. Важливими рисами є також потужна візуальна

метафоричність, що долає мовні бар'єри, орієнтація на поширення у соціальних медіа, інклюзивність зображення різноманіття людей та їхніх ідентичностей, використання шокового контенту для привернення уваги до гострих проблем та міждисциплінарний підхід, що поєднує різні види мистецтва й технологій в єдиному творі.

Соціальний плакат розвивався від примітивних форм масової комунікації до потужного інструменту впливу на суспільну свідомість, трансформуючись під впливом технологічних, соціально-політичних та культурних змін кожної епохи. Починаючи з винаходу друкарського верстата та літографії, через етап комерційної реклами кінця XIX століття в стилі модерн, плакат набув особливого значення під час світових воєн як засіб пропаганди, досягнувши розквіту в XX столітті з його ідеологічною спрямованістю. У XXI столітті плакат розширив тематику та продовжує залишатися актуальним мистецтвом, виступаючи своєрідним дзеркалом, що відображає розвиток суспільства та його проблематику [1; 4].

Отже, соціальний плакат є не лише видом мистецтва, але й важливим історичним документом, який фіксує суспільні трансформації та проблеми різних епох; його еволюція від простих оголошень до складних візуальних повідомлень з глибоким соціальним змістом демонструє, як візуальна комунікація адаптується до потреб суспільства та технологічних можливостей; сучасний соціальний плакат, увібравши найкращі традиції попередніх періодів, продовжує виконувати важливу функцію формування суспільної свідомості та критичного мислення, залишаючись ефективним інструментом привернення уваги до актуальних соціальних, екологічних та культурних викликів сьогодення.

Список літератури

1. Сосницький Ю. Розвиток українського соціального плакату та його функції. *Народознавчі зошити*. 2022. № 4(166). С. 944-948.
2. Cords S. From art to advertising: the history of the poster. DW. 2022. 11 Apr. URL: <https://www.dw.com/en/from-art-to-advertising-the-history-of-the-poster/a-61424572> (дата звернення: 12.03.2025).
3. Василенко Е., Василенко П., Паллотта В. та ін. Особливості дизайну соціальних плакатів XXI століття та їх роль у формуванні екологічної культури. *E3S Web of Conferences*. 2021. № 311. С. 1-6.
4. Колосніченко О. В., Остапенко Н. В., Єжова О. В., Кротова Т. Ф., Колосніченко М. В., Чжоу Ч. Адаптивне мистецтво сучасного плакату: соціальна комунікація та реклама. *Art and Design*. 2022. № 2. С. 77-91.

ВИДОВИЙ СКЛАД РОСЛИН ЦЕНТРАЛЬНОГО ПАРКУ (СМТ. НОВОГУЙВИНСЬКЕ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛ.)

Папірник Тетяна Андріївна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Максименко Юлія Вікторівна,
кандидат біологічних наук; доцент,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Рослинний покрив міських парків відіграє ключову роль у збереженні екологічної рівноваги урбанізованих територій, виконуючи низку важливих функцій, зокрема екологічну, рекреаційну та естетичну. В умовах інтенсивного зростання міст та кліматичних змін флористичне різноманіття зелених насаджень слугує важливим індикатором стану міських екосистем, відображаючи рівень їхньої стабільності та стійкості до антропогенних навантажень [1].

Центральний парк смт. Новогуївинське є важливим природним осередком, що виконує функцію підтримання біотичної різноманітності регіону, забезпечує регуляцію мікроклімату та сприяє збереженню природних біоценозів [2]. Окрім цього, парк відіграє значну роль у формуванні комфортного середовища для відпочинку мешканців та підвищенні загальної екологічної якості території. Водночас посилений антропогенний вплив, спричинений зростанням населення, господарською діяльністю та зміною кліматичних умов, може негативно впливати на видове різноманіття рослинного покриву.

Метою даного дослідження є визначення флористичного складу Центрального парку смт. Новогуївинське, оцінка екологічних тенденцій та аналіз антропогенного впливу на біорізноманіття. Дослідження передбачає комплексний підхід до вивчення видового складу рослинності, аналіз основних чинників, що впливають на її динаміку, а також розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо збереження та відновлення природних компонентів міського середовища. Результати дослідження сприятимуть розробці ефективних заходів для підтримки екологічної стійкості зеленої зони, що є важливим аспектом збереження біорізноманіття в умовах урбанізації.

Дослідження флористичного складу досліджуваного парку смт. Новогуївинське проводилося в літньо-осінній період 2024 року. Для отримання об'єктивних результатів було використано комплексний підхід, що включав польові обстеження, визначення видового складу, аналіз антропогенного впливу та статистичну обробку даних. Польові дослідження здійснювалися методом маршрутного обстеження території парку із фіксацією всіх виявлених видів рослин. Визначення флористичного складу проводилося за допомогою ботанічних визначників та порівнянням із гербарними зразками [3,

4]. Додатково було встановлено життєві форми рослин (дерева, чагарники, трав'янисті види) та їх просторове розміщення в межах досліджуваної території. Для оцінки рівня антропогенного впливу здійснювався аналіз основних факторів, зокрема витоптування, забруднення, поширення інвазійних видів. Отримані дані оброблялися методами порівняльного аналізу та статистичного оцінювання з метою виявлення змін у видовому складі рослинності та визначення загальних екологічних тенденцій.

У результаті дослідження флори центрального парку смт. Новогуйвинське ідентифіковано понад 100 видів рослин, що належать до 35 родин. Найбільш чисельно представлені родини *Rosaceae*, *Asteraceae* та *Poaceae*, що є характерним для міських паркових екосистем. Видовий склад рослинності поєднує як аборигенні, так і інтродуковані види, значну частину з яких становлять декоративні рослини, використовувані для озеленення території. Основу деревного ярусу формують *Quercus robur* (дуб звичайний), *Tilia cordata* (липа серцелиста), *Acer platanoides* (клен гостролистий) та *Betula pendula* (береза повисла). Чагарниковий ярус представлений такими видами, як *Syringa vulgaris* (бузок звичайний), *Spiraea salicifolia* (спірея верболиста) та *Rosa canina* (шипшина звичайна). Трав'янистий покрив формується переважно видами *Achillea millefolium* (деревій звичайний), *Taraxacum officinale* (кульбаба лікарська) та *Poa pratensis* (тонконіг лучний). Флористичний аналіз свідчить про високу адаптивність рослинного угруповання до умов міського середовища, однак водночас виявлено ряд негативних екологічних тенденцій, зумовлених антропогенним впливом.

Серед основних чинників, що негативно впливають на флористичне різноманіття парку, визначено витоптування, забруднення та поширення інвазійних видів. Висока рекреаційна активність спричиняє деградацію трав'яного покриву, порушення структури ґрунту та сприяє поширенню рудеральних і стійких до витоптування видів, що витісняють менш конкурентоспроможні рослини. Атмосферне забруднення, спричинене викидами автотранспорту та промислових підприємств, призводить до накопичення у ґрунті важких металів, що негативно впливає на ріст і розвиток чутливих видів рослин. Окрему екологічну проблему становить поширення інвазійних видів, зокрема *Ambrosia artemisiifolia* (амброзія полинолиста) та *Heracleum sosnowskyi* (борщівник Сосновського), які відзначаються високою екологічною пластичністю, швидкими темпами розповсюдження та здатністю пригнічувати місцеву флору [5].

Дослідження показало, що центральний парк смт. Новогуйвинське є важливим осередком біорізноманіття, проте зазнає значного антропогенного навантаження. Виявлені негативні фактори потребують уваги з боку екологічних служб та місцевої влади. Отримані результати свідчать про необхідність впровадження заходів щодо регулювання антропогенного навантаження, збереження природного біорізноманіття та контролю поширення інвазійних видів, що сприятиме підтримці екологічної рівноваги парку та забезпеченню стабільного функціонування його флористичних угруповань.

Список літератури:

1. Свердлов В., Карпенко Ю. Флористичні особливості ландшафтних парків Поліської частини України. *Biota. Human. Technology*, 2024. С. 64–72.
2. Кисельов Ю. О., Суханова І. П., Парахненко В. Г., Швець Я. А., Черниш В. І. Адвентивна флора України: географічні особливості поширення. *Scientific Bulletin of UNFU*, 2020. № 30(1). С. 9–13.
3. Морозюк С. С., Протопопова В. В. Трав'янисті рослини України: навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2007. 216 с.
4. Собко В. Г., Харчишин В. Т. Визначник вищих рослин Житомирської області. Київ : Фітосоціоцентр, 2011. 380 с.
5. Гончаренко І. В. Фітоіндикація антропогенного навантаження. Дніпро : Середняк Т. К., 2017. 127 с.

МІКРОБІОМ НАСІННЯ СОНЯШНИКУ

Рожкова Тетяна,

к.б.н., старший науковий співробітник
відділ загальної та ґрунтової мікробіології
Інститут мікробіології і вірусології ім. Д. К. Заболотного НАН України,

Михно О.

студентка 4-го курсу
спеціальність 202 «Захист і карантин рослин»
Сумський національний аграрний університет

Соняшник в Україні має давню історію вирощування, майже 200 років. Активне вирощування соняшнику було розпочате в радянські часи, але розквіту ця культура набула у роки незалежності. Не дивлячись на війну, яка спричинила втрату традиційних площ для вирощування соняшнику, неможливість використання замінованих територій та тощо, посівні площі у 2024 р. склали біля 5 млн га. За рахунок нестачі вологи та високої температури у цьому році врожайність культури склала у середньому 2,1 т/га. Основні площі соняшнику займають олійні сорти. Не дивлячись на всі проблеми, Україна у 2023-2024 маркетинговому році (МР) збільшила обсяги виробництва соняшникової олії на 13,7% та обсяги експорту - на 17% порівняно з довоєнним 2020-2021 МР. На якість та кількість олії впливають хвороби соняшнику. Є фітопатогенні види, які зберігаються усередині насіння та вимагають постійного спостереження для їх ефективного контролю.

Мікробіом насіння соняшнику визначили на середовищі Чапека-Докса. Насіння з лушпинням та без нього простерилізували у 96%-му розчині спирту, потім промили стерильною водою, просушили на фільтрувальному папері та розклали у чашки Петрі. Ідентифікацію представників провели на 7-му добу [1].

Очищене насіння та з лушпинням мали різне виділення мікроорганізмів. *Alternaria* sp. домінували у мікробіомі неочищеного насіння. На сьогодні в Україні на листі соняшнику дуже поширені плямистості, які викликають гриби цього роду. Але видовий склад цих збудників в Україні залишається невизначеним. За літературними даними збудником є *A. helianthi* Tub. Nish., але окрім нього у світі показаний ширший спектр альтернарієвих грибів: *A. alternata*, *A. solani* та *A. tomatophila* [2-4]. Серед грибів насіння було виділено *A. tenuissima*, *A. arborescens*, *A. avenicola*, *A. alternata* тощо. З насіння із лушпинням проросли ще бактерії, *Mucor* sp., *Trichoderma* sp., *Nigrospora oryzae*, *Sclerotinia sclerotiorum*, та *Fusarium verticilloides*. Останні два гриби було ізольовано лише з цього насіння. Тобто вони містилися у лушпинні. За посушливих умов *S. sclerotiorum* не може проникнути усередину насіння. Зараження *F. verticilloides* було незначним, але ситуація може змінитися внаслідок значного поширення його на кукурудзі та збігу сприятливих умов за зараження.

В очищеному насінні домінували у всіх зразках бактерії, які викликали некрози за розвитку проростків. Вони утворювались на коренях та сім'ядолях. Лише з цього насінні виділили *Cladosporium* sp., *Penicillium* sp., *Chaetomium* sp. та *Aspergillus niger*. До ядра змогли проникнути ще і такі гриби: *Alternaria* sp., *Mucor* sp., *Trichoderma* sp. та *N. oryzae*.

Присутність на насінні сояшнику *F. verticilloides* - патогену, який на сьогодні значно поширений на кукурудзі, може мати подальші негативні наслідки. Є повідомлення з Китаю (Внутрішньої Монголії) про нового збудника гнилі кошиків сояшнику, який викликає розвиток хвороби у чутливих сортів на рівні 11,67%. Доведено, що це *F. verticilloides*. За симптомами ця гниль дуже нагадує ту, яку викликає *Rhizopus* sp. [5]. Отже, цей гриб може потенційно поширитись в Україні та стати причиною нової хвороби сояшнику.

Якщо *F. verticilloides* виділяють з насіння сояшнику у зразках з різних країн, то про присутність у ньому іншого патогену кукурудзи - *N. oryzae* є повідомлення лише з Єгипту [6]. За нашими даними він здатний зосереджуватися у лушпинні та проникати усередину насіння сояшнику. За наявності усередині цього гриба насіння може не проростати. Нами визначено, що *N. oryzae* входить до складу мікобіому насіння пшениці, кукурудзи та сої.

Отож, мікробіом насіння сояшнику містить бактерії та гриби, перші домінують в очищеному насінні, другі – у насінні з лушпинням (*Alternaria* sp.). Серед спеціалізованих фітопатогенів виділено лише *S. sclerotiorum*. Відмічено перехід поширених на кукурудзі видів до насіння сояшнику: *N. oryzae* та *F. verticilloides*.

Список літератури

1. ДСТУ 4138:2002. Насіння сільськогосподарських культур. Методи визначення якості. [Чинний від 2004-01-01]. Київ : Держстандарт України, 2002. 74 с.
2. Saqib H.M., Chohan S., Abid M. Chemical management of alternaria leaf blight of sunflower. *Int. J. Phytopathol.* 2020. Volume 9(3). Pp. 173-178. DOI: 10.33687/phytopath.009.03.3450
3. Karuna A. K., Nagaraja A. Morphological and molecular characterization of *Alternaria* spp. inciting Sunflower blight. *J. Mycopathol. Res.* 2018. 56(1). Pp. 15-20.
4. Zhang Y., Yu Y., Jia R., Liu L., Zhao J. Occurrence of *Alternaria* leaf blight of sunflower caused by two closely related species *Alternaria solani* and *A. tomatophila* in Inner Mongolia. *Oil Crop Science.* 2021. Volume 6. Issue 2. Pp. 74-80. DOI: 10.1016/j.ocsci.2021.04.006
5. Yang J., Wang Y., Shi S., Li H., Zhang W., Addrah M.E., Zhang J., Zhao J. The isolation and identification of a new pathogen causing sunflower disk rot in China. *Agronomy.* 2024. Vol. 14. Pp. 1486. DOI:10.3390/agronomy14071486
6. Ghoneem K.M., Ezzat S.M., El-Dadamony N.M. Seed-borne fungi of sunflower in Egypt with reference to pathogenic effects and their transmission. *Plant Pathology Journal.* 2014. Volume 13. Pp. 278-284. DOI: 10.3923/ppj.2014.278.284

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ КОЛОНІЙ МУРАШОК РОДУ *SERVIFORMICA* В ПРИРОДНИХ УМОВАХ

Сєров Руслан Валентинович

Студент IV курсу спеціальності 091 Біологія
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Павлюченко Олеся Вікторівна

Кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології, біологічного моніторингу
та охорони природи
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Життєдіяльність колоній мурах роду *Serviformica* викликає значний інтерес серед біологів і екологів завдяки складним соціальним взаєминам та здатності пристосовуватися до різноманітних середовищ. Ці мурахи відіграють важливу роль у функціонуванні екосистем, виконуючи функції санітарів і сприяючи поширенню насіння. Існування колоній *Serviformica* залежить від різноманітних чинників, серед яких — доступність ресурсів, взаємодія з іншими видами та вплив змін довкілля. Дослідження їхнього способу життя в природному середовищі, а також у лабораторних або контрольованих умовах дає змогу глибше зрозуміти особливості їхньої соціальної організації, способи комунікації та розподіл функцій між особинами (рис.1).

Рис.1 Робоча особина *Serviformica fusca*

У природі колонії *Serviformica* співіснують з іншими живими організмами, взаємодіючи з рослинами, комахами й ґрунтовими мікроорганізмами. Вони демонструють здатність адаптуватися до коливань клімату, змін у структурі ґрунту та рівня вологості. У штучних умовах, зокрема в лабораторіях, є змога ретельніше досліджувати окремі аспекти поведінки та біологічні реакції мурах на різні стимули. Отримані знання поглиблюють розуміння їхньої екологічної функції та сприяють створенню оптимальних умов для збереження популяцій в умовах змінного середовища.

Вивчення життєдіяльності мурах роду *Serviformica* є надзвичайно актуальним через їхнє значення для екосистем і здатність ефективно

адаптуватися до різних умов довкілля. У сучасних умовах кліматичних змін і зростаючого антропогенного навантаження розуміння поведінки цих комах набуває особливої ваги. *Serviformica* виконують важливі функції в екосистемах: вони сприяють формуванню та аерації ґрунту, контролю популяцій шкідників і поширенню насіння багатьох рослин. Їхня присутність позитивно впливає на ґрунтові характеристики, що безпосередньо пов'язані з продуктивністю як лісових, так і лугових екосистем [2].

Мурахи роду *Serviformica*, що належать до родини *Formicidae*, відзначаються рядом морфологічних і фізіологічних особливостей, які забезпечують їм високу здатність до адаптації в різних природних умовах. Як представники підродини *Formicinae*, ці мурахи мають складну колоніальну організацію, добре розвинені соціальні інстинкти та ефективні механізми комунікації, що дозволяє їм успішно функціонувати в колективі. Колонії *Serviformica* зустрічаються в різноманітних екосистемах, де вони відіграють важливу екологічну роль — беруть участь у формуванні ґрунту, біоконтролі шкідників і поширенні рослин.

Ці мурахи входять до підроду роду *Formica*, що обумовлює їхню характерну поведінку. Їхні гнізда складаються з системи підземних камер і тунелів, об'єднаних під куполоподібною структурою з рослинних залишків — гілочок, хвої, листя, паличок тощо. Загалом, *Serviformica* можна охарактеризувати як менш чисельних, спокійніших і непомітніших мурах, які демонструють помірну активність і з якими зазвичай простіше взаємодіяти [5].

Морфологічні особливості. Мурахи роду *Serviformica* характеризуються відносно невеликими розмірами — від 2 до 8 мм у довжину робочі особини, що сприяє їхній рухливості та здатності ефективно пересуватися у вузьких просторах. Матки мають розміри від 9 до 12 мм (рис.2).

Їхнє тіло складається з чітко розмежованих частин: голови, грудей, черевця та трьох пар кінцівок. На голові розташовані вусики (антени), які забезпечують сприйняття хімічних сигналів, а також фасеткові очі, що допомагають орієнтуватися в навколишньому середовищі. У багатьох представників роду наявні спеціалізовані залози для виділення мурашиної кислоти — важливого захисного засобу. Забарвлення цих мурах зазвичай включає чорні або темно-сірі відтінки голови й черевця, тоді як груди мають червонувате або рудувато-коричневе забарвлення [4].

Мурахи підроду *Formica* (*Serviformica*) переважно заселяють відкриті сухі або напівзасушливі луки, де формують свої колонії. Вони уникають агресивної взаємодії з іншими видами мурах і проявляють толерантну, спокійну поведінку. Ця миролюбність сприяє гармонійному співіснуванню з іншими мешканцями екосистеми.

Рис.2 Матка *Serviformica rufibarbis*

Сім'ї мурах цього виду зазвичай не мають великої чисельності — колонії налічують у середньому від 3 до 4 тисяч, зрідка досягаючи 5 тисяч особин. Часто трапляються полігінні колонії, де одночасно проживають дві або три матки. Хоча ці мурахи загалом не демонструють агресивної поведінки, вони здатні здивувати своєю вправністю в полюванні.

Фізіологічні особливості. Однією з ключових рис фізіології мурах роду *Serviformica* є здатність синтезувати мурашину кислоту, яка виконує захисну функцію в боротьбі з хижаками та іншими комахами-конкурентами. Ця кислота є сильнодіючою хімічною речовиною, що допомагає ефективно утримувати та захищати територію колонії. Крім того, мурахи цього роду мають високий рівень організації життєвого циклу — у колонії чітко розподілені ролі між робочими особинами, самцями та матками. До основних фізіологічних процесів належать активний метаболізм і обмін речовин, що забезпечують енергію для життєдіяльності та дозволяють виживати в умовах обмежених ресурсів [1].

Екологічна роль мурах роду *Serviformica*. Завдяки своїй чисельності та значній біомасі, мурахи цього роду відіграють важливу роль у функціонуванні екосистем. Вони беруть участь у процесах ґрунтоутворення, регулюють чисельність шкідників і активно взаємодіють із різними видами рослин і комах. Такі взаємозв'язки сприяють формуванню стабільних біоценозів, де *Serviformica* виступають як види-індикатори, що підтримують екологічну рівновагу.

Завдяки своїм біологічним особливостям та здатності освоювати широкий спектр екологічних ніш, ці мурахи є ключовими елементами природних екосистем. Їхня висока адаптивність і виконання важливих екологічних функцій дозволяють ефективно взаємодіяти з іншими організмами та підтримувати стабільність природного середовища [8].

Життєвий цикл. Розвиток мурах роду *Serviformica* проходить через кілька послідовних етапів, що забезпечують злагоджене функціонування колонії. Життєвий цикл включає чотири основні стадії: яйце, личинка, лялечка та доросла особина. Процес починається з відкладання яєць маткою — єдиною репродуктивною особиною в колонії. У сприятливих умовах із яєць розвиваються личинки, які потребують постійного догляду та живлення. Упродовж розвитку личинки кілька разів линяють, поступово збільшуючись у розмірах, а згодом перетворюються на лялечок. Під час лялечкової стадії

відбувається глибока метаморфоза, в результаті якої формуються дорослі особини, що виконують різні функції в межах колонії [6].

Висновок:

Мурахи роду *Serviformica* є невід'ємною складовою природних екосистем завдяки своїй здатності до соціальної організації, адаптації до змін навколишнього середовища та виконанню екологічно значущих функцій. Їхня діяльність позитивно впливає на формування ґрунту, регуляцію популяцій інших організмів та поширення рослин, що сприяє стабільності і продуктивності екосистем. У контексті сучасних викликів — таких як кліматичні зміни та антропогенний тиск — вивчення цих мурах є надзвичайно важливим для розуміння механізмів підтримання біорізноманіття та забезпечення екологічної рівноваги.

Список літератури:

1. Бажан Є. А. Деякі особливості біології та розселення мурах в Розсошенському лісництві. URL: <https://repository.pdmu.edu.ua/handle/123456789/4420> (дата звернення: 04.11.2024).
2. Гончаренко І. В. Флористична класифікація лісів лісостепової Сумщини // Український фітоценологічний збірник. Сер. А. 2001. Вип. 1 (17). С. 3-17.
3. Дідух Я. П. Проблеми співвідношення між деякими ключовими поняттями в екосистемології // Біотопи (оселища) України: наукові засади дослідження та практичні результати інвентаризації: матеріали робочого семінару. Київ, 2012. С. 14-28.
4. *Serviformica*. URL: <https://www.antwiki.org/wiki/Serviformica> (дата звернення: 04.11.2024).
5. Шидловський І., Дубовик О., Гринюк П. та ін. Орнітофауна лучних екосистем у прикордонних районах Львівщини та Волині // *Geo&Bio*. 2021. Т. 20. С. 117-134. <https://doi.org/10.15407/gb2012> (дата звернення: 04.11.2024).
6. Agosti, D. The phylogeny of the ant tribe Formicini (Hymenoptera: Formicidae) with the description of a new genus // *Systematic Entomology*. 1994.
7. Струс Ю. М., Шидловський І. В., Горбань І. М. Лучні кулики в басейні Верхньої Прип'яті: просторове розміщення і динаміка чисельності // Бранта. Збірник наукових праць Азово-Чорноморської орнітологічної станції. 2018. Вип. 21. С. 51-69.
8. Філик Р. А., Різун В. Б. Ентомокомплекси різних типів лісу і їх значення у функціонуванні лісових екосистем // *Науковий вісник УкрДЛТУ*. 2000. Вип. 10 (2). С. 95-105.

DIGITAL INSTRUMENTS OF FINANCING FOREIGN TRADE AS A FACTOR OF INCREASING ECONOMIC SECURITY

Ostrovskyi I. A.,

PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Economic Theory and
International Economics,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

Stadnyk G.V.,

PhD in Economics, Professor,
Professor of the Department of Economic Theory and International Economics,
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine

The growing problems of modern international trade have made relevant such financing instruments as letters of credit and bank guarantees. They have become the most popular, as they provide additional reliability and guarantee of execution of any transaction. In a changing world, it is important for lenders and banks to timely master modern technologies to develop their competitive advantages. In trade finance, this is especially true, since for decades it has not undergone significant technological changes.

Banks engaged in foreign trade financing continue to focus on traditional trade finance, preferring the use of documentary letters of credit (49%). Cash transactions account for 24% of the market, 16% of bank guarantees and 11% of credit letters of credit [1]. According to experts, the market is expected to reach 66.3 billion US dollars until 2027 [2].

The COVID-19 pandemic has had a huge impact on businesses worldwide and has been a super driver of the rapid development of digital commerce. The evolution of trade finance is due to increased efficiency and new opportunities arising from the development of tools such as blockchain, smart contracts, the expansion of 5G networks and the Internet of Things, machine learning tools capable of analysing huge amounts of data at high speed.

The development of digital tools was also facilitated by the development of a legislative framework, an increase in the introduction of blockchain platforms in companies and banks, and most importantly – the loyalty of banks and transaction participants to paperless and cloud space for transactions.

Worldwide, more than 50% of requests from small and medium-sized businesses for trade financing are rejected compared to only 7% of requests from multinational companies [3]. For small and medium-sized enterprises, the lack of access to affordable trade finance is a significant non-tariff barrier to trade.

The implementation of smart contracts allows you to automate the processing of most standard trade finance transactions. For small and medium-sized businesses, a

smart contract will be beneficial, since it will not require additional insurance coverage for each transaction using a smart contract.

Thus, the use of digital tools allows credit institutions to increase the number of small and medium-sized businesses whose service was previously a low-margin service. Companies today will bear the lowest possible costs, and small and medium-sized businesses will actively participate in domestic and foreign trade because banks are more interested in servicing them.

Consider the benefits of using blockchain and smart contracts in trade finance:

1. The bank can increase its customer base by processing more transactions and use the surplus workforce to sell more products. The demand for payment solutions for trade finance may increase, as digital solutions increase the internal efficiency of banks and reduce the cost of banking services, which is a win-win scenario for both banks and corporations.

2. By automating standard operations, banks are able to significantly increase their income from attracting previously inconvenient customers.

3. Banks may also receive additional income from trade finance fees

4. There will be a growing demand for software engineers, integrator engineers, data analysts, data analysts and other "technical" roles to work on trade finance projects. By developing their own information departments for software development, banks will be able to use their own resources to improve products.

5. The introduction of blockchain technology will also eliminate the excess labor required for paperwork, in addition to courier costs associated with the exchange of letters of credit between the parties.

6. Digital technologies have already helped banks reduce the risks associated with trade financing. They obviously increase the amount of data available for credit rating, speed and accuracy of customer verification and anti-money laundering and counter-terrorist financing activities, conduct customer identification procedures and reduce the likelihood of human error.

7. The use of smart contracts makes economic sense when the transaction is expensive or there are repeated obligations (when using a standardized form of contract).

It can be concluded that the practice of introducing digital products shows that transactions using trade finance tools through blockchain platforms will eventually become a global standard. This is likely to happen in the current decade. The consolidation process is already underway: small sites are leaving the market, and large ones receive investments, develop and attract more participants.

References:

1. International Chamber of Commerce publication (2022). Two new digital trade services launched in the origin area. URL: <https://iccwbo.org/news-publications/news/two-new-digital-trade-services-launched-in-the-origin-area>.

2. IMARC Group. Trade Finance Market (2023): Global Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2022–2027. URL:

<https://www.openpr.com/news/2882017/trade-finance-market-size-2027-industry-trends-share>.

3. World's Trade Organization publication (2016). Trade finance and SMEs. Bridging the gaps in provision. URL: https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/tradefinsme_e.pdf.

INFORMATIONAL AND ANALYTICAL SUPPORT OF MARKETING STRATEGIES FOR ATTRACTING INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Troian Vladyslava,

Phd, senior lecturer of the Department of management and public administration O.
M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

Rudachenko Olha,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of
Entrepreneurship and Business Administration O.M. Beketov National University of
Urban Economy in Kharkiv

Uhodnikova Olena,

Ph.D. associate professor of the department of tourism and hotel management of the
O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

In today's conditions of decentralization and intensifying competition between territorial communities for investment resources, the construction of an effective system of information and analytical support for marketing strategies is of particular importance. Territorial communities, as subjects of local development, have limited resources, but at the same time have potential that can be interesting for investors. In order to present your advantages and create a positive image on the investment market, you need to have a clear, analytically based understanding of your own strengths and weaknesses, strategic directions of development and the needs of the target audience.

Information and analytical support is a key element in the process of developing and implementing marketing strategies. It is about collecting, systematizing, analyzing and visualizing data that allows communities to make informed decisions about positioning in the investment market. Such data include socio-economic indicators, infrastructure assessment, availability of personnel, land resources, logistical advantages, level of digitalization, environmental factors, etc. On their basis, passports of investment attractiveness, business cases, promotional materials and investment portals are created.

Marketing strategies aimed at attracting investments should take into account not only external trends, but also internal analytical data characterizing the needs of the community and its competitive advantages. Information and analytical support allows for the adaptability of such strategies, adjustment of targeted messages, segmentation of potential investors by profiles, risk analysis and development of development scenarios. A special role is played by geographic information systems (GIS), open data platforms, and integrated control panels (dashboards), which make it possible to demonstrate changes in the community in real time.

Successful examples of territorial communities that have attracted strategic investments show that an important factor in this process is the transparency, availability and relevance of information. Investors expect prompt responses, clear analytical reports, and forecasts of return on investment. Thus, communities should create not just presentations of opportunities, but complex, dynamic analytical systems that work on trust and long-term partnerships.

In the context of the digital transformation of public administration, information and analytical support should be based on innovative solutions - the use of elements of artificial intelligence, machine learning for forecasting investment activity, the use of mobile applications for interaction with investors, the development of online platforms for electronic submission of investment proposals. This opens up new horizons for territorial communities, allowing them to improve the effectiveness of communication with potential partners.

Therefore, the formation of a modern system of information and analytical support for marketing strategies is the key to successful investment development of territorial communities. It is not only a tool for attracting resources, but also an element of strategic management that allows communities to form stable competitive positions in the regional, national and global context.

References

1. Dmytrenko, L. (2022). Territorial communities marketing: Tools for attracting international investments. *Economic Development Strategies*, 6(1), 102–110.
2. Korinets, R. (2023). Organizational and institutional foundations for attracting international investments to develop territorial communities in Ukraine. *Economy and Society*, 50, 85–91.

РОЛЬ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Ачарова Дар'я Олегівна

Студентка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету «Одеська політехніка»

Дашченко Наталя Миколаївна

Кандидат економічних наук, доцент
Національного університету «Одеська політехніка»

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність», під інвестиціями розуміються всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності» [1].

Сучасні підприємства функціонують в умовах жорсткої конкуренції та швидких змін у технологічному середовищі, що вимагає постійного розвитку виробничого потенціалу. Одним із ключових факторів, що забезпечують цей розвиток, є інвестиції. Вони відіграють визначальну роль у модернізації виробничих процесів, впровадженні інновацій, підвищенні конкурентоспроможності продукції та збільшенні ефективності використання ресурсів [2].

Інвестування у виробничий сектор дозволяє підприємствам не лише оновлювати основні фонди, а й оптимізувати витрати, покращувати якість продукції та розширювати ринки збуту. Крім того, воно сприяє впровадженню новітніх технологій та цифровізації виробничих процесів, що є необхідною умовою успішного розвитку в умовах глобалізації [2].

Основними чинниками розвитку інвестиційного потенціалу господарюючих суб'єктів є наступні окреслені:

- дохідність, фінансова стійкість та платоспроможність суб'єктів бізнесу у коротко- чи довгостроковому періоді;
- економічне становище та знаходження підприємств у визначеній стадії життєвого циклу;

- обсяги та результативність інвестицій (чим більшими є обсяги інвестицій та вищими рівні їх дохідності, тим більшими є сформовані можливості інвестиційного потенціалу підприємства);
- інвестиційна активність господарюючих суб'єктів, тобто діяльність підприємств із залучення як внутрішніх, так і зовнішніх можливих інвестицій та їх результативного використання;
- спроможність господарюючих суб'єктів ефективно застосовувати залучені у розвиток підприємств обсяги інвестицій, можливості підвищувати їх результативність;
- зростання віддачі від наявних відносин та прав власності, збільшення прибутковості підприємств та їх робітників, що дозволить підвищувати якість використання людського капіталу;
- стан та рівень розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої системи формування інвестиційної середовища [3].

Розвиток та формування інвестиційного потенціалу господарюючих суб'єктів передбачатиме також постійні розширення границь інвестиційної діяльності підприємств. В результаті зростання обсягів виробництва, оновлень та якісних удосконалень виробничого потенціалу підприємств, їх необоротного та оборотного капіталів, покращення технологічного рівня організації виробництва та сервісного обслуговування, відбуватиметься збільшення економічного потенціалу. Це сприятиме збільшенню результативності діяльності підприємств загалом. Темпи збільшення інвестиційного потенціалу залежать також від залучених обсягів інвестицій та результативності їх використання. Як будь-які процеси, розвиток та система формування інвестиційного потенціалу господарюючих суб'єктів відображають окремі параметри, які представлено на рисунку.

Розвиток та результативність функціонування та розміщення інвестиційного потенціалу забезпечуватиметься лише при наявності взаємозв'язків із інноваційним потенціалом підприємств [3].

Дослідження впливу інвестицій на виробничий потенціал підприємства є надзвичайно актуальним, адже ефективне управління інвестиційними ресурсами визначає не лише конкурентоспроможність підприємства, а й його здатність до сталого розвитку в довгостроковій перспективі. Інвестування у виробництво впливає на наступні аспекти діяльності підприємства, які наведені в табл. 1 [5].

Таблиця 1 – Вплив інвестицій на виробничий потенціал підприємства

№	Аспект	Характеристика
1	Підвищення продуктивності праці	Сучасне обладнання та автоматизація процесів дають можливість скоротити витрати на виробництво, зменшити кількість ручної праці та підвищити ефективність роботи персоналу.
2	Оптимізація витрат та зростання прибутковості	Завдяки інвестиціям у новітні технології підприємства можуть знижувати енергетичні витрати, втрати сировини, покращувати

		логістичні процеси та мінімізувати витрати на обслуговування старого обладнання.
3	Підвищення якості продукції	Сучасне виробниче обладнання дозволяє виготовляти конкурентоспроможну продукцію, яка відповідає міжнародним стандартам, що є важливим фактором для виходу на зовнішні ринки.
4	Створення нових робочих місць	Розширення виробництва завдяки інвестиціям призводить до збільшення зайнятості, що позитивно впливає на економіку регіону та країни в цілому.
	Впровадження інновацій	Інвестиції у дослідження та розробку (R&D) дозволяють підприємству впроваджувати новітні технології, розробляти інноваційні продукти та знижувати залежність від імпортних рішень.

Джерело: сформовано автором на основі [5]

Прямі інвестиції безпосередньо впливають на розвиток виробничого потенціалу підприємства, оскільки забезпечують модернізацію обладнання, розширення виробничих потужностей та впровадження інновацій. Вони сприяють підвищенню продуктивності, зниженню витрат, покращенню якості продукції та зміцненню конкурентоспроможності компанії. Завдяки таким інвестиціям підприємства можуть масштабувати виробництво, створювати нові робочі місця та забезпечувати стійке економічне зростання [4].

Дослідження динаміки прямих іноземних інвестицій в економіку України за період 2015–2024 рр. представлено на рис.1.

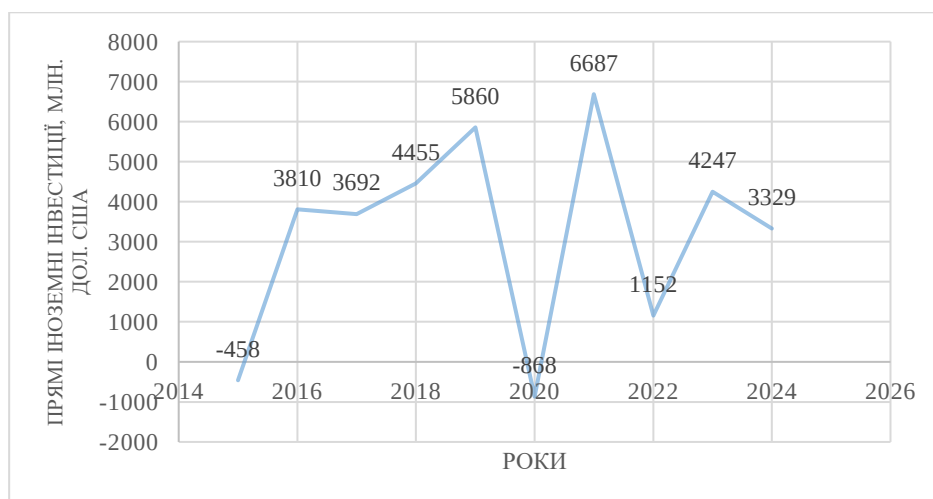

Рис. 1. Динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку України за період 2015–2024 рр., млн. дол. США (розроблено автором на основі [4,6])

Аналіз динаміки прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2015–2024 роках свідчить про значну нестабільність цього показника. У 2015 році

обсяг інвестицій становив 3810 млн. дол. США, після чого у 2016 році спостерігалось різке зниження до -458 млн. дол. США, що свідчить про відтік капіталу. У 2017–2019 роках зафіксовано поступове зростання інвестиційної активності, яка досягла піку в 2019 році – 5860 млн. дол. США.

У 2020 році відбувся новий спад до -868 млн. дол. США, через зовнішні економічні та політичні виклики та пандемію COVID-19. Вже у 2021 році показник різко зріс до 6687 млн. дол. США, що можна пов'язати з короткостроковим припливом капіталу перед початком повномасштабної війни.

Починаючи з 2022 року спостерігається динаміка: 1152 млн дол. США у 2022 р., зростання до 4247 млн дол. США у 2023 р. та певне зниження до 3329 млн дол. США у 2024 році [6].

Після першого кварталу 2022 року, коли було зафіксовано відплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) загалом по країні, надалі спостерігається позитивна динаміка їх надходжень. Однак це переважно стало можливим завдяки реінвестованим доходам, зумовленим валютними обмеженнями, введеними НБУ для стабілізації ситуації на валютному ринку. Варто зазначити, що навіть до початку повномасштабного вторгнення частка реінвестованих доходів у загальному обсязі ПІІ залишалася суттєвою. На рис. 2 зображено зміна ПІІ в деяких регіонах України під час повномасштабного вторгнення [7].

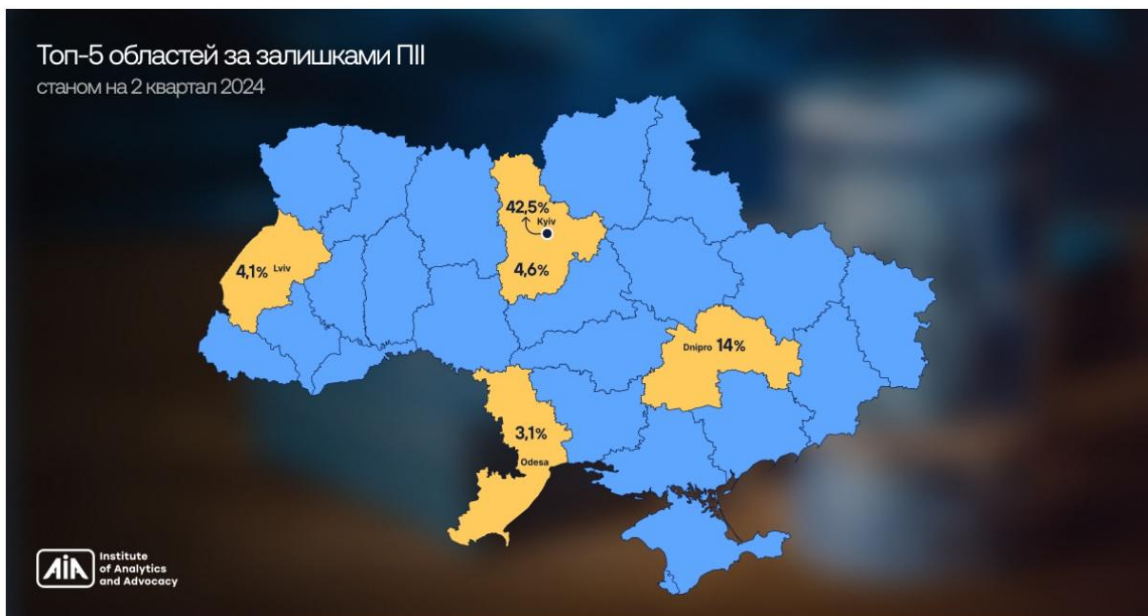

Рис. 2 – Топ-5 областей за залишками ПІІ [7]

Водночас, частка ПІІ інших 6 регіонів не перевищує 1%. Зокрема, це Сумська (0,9%), Рівненська (0,8%), Волинська (0,6%), Кіровоградська (0,4%) та Чернівецька (0,1%) області.

Розподіл інвестицій з початку повномасштабного вторгнення практично не змінився, за виключенням м. Києва, яке наростило свою частку на 4 відсоткові пункти (з 39%), водночас частка Полтавської області скоротилась з 35% до 22%.

Аналіз динаміки ПІІ у регіони під час повномасштабного вторгнення показує, що лише 4 області за час повномасштабного вторгнення змогли наростити

обсяги іноземних інвестицій: Черкаська (+23,5%), Івано-Франківська (+12,6%), Чернігівська (+11,6%) та Київська (3,9%). При цьому основною галуззю, яка забезпечила таке зростання стало сільське господарство, а основними країнами – США, Швейцарія, Кіпр, Данія та інші країни ЄС.

Суттєве падіння продемонструвала частина прифронтових та частково окупованих областей. Так, ПІІ в Миколаївській області скоротились більш ніж на 50%, у Харківській та Запорізькій областях — на 48% та 46% відповідно. Загалом, основне скорочення відбулося за рахунок відтоку інвестицій з переробної промисловості. Крім того, основне скорочення у Львівській, Житомирській та Закарпатській областях відбулося на рахунок падіння інвестицій у підприємства з постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, що може бути пов'язане з російськими атаками на українську енергетику, а дані активи належали де-факто вітчизняним компаніям, які було структуровано через Кіпр та Нідерланди.

Найбільше падіння інвестицій продемонструвала Чернівецька область за рахунок відтоку кіпрського капіталу з переробної галузі.

Кіпр став країною, яка найбільше скоротила ПІІ під час повномасштабної війни (мінус 3.0 млрд. дол. США). Нідерланди скоротили свої інвестиції на 2,3 млрд дол. США, насамперед за рахунок втрати активів у Донецькій області, у якій станом на кінець 2021 р. було 1,9 млрд. дол. США ПІІ з цієї країни, а також за рахунок подальшого скорочення інвестицій у Сумську, Дніпропетровську, Житомирську та інші області. Швейцарія скоротила залишки інвестицій на 1,6 млрд. дол. США, насамперед за рахунок активів у Полтавській області та Харківській області [7].

Цілком зрозуміло, що основні виклики для бізнесу в Україні наразі пов'язані з воєнними ризиками. Крім цього, ключовими питаннями є стабільне енергопостачання, безпека співробітників, збереження активів, дефіцит робочої сили, зростання цін на сировину та енергоресурси, висока вартість логістики та брак доступного фінансування.

Інвестиції відіграють ключову роль у розвитку виробничого потенціалу підприємства, сприяючи модернізації, підвищенню продуктивності та конкурентоспроможності. Вони забезпечують підприємству можливість адаптуватися до змін ринку, підвищувати ефективність діяльності та залучати нові технології.

Успішна інвестиційна політика передбачає оптимальне поєднання власних та залучених коштів, правильний вибір напрямів інвестування та управління ризиками. В умовах глобалізації та цифрової трансформації компанії, що активно інвестують у свій розвиток, отримують стійкі конкурентні переваги та перспективи зростання на внутрішньому та міжнародному ринках.

Список літератури

1. Про інвестиційну діяльність: Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-12#Text>

2. В. Р. Товмасян. Економічна сутність інвестиційного забезпечення та його роль у розвитку підприємств. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/2_2015/14.pdf

3. Гнатківський Б.М. умови та чинники розвитку інвестиційного потенціалу підприємств. URL: <file:///C:/Users/Andry/Downloads/umovi-ta-chinniki-rozvitku-investitsiynogo-potentsialu-pidpriemstv.pdf>

4. С. І. Бессонова., А. С. Комаров . Вплив інвестицій на розвиток промислових підприємств України в умовах євроінтеграції. URL: https://ev.nmu.org.ua/docs/2022/2/EV20222_078-085.pdf

5. Іванів С. І. Вплив інвестицій на ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. URL: <file:///C:/Users/Andry/Downloads/5519-ArticleText-14236-1-10-20211206.pdf>

6. Прямі іноземні інвестиції. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/2024/>

7. Кортилюк А., Торяник В. Прямі іноземні інвестиції у регіони України за час повномасштабного вторгнення. URL: <https://iaa.org.ua/portfolio/foreign-direct-investment-in-the-regions-of-ukraine-during-the-full-scale-invasion/>

СИСТЕМА ВНУТРІШНІХ ЦІЛЬОВИХ ПОКАЗНИКІВ ЯК ОСНОВА ЕФЕКТИВНОГО ВНУТРІШНЬОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМСТВА

Дашченко Наталя Миколаївна

Кандидат економічних наук, доцент
Національного університету «Одеська політехніка»

Самвелян Олександр

Студент 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету «Одеська політехніка»

Сучасне підприємство функціонує в умовах динамічного ринкового середовища, що вимагає від управлінської системи гнучкості та ефективності. Для успішного функціонування внутрішнього економічного механізму необхідно мати внутрішні цільові показники, які, через систему кількісних або якісних індикаторів, визначають бажані результати діяльності та слугують орієнтирами для підрозділів і працівників. Сукупність таких показників утворює систему оцінки ефективності роботи підрозділів і підприємства в цілому.

В літературі й практиці найчастіше використовують термін ключові показники ефективності (Key Performance Indicators, KPI) щодо найбільш важливих цільових індикаторів. KPI можуть охоплювати фінансові показники (прибуток, рентабельність, грошовий потік) та нефінансові метрики, такі як продуктивність процесів, рівень якості, задоволеність клієнтів, розвиток персоналу тощо. Важливо відзначити, що KPI дають можливість оцінити як поточний стан організації, так і прогрес у реалізації стратегії, слугуючи інструментом моніторингу досягнення стратегічних цілей у режимі реального часу [2].

Розробка системи KPI тісно пов'язана з концепцією збалансованої системи показників (Balanced Scorecard), що являю собою інтегровану модель управління, що переводить місію і стратегію підприємства в систему конкретних показників по чотирьох ключових перспективах: фінанси, клієнти, внутрішні бізнес-процеси, навчання і розвиток персоналу [3]. На відміну від суто фінансових систем оцінки, збалансована система показників забезпечує більш повне відстеження ефективності, включаючи внутрішні процеси та розвиток, що дозволяє підприємству зосередитися не лише на кінцевих фінансових результатах, але й на факторах довгострокового успіху. Таким чином, BSC включає набір KPI для кожної перспективи, встановлює між ними причинно-наслідкові зв'язки та пов'язує їх із стратегічними цілями компанії. Подібна система показників стає важливою інформаційною основою для керівників при прийнятті рішень, орієнтованих на досягнення стратегічних цілей організації [1].

Не менш важливим елементом внутрішньої системи цілей є правильна постановка самих цілей. Тут застосовується правило SMART, відповідно до якого цілі повинні бути конкретними, вимірюваними, досяжними, релевантними та обмеженими у часі [4]. Використання SMART-критеріїв при формулюванні KPI гарантує чіткість і однозначність цільових показників, можливість їх об'єктивного вимірювання та досягнення у визначений строк. Визначивши сутність системи внутрішніх цільових показників можна виокремити їх роль як інструменти:

- планування;
- контролю;
- мотивації;
- впливу на управлінські рішення.

Планування передбачає встановлення цілей та визначення способів їх досягнення. KPI слугують інструментом трансформації стратегічних завдань у конкретні орієнтири для підрозділів і працівників. Balanced Scorecard дозволяє деталізувати стратегічні цілі до операційного рівня, де кожна ціль отримує власний набір показників. Це забезпечує чітку ієрархію завдань і взаємопов'язану систему цілей на всіх рівнях управління. Крім того, KPI використовуються у внутрішньому бюджетуванні та бізнес-плануванні, допомагаючи встановлювати реалістичні нормативи й оцінювати ефективність виконання планів. Показники задають напрями дій, допомагають узгодити ресурси з цілями та забезпечують об'єктивну оцінку результативності планових рішень.

Контроль в управлінні передбачає порівняння фактичних і запланованих результатів. KPI формують базу для такого контролю, дозволяючи оперативно виявляти відхилення й аналізувати їхні причини. Збалансована система показників дозволяє контролювати не лише фінансові результати, а й внутрішні процеси, якість, інновації. Інтеграція KPI в системи бізнес-аналітики забезпечує моніторинг у реальному часі та дає змогу швидко реагувати на зміни. Завдяки цьому контроль перетворюється на інструмент підтримки досягнення цілей, а не лише фіксації результатів. Він стає засобом аналізу і управлінського реагування в реальному часі, сприяючи адаптивності та стабільності внутрішнього механізму.

Більше того, система KPI виступає основою для формування об'єктивної мотивації персоналу. Чітко сформульовані цілі на основі SMART-принципів роблять завдання зрозумілими, досяжними й справедливими. KPI дозволяють пов'язати рівень винагороди з конкретними результатами роботи, що підвищує зацікавленість працівників у досягненні мети. Використання BSC у комунікації цілей через стратегічні карти допомагає співробітникам краще усвідомити, як їхня діяльність пов'язана зі стратегічними завданнями організації. KPI також знижують суб'єктивізм в оцінці, посилюючи довіру до системи оцінювання та винагороди. У підсумку, персонал стає активним учасником досягнення результатів, а не лише виконавцем завдань.

Важливим фактором також є те, що KPI та BSC істотно покращують якість управлінських рішень. На стратегічному рівні показники дозволяють коригувати цілі на основі аналізу досягнень і відставань. На оперативному – допомагають менеджерам виявляти проблеми й ухвалювати обґрунтовані рішення щодо виробництва, збуту, управління персоналом. Крім того, KPI забезпечують узгодженість рішень між різними функціональними сферами. Оскільки всі показники інтегровані у спільну систему, керівники враховують потенційні наслідки своїх рішень для суміжних напрямів. Це знижує ризик конфлікту цілей і сприяє системному підходу до управління. У підсумку, управлінські рішення стають більш зваженими, швидкими й узгодженими зі стратегічним курсом підприємства.

Треба зазначити, що система внутрішніх цільових показників є універсальним інструментом і може бути адаптована до широкого спектра підприємств різних галузей, форм власності та розміру.

Виробничі підприємства використовують KPI для моніторингу продуктивності, якості, витрат і обсягів виробництва. Збалансована система показників допомагає координувати операційні процеси та стратегічні цілі, особливо в умовах багаторівневої організаційної структури.

Комерційні компанії та ритейл (мережеві супермаркети, оптові склади, логістичні оператори) застосовують KPI для оцінки обсягів продажів, оборотності товарів, задоволеності клієнтів, ефективності персоналу й управління асортиментом. Завдяки цьому вдосконалюється управління товарними запасами, зменшуються витрати й покращується обслуговування.

Агропромислові підприємства впроваджують KPI для оцінки врожайності, ефективності використання землі, витрат на одиницю продукції та управління технічним парком. Це дає змогу адаптувати стратегію до сезонних ризиків і змін ринкової кон'юнктури.

Будівельні організації використовують цільові показники для контролю термінів виконання робіт, ефективності використання матеріалів і техніки, дотримання кошторисів та якості об'єктів. Застосування KPI дозволяє оперативно виявляти відхилення від проєктних планів та підвищує прозорість управління.

Банки та інші фінансові установи активно використовують KPI у внутрішньому контролі та управлінні ризиками: відсоткова маржа, дохідність активів, кількість непрацюючих кредитів, продуктивність відділень, якість обслуговування клієнтів тощо.

Крім того, система KPI активно впроваджується у державному секторі – наприклад, у сфері адміністрування, енергетики, транспорту, де важливо забезпечити прозорість, підзвітність і результативність витрачання ресурсів.

Підсумовуючи все вище наведене можна виокремити, що система внутрішніх цільових показників є ключовим елементом внутрішнього економічного механізму підприємства, оскільки забезпечує реалізацію основних управлінських функцій: планування, контролю, мотивації та ухвалення рішень. Чітко визначені KPI дозволяють вимірювати результати, відстежувати

відхилення та приймати обґрунтовані управлінські дії. В свою чергу поєднання КРІ з методологіями Balanced Scorecard та SMART сприяє узгодженості стратегічних і оперативних цілей, підвищенню прозорості процесів і залученості персоналу. Завдяки цьому створюється ефективна система управління, орієнтована на досягнення конкретних результатів. Більше того, система КРІ є гнучкою і може бути адаптована до підприємств будь-якого профілю – виробничих, комерційних, агропромислових, будівельних, фінансових або навіть державних. Її застосування сприяє підвищенню ефективності, стабільності та конкурентоспроможності підприємства в умовах динамічного середовища.

Список літератури:

1. Мельник Ю. М., Савченко О. С. Проблеми застосування збалансованої системи показників на вітчизняних підприємствах. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. №1. С. 192–203.
2. Поліщук Є. А., Іващенко А. І. Методика розрахунку ключових показників ефективності (КРІ) використання різних фінансово-кредитних інструментів підприємствами мсб. *Ефективна економіка*. №2. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2019/11.pdf.
3. The balanced scorecard – measures that drive performance. URL: <https://hbr.org/1992/01/the-balanced-scorecard-measures-that-drive-performance-2>.
4. Value creation and profitability. URL: <https://ecornell.cornell.edu/courses/leadership-and-strategic-management/value-creation-and-profitability/>.

ЦИФРОВІЗАЦІЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В ЄС ТА УКРАЇНІ

Тесленко К. М.

студент 4 курсу

Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна

Навчально-науковий інститут
«Каразінський інститут міжнародних
відносин та туристичного бізнесу»

Цифрові технології змінюють сучасні суспільні відносини і стають невід'ємною частиною життя людини. Отже, наше суспільство стає цифровим, відбувається цифрова трансформація.

Цифрова трансформація вимагає від сучасних людей зміни сприйняття багатьох процесів, появи нових здібностей, змін в поведінці, нових моделей робочого місця і змін в каналах комунікації.

Цифровізація – це насичення фізичного світу шляхом створення електронних цифрових пристроїв, інструментів, систем та електронних комунікаційних обмінів між ними. Це створює інтегровану взаємодію між віртуальним та фізичним – кіберфізичний простір.

Цифровізація здійснюється в кожній країні шляхом широкомасштабного впровадження цифрових технологій та інфраструктури в різних секторах суспільства. Цей процес спрямований на впровадження цифрових рішень, платформ, програм, систем та інших інноваційних технологій, які замінюють традиційні аналогові процеси, підвищуючи ефективність і зручність. Цифровізація зачіпає різні сфери життя і сприяє появі нових напрямків у функціонуванні і розвитку суспільства [1].

Відповідно, Кабінет Міністрів України у своєму розпорядженні «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018- 2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» визначив цифрову економіку як «діяльність, в якій основними засобами виробництва є цифрові дані, що забезпечують електронно-комунікаційну взаємодію завдяки функціонуванню електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем» [2].

Це визначення нормалізує зміст цифрової економіки і приводить її у відповідність з поточною концептуальною основою законодавчої та нормативної бази. Цифрова економіка як новий тип економіки виникає в результаті цифрової революції, яка зміщує світ від третинної промислової революції (автоматизація та комп'ютеризація виробництва) до четвертої промислової революції (перехід до виробництва, орієнтованого на споживача, заснованого на кіберфізичних системах) [3].

Ознаки цифровізації:

- відбувається перехід до простих комунікаційних технологій (технологія – це всього лише засіб комунікації), і головною особливістю засобів і технологій є керованість;

- комунікація стає неоднорідною: вертикальна, ієрархічна комунікація втрачає актуальність, відбувається перехід до мережевої структури комунікації.

Цифровізація є ключовим елементом сучасного економічного розвитку, що трансформує традиційні бізнес-моделі і створює нові ринкові можливості [4].

На розвинених ринках державне регулювання економіки – це не ринковий механізм, а втручання держави в передумови і побічні ефекти його функціонування. Держава не повинна підміняти закон ринку штучним правом, але має впливати на економічне середовище, в якому діє закон ринку, і спрямовувати розвиток економіки підприємства відповідно до визначених цілей і пріоритетів. Таким чином, не втручаючись у закон цін, держава впливає лише на співвідношення попиту та пропозиції, і з цієї причини це співвідношення використовує ціни для стимулювання або придушення виробництва.

Нові технології сучасності, в тому числі штучний інтелект, все активніше впроваджуються в наше життя. Месенджер Telegram і Facebook стали лідерами в просуванні штучного інтелекту. Інші месенджери, зокрема WhatsApp і Viber, вже витіснили Skype і ICQ з ринку. Малий бізнес не відходить від нових інформаційних технологій. Бізнес розвивається, тому його потрібно інтегрувати в штучний інтелект, особливо в месенджер, де акцент робиться на роботі чат-ботів. Стратегічні пріоритети державного регулювання інноваційного та цифрового розвитку національної економіки повинні бути спрямовані на подолання факторів, що роблять економіку непідготовленою до конкуренції, і спрямовані на досягнення стратегічних цілей в частині прискорення розвитку інноваційної та цифрової діяльності та інформаційної економіки [5].

Цифрова трансформація на виробництві визначає 8 важелів створення цінності: оптимізація режимів роботи обладнання, Оптимізація завантаження обладнання, підвищення продуктивності і безпеки праці, оптимізація логістики, підвищення якості продукції, поліпшення прогнозування попиту, скорочення часу виведення на ринок і поліпшення післяпродажного обслуговування. Ці процеси широко використовуються в таких галузях, як промисловий Інтернет речей, 3D-друк, штучний інтелект, прогнозна аналітика та технічне обслуговування, доповнена та віртуальна реальність та хмарні обчислення.

Незважаючи на наявність чималої кількості глобальних індексів для визначення рівня розвитку цифрової економіки в країнах, відчувається помітна нестача індексів, що враховують не лише впровадження новітніх досягнень у розвитку телекомунікаційної інфраструктури, але й внесок країни у розвиток таких технологій, як штучний інтелект, блокчейн та Інтернет речей. Треба зазначити, що наявні індекси мають глобальний характер, оскільки оцінюють загальний рівень просування цифрової економіки в країні. На сьогодні практично відсутні індекси, які б могли оцінити проникнення цифрових технологій у традиційні галузі економіки та сфери послуг, тобто немає

індикаторів, що визначають рівень цифровізації окремих секторів економіки. Сьогодні багато обговорюється впровадження ІКТ у банківську сферу, страхування та публічні фінанси. ІКТ активно застосовуються в медицині та освіті, але оцінити рівень проникнення цифрових технологій у певну галузь досить складно. Тому перспективними є дослідження не лише стосовно розробки нових глобальних індексів цифрової економіки, але й щодо оцінки цифровізації окремих галузей економіки та діяльності.

На сьогодні малі та середні підприємства мають зосередити увагу на реалізації цифрових ініціатив та впровадженні стратегій цифрової трансформації власних бізнес-процесів та діяльності. Серед перспективних напрямків цифрових змін можна виділити такі: впровадження технологій штучного інтелекту та машинного навчання для покращення бізнес-процесів.

Інтеграція цифрових технологій і завдань для Європейського Союзу, а програма «Цифрове десятиліття» визначає широкий спектр бізнес-процесів дозволяє компаніям покращувати свої продукти і послуги, а також підвищувати свою конкурентоздатність, зокрема шляхом переведення продажів в онлайн-простір. Європейський Союз визначив дві основні мети для цифрової трансформації бізнесу до 2030 року. По-перше, більше 90% малих і середніх підприємств повинні досягти хоча б мінімального рівня цифровізації. По-друге, 75% компаній в ЄС мають застосовувати хмарні обчислення, аналіз великих даних або штучний інтелект [6]. У сучасному динамічному бізнес-середовищі, де розвиток технологій вражає своєю швидкістю та масштабами, ці цілі особливо підкреслюють ключову важливість і невідкладність впровадження цифрової трансформації. Вони наголошують на тому, що підприємства повинні не просто адаптуватися до нових викликів, але й активно модернізувати свої процеси та стратегії. Це стає необхідністю для того, щоб ефективно відповідати на все зростаючі цифрові вимоги, які не лише кидають виклики, а й пропонують величезні можливості для інноваційно го зростання та поліпшення конкурентоспроможності.

Найбільш поширеними у світовій практиці заходами підтримки цифровізації корпоративної та інституційної діяльності є надання фінансової та нефінансової підтримки, а також вжиття необхідних нормативно-правових дій для ефективного регулювання процесу цифровізації [7].

Процес оцінювання рівня цифровізації економіки має певні складнощі, а саме:

- ефективне прийняття рішень у сфері оподаткування, монетарної політики та розподілу ресурсів потребує якісних даних. Наразі державна політика не може адекватно підтримувати розвиток цифровізації економіки, оскільки цей елемент відсутній у цифровій економіці [8];
- відсутність єдиного підходу до трактування цифровізації економіки та способів її вимірювання;
- проблема якості даних. У країнах, що розвиваються, існують фундаментальні проблеми зі збором статистичних даних, які або відсутні, або є недостовірними;

- віртуальність цифрової економіки: багато видів цифрової економічної діяльності не призводять до негайного виробництва готової продукції. Деякі послуги такого типу мають проміжний характер на рівні «бізнес-бізнес» або «споживач», що може ускладнювати розрахунок доданої вартості.

Серед основних векторів розвитку малого та середнього бізнесу в державі визначено:

- розвиток екосистеми підтримки бізнесу;
- розширення доступу до фінансування;
- спрощення регуляторного середовища;
- сприяння виходу на нові ринки.

І одним з найважливіших завдань є інтеграція державної інфраструктури держави для підтримки та розвитку підприємництва [35].

Розвиток малого та середнього підприємництва можливий лише за наявності концептуально збалансованої державної системи та правових заходів, спрямованих на підтримку економічного, соціального, інформаційного, освітнього та інших видів малого та середнього підприємництва. Без державної правової політики в цій сфері неможливе формування малих і середніх підприємств, різко знижується ефективність їх діяльності, деформуються цілі і завдання.

Основні сучасні інструменти, які можуть бути забезпечені для досягнення цілей цифрової трансформації підприємств полягають у наступному, а саме розширення відеоконтенту, або інтеграції продуктів в відео - контенту, пропонованого в мережі, так звані цілі. Вони засновані на статистиці, накопиченій світовими гігантами пошукових систем та іншими. Вони дозволяють системі зрозуміти, що подає реклама, що цікавить людину, і надавати рекламу на основі таких даних, які відповідають інтересам клієнта.

Для подолання перешкод у формуванні малих та середніх підприємств необхідне подальше впровадження прозорих бізнес-механізмів шляхом створення сприятливих умов для діяльності підприємців та створення прозорого та стабільного правового середовища, розробка інноваційних моделей підтримки та забезпечення ресурсами та інформацією функціонування підприємництва, а також подальший розвиток міжнародного співробітництва.

Список літератури

1. Сиротін В. Д. Сутність та особливості цифровізації у сфері публічного управління. Електронний науково-практичний журнал. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування, № 8. 2023.
2. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>.
3. Вишневський В. П., Вієцька О. В., Гаркушенко О. М., Князєв С. І., Лях О. В., Чекіна В. Д., Череватський Д. Ю. Смарт-промисловість в епоху цифрової

економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку. Інститут економіки промисловості НАН України (Київ). 2018.

4. Амеліна Н. К., Комчатних О. В., Левіщенко О. С. Цифровізація як основний фактор розвитку економіки бізнесу. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14005665>.

5. Фролова Н.Л. Інституційний базис цифрової трансформації малого і середнього підприємництва в Україні. Серія: Економіка та підприємництво, 2020 р., № 1 (112). С. 79-85.

6. 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade. Communication from the commission to the European parliament, the council, the European economic and social committee and the committee of the regions. European commission. Brussels, 9.3.2021. URL: <https://eurlex.europa.eu/legalcontent/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>

7. Mishchenko S., Naumenkova S., Mishchenko V., Ivanov V., Lysenko R. Growing discoordination between monetary and fiscal policies in Ukraine. Banks and Bank Systems. 2019. № 14(2). P. 40-49

8. House of Commons: The Digital Economy / 2017. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201617/cmselect/cmbis/87/87.pdf>.

9. Трегубов О., Ключковська В., Ключковський О. Державне регулювання розвитку малого бізнесу. Економіка та суспільство. 2022. №43. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-43-62>.

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕОРІЙ ІНФЛЯЦІЇ: ВІД КЛАСИКИ ДО СУЧАСНОСТІ

Чизмар Іван Іванович,

доктор філософії, проректор з господарської та навчальної роботи
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II

Актуальність дослідження зумовлена тим, що інфляція є одним із найважливіших макроекономічних явищ, які суттєво впливають на економічну стабільність, соціальну ситуацію та добробут населення. З огляду на те, що інфляційні процеси проявляються у зростанні загального рівня цін на товари та послуги, знеціненні національної валюти та погіршенні рівня життя громадян, надзвичайно важливо ретельно аналізувати й усвідомлювати їхні причини та наслідки.

Термін «інфляція» вперше був використаний в економічному контексті наприкінці XIX століття, зокрема у США. Спочатку ним позначали процес зростання кількості грошей в обігу, що призводив до знецінення національної валюти. Проте наприкінці 1800-х — на початку 1900-х років почали проявлятися перші серйозні фінансові кризи (зокрема, криза 1893 року в США).

Ці кризи мали комплексний характер, зумовлений, зокрема, нестабільністю грошової системи США, спекуляціями та надмірними інвестиціями в окремі галузі, а також слабкістю банківської системи. Усе це спонукало американського економіста І. Фішера звернути увагу на взаємозв'язок між змінами в грошовій масі та загальним рівнем цін. Так, учений не лише заперечив ідею про те, що зміни цін зумовлюються виключно зовнішніми чинниками, а й увів до економічної теорії рівняння обміну, яке дало змогу глибше зрозуміти механізм впливу грошової маси на рівень цін в економіці.

Це рівняння має вигляд:

$$MV=PT, \quad (1);$$

де: MV - сума транзакцій в економіці за певний період часу (зокрема, M — це кількість грошей в обігу), а V — це швидкість їх обігу; PT - суму всіх витрат в економіці (зокрема, P — це рівень цін, а T — реальний обсяг вироблених товарів та послуг).

З наведеного рівняння випливає кілька важливих висновків:

1. Якщо кількість грошей в обігу (M) зростає, а швидкість їх обігу (V) і обсяг товарів та послуг (T) залишаються незмінними, це призводить до підвищення рівня цін (P).

2. Якщо гроші починають обертатися швидше (тобто збільшується V), це може сприяти зростанню попиту на товари та послуги або викликати інфляційний тиск, якщо пропозиція (T) залишається сталою.

3. Якщо збільшується виробництво товарів і послуг (T), в економіці з'являється більше продукції, що, за інших рівних умов, може зменшити ціновий тиск і сприяти стабілізації рівня цін.

Це рівняння стало одним з основних інструментів для аналізу інфляційних процесів і залишається важливим і сьогодні в макроекономічних дослідженнях.

Теорія інфляції отримала подальший розвиток у кількох напрямках [1]:

1. Монетаристська теорія, яку активно розвивали економісти ХХ століття, зокрема М. Фрідман у 1970-1980-х роках. Ця теорія отримала назву «контрреволюція Фрідмена».

2. Кейнсіанська теорія, яку розробляли Дж. М. Кейнс, Б. Хансен та їхні послідовники (зокрема, А. Філіпс та ін.) в період 1930-1950-х років. Основні ідеї М. Кейнса викладені в його праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.).

3. Теорія інфляції, викликаній надлишковими витратами виробництва, яку розробляли Дж. М. Кейнс, У. Торн, Р. Куен, а також теорія «інфляційної спіралі» (П. Самуельсон та Дж. Гелбрейт) в середині 1950-х — 1960-х років.

4. Теорія інфляційних очікувань, яку розвивали Мілтон Фрідман та Г. С. Тейлор в період з 1970-х по 1980-ті роки.

Більш детальна характеристика основних теорій інфляції наведена в таблиці 1.

Таблиця 1. Характеристика базових теорій інфляції

Теорія інфляції	Зміст теорії інфляції
Монетаристська теорія	припущення, що коли кількість грошей в економіці зростає без відповідного збільшення товарного виробництва, це призводить до зростання цін*
Кейнсіанська теорія	припущення, що підвищення попиту з боку споживачів (як результат зростання доходів чи доступності кредитів) може сприяти збільшенню виробництва, зайнятості та стимулювати економічне зростання**
Теорія інфляції, викликаній надлишковими витратами виробництва	припущення, що зростання витрат на працю (заробітної плати) підвищує витрати виробників, що, своєю чергою, може спричинити збільшення цін на товари та послуги (Д.М. Кейнс і його послідовники, зокрема У. Торн і Р. Куен)*** припущення відбиває ефект "інфляційної спіралі", коли зростання цін призводить до вимог робітників на вищу заробітну плату, що ще більше збільшує витрати виробництва та знову підштовхує ціни вгору (П. Самуельсон та Дж. Гелбрейт)***
Теорія інфляційних очікувань	Припущення, що очікування щодо майбутніх змін цін визначають поведінку економічних агентів, що впливає на реальні економічні процеси, і що адаптація очікувань веде до зростання інфляції ****

Примітка

*для оцінки ймовірності наростання інфляції представники цієї теорії пропонують порівнювати індекси грошової маси та фізичного обсягу валового внутрішнього продукту.

** для оцінки ймовірності наростання інфляції представники цієї теорії пропонують аналізувати доходи та видатки господарчих суб'єктів та їх вплив на збільшення попиту на товари та послуги.

*** для оцінки ймовірності наростання інфляції представники цієї теорії пропонують аналізувати зміни в заробітній платі, витратах на виробництво та їх вплив на ціни, а також взаємодію між змінами в заробітній платі та рівнем цін.

**** для оцінки ймовірності наростання інфляції представники цієї теорії пропонують аналізувати зміни в поведінці економічних агентів.
Джерело: сформовано на основі [1]

З розвитком економіки, зокрема завдяки глобалізації та новим технологічним можливостям, виникають сучасні теорії інфляції. Однією з них є теорія пропозиції, яка підкреслює роль зростання витрат на виробництво, а також глобалізаційні фактори, що можуть як знижувати, так і підвищувати інфляційний тиск залежно від зовнішніх економічних змін.

Результати дослідження ілюструють, що різні теорії надають економістам і політикам інструменти для оцінки впливу економічних заходів (наприклад, зміни процентних ставок чи збільшення державних витрат) на інфляцію. Зокрема, кожна теорія фокусується на різних аспектах економічних процесів і допомагає урядам адаптувати свою політику до наявних викликів. Це дозволяє формувати економічну політику, яка враховує не лише поточні економічні умови, але й майбутні прогнози.

Список літератури:

1. Круш П. В. Клименко О. В. Інфляція: суть, форми та її оцінка: Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2010. 288 с

MELIORATION OF SALINIZED LANDS IN SHARUR REGION AND WAYS TO INCREASE FERTILITY

Ulviyya Isgandarova

PhD in Geography, Senior Lecturer
Nakhchivan State University

Elnur Seyidov

4th Year Undergraduate Student in Geography
Nakhchivan State University

Due to the complex physical-geographical conditions of the Republic of Azerbaijan, dense population, industrial development, extensive agricultural practices, and other factors, the soil is subject to erosion, salinization, changes in mechanical composition, and pollution [2]. The degradation process is progressing more rapidly in areas with a continental climate, high population density, and intensive economic activity. In general, 3,741 thousand hectares of land in the country have undergone varying degrees of degradation [9]. In the Nakhchivan Autonomous Republic, more than 355 thousand hectares of land have been subjected to different levels of soil degradation.

One of the key administrative districts in the agricultural sector of the Nakhchivan Autonomous Republic is Sharur. As of January 1, 2024, the total land fund of Sharur district is 87,226 hectares. Of this, 42,507 hectares are state-owned, 30,499 hectares are municipal, and 14,220 hectares are privately owned. Among these, 3,421 hectares are household plots, 334 hectares are forests, parks, and shrublands, 19,662 hectares are ravines, gullies, valleys, and sandy areas, 3,021 hectares are lands under water, 133 hectares are cemeteries, and 663 hectares are occupied by construction. These areas are generally not used for agricultural purposes. Additionally, 28,950 hectares are considered suitable for agriculture, with only 14,573 hectares being used for crops and perennial plants, and 10,956 hectares used as pastureland [7].

As the analysis of these figures shows, the amount of agricultural land is relatively small. Therefore, taking into account the limited arable land in the district and its historical significance as a center of farming and livestock breeding, it is essential to use these lands as efficiently as possible under both cultivated and natural vegetation.

Soil degradation processes in Sharur play a significant role in reducing soil fertility, which negatively impacts the agricultural sector. Degradation means the deterioration of soil quality and, consequently, a decrease in productivity. To combat these processes, measures such as land reclamation, proper irrigation systems, crop rotation, and regular fertilization are essential. These efforts help preserve soil quality and increase productivity. In arid and semi-arid climates like that of Sharur, these processes tend to occur more intensely and rapidly.

In the irrigated lands of the Sharur plain, crop yields depend not only on soil fertility, water-physical properties, and salinity, but also on the depth and mineral

content of groundwater. Therefore, observations should be conducted in all irrigated areas to study the groundwater level and mineralization within hydromeliorative systems. In order to use land efficiently under cultivated and natural vegetation in the Nakhchivan Autonomous Republic, including the Sharur district, all soil research must be carried out within a spatio-temporal framework.

Research results indicate that salt accumulation in the soils of the Sharur plain occurs due to several factors: the transportation of salts by wind and atmospheric precipitation, the proximity of saline geological formations to the surface, and the mixing of easily soluble salts from irrigation water into the groundwater. This leads to increased mineralization and the accumulation of salts on the soil surface through evaporation from shallow groundwater levels. Changes caused by anthropogenic effects combined with geological factors—such as the contact of irrigation water with saline marine-lagoon sediments, excessive irrigation, and the rise of groundwater to the surface—further increase mineralization.

Salinization in the soils of the Sharur plain is mainly linked to geoecological and climatic factors. It is primarily caused by intensive evaporation (700–800 mm during summer) from shallow groundwater with low mineral content (3–4 g/l) [1]. Another reason is the seepage from irrigation systems and hydrotechnical structures, which, upon contact with marine-lagoon sediments, results in salinization. Based on our field studies and laboratory analyses, we have determined that 731 hectares of saline soils exist within the Sharur district [7].

Calculating the salt balance in the soils of the Sharur plain holds particular importance. The main objective of determining the salt balance is to quantitatively assess changes in soil salinity, explain the processes associated with the movement of salts within the soil layers, identify the factors that lead to increases or decreases in salt reserves, predict such processes in advance, and take measures to prevent them.

Research has shown that, under artificial drainage conditions, the proper application of reclamation and agrotechnical measures improves the meliorative status of soil layers with different water-physical properties year by year. Sometimes, the malfunctioning of drainage systems—due to clogging by various sediments or erosion of open drainage slopes caused by irrigation or excessive water flow—disrupts their function, impedes groundwater movement, and weakens the leaching of harmful salts from the soil. As a result, the amount of salt in the upper soil layer begins to increase.

Studies have revealed that in the meliorated soils of the Sharur plain, not only easily soluble but also poorly soluble salts are washed out under the influence of irrigation water [4–5]. However, the leaching of poorly soluble salts from the soil can lead to secondary salinization in the future. The high carbonate content in the soils of the Sharur plain—a part of the Aras valley zone of the Nakhchivan Autonomous Republic—is explained by the widespread presence of travertine-limestone formations.

One of the most effective treatment methods for saline soils is the leaching of salts from the soil. This process involves applying large amounts of water to the soil, which helps flush out salts through the groundwater. Leaching saline soils requires a substantial amount of water and depends heavily on the availability of irrigation networks. While this process restores the structure and water retention capacity of the

soil, it may take a long time to complete. In saline soils, high groundwater levels contribute to salt accumulation. Drainage systems help remove excess water from the soil, prevent salt buildup, and restore the natural water balance. Draining the soil also enables free water movement, which improves soil structure. Waterlogging and salinization reduce soil fertility, so proper drainage systems must be established to remove excess water effectively. This also helps lower groundwater levels and prevent further salinization.

Irrigation systems play a crucial role in managing saline soils. The use of smart irrigation technologies prevents excessive water application, thereby minimizing salt infiltration into the soil. Proper management of irrigation schedules helps prevent salinization and enhances soil fertility. Techniques such as drip irrigation and regulated irrigation intervals are particularly beneficial.

To improve the fertility of saline soils, the use of organic fertilizers is also essential. Organic matter improves soil structure, enhances aeration, and increases water retention. This method also supports the enrichment of soil with microorganisms, creating a healthier environment for crops. Adding organic matter allows soil to absorb nutrients more efficiently.

Organic fertilizers: Compost, peat, manure, and other organic materials can be used to improve soil structure and nutrient content. They increase organic matter in the soil, improve water retention, and promote root development.

Mineral fertilizers: Adding essential nutrients like nitrogen, phosphorus, and potassium boosts productivity. However, the amount of mineral fertilizers should be carefully regulated to avoid negatively affecting the chemical composition of the soil.

In saline soils, the pH level can be very high, which hinders plant growth. Therefore, it may be necessary to apply substances such as calcium carbonate (lime) or sulfates to normalize the pH level. These substances help lower the soil's pH and make it easier for plants to absorb nutrients.

Salinization and salt regulation: The pH level in saline soils is usually high. Reducing the pH and leaching salts is essential. This requires proper drainage systems and reclamation work. The structure of saline soils is typically dense, making it difficult for water and air to circulate freely. Improving soil structure by mixing in sand or organic matter can enhance drainage and reduce the risk of salinization. To increase fertility in saline soils, it is recommended to grow salt-tolerant plant species. These plants prevent further salinization during irrigation and help maintain the soil's natural balance. For example, crops like tobacco can grow successfully in saline soils. Selecting the right vegetation cover helps reduce salinization.

The physical properties of the soil also affect salinization. Compacted and poorly aerated soils are more prone to salinization. To improve soil structure, proper mechanical and agronomic methods should be applied. For instance, timely tillage and soil aeration can be used.

Soil aeration: Soil compaction reduces air permeability. Therefore, the structure of the soil should be improved, regularly tilled, and aerated to allow water and air to reach plant roots more easily.

Drip and sprinkler irrigation: These technologies deliver water directly to the plant roots, minimizing water waste and preventing salinization.

Regulating irrigation schedules: Over-irrigation can lead to salinization and erosion. Therefore, irrigation must be properly managed and the correct amount of water should be supplied.

In Sharur district, soils may be saline or highly acidic. In such cases, appropriate plant species must be chosen. Salt-tolerant crops (such as barley, rice, or certain types of hemp) can help increase productivity.

Crop rotation: Continuously planting the same crops depletes soil nutrients. Rotating crops enriches the soil with natural nutrients and supports sustainable productivity.

Effective fertilization and monitoring: Fertilizers should be selected according to soil type and plant requirements. This increases soil productivity and maintains soil health. Several key reclamation methods can be applied to improve the fertility of saline soils in Sharur district:

1. **Leaching salts:** Applying large amounts of water to the soil can flush salts out via the groundwater system.

2. **Restoration of natural soil processes:** Adding organic matter or adjusting irrigation systems can help restore soil health.

3. **Planting nitrogen-fixing crops:** These plants increase nitrogen levels in the soil, enhancing fertility. For example, legumes fix nitrogen in the soil.

4. **Choosing appropriate crops:** Selecting crops suited to soil conditions can improve field productivity. Using plants that enhance soil quality is essential.

Continuous monitoring and soil analysis are necessary to assess soil quality. This allows timely interventions and ensures long-term, sustainable use of the land.

In Sharur district, improving the fertility of saline soils through reclamation methods is vital. These include:

1. **Improving drainage:** Installing drainage systems to remove excess water from the soil properly.

2. **Modernizing irrigation technologies:** Upgrading irrigation systems to ensure the right amount of water is delivered at the right time.

3. **Applying organic and mineral fertilizers:** Using fertilizers to enhance nutrient absorption by the soil.

4. **Applying proper cultivation techniques:** Optimizing crop rotation, selecting appropriate crops, and adjusting soil structure and pH levels.

These measures will help improve the fertility of saline soils in Sharur district and increase agricultural productivity. Additionally, they will ensure the sustainable use of the land and positively impact agricultural development

References:

1. Babayev, S.Y. Geography of the Nakhchivan Autonomous Republic. Baku: Elm, 1999, 298 pages.

2. Babayev, M.P., Jafarova, Ch.M., Hasanov, V.H. Modern Classification of Azerbaijani Soils. Baku: Elm, 2006, 259 pages.

3. Jafarov, A.B. Problems of Applying Modern Land Evaluation Systems in Azerbaijan / Proceedings of Soil Science and Agrochemistry, Vol. XVII, Baku: Elm, 2007, pp. 57–64.
4. Hajiyeu, S.A. Eco-geographical Conditions of the Soils in the Nakhchivan Autonomous Republic. Baku: MBM, 2009, 108 pages.
5. Hajiyeu, S.A. Ecological Assessment of the Soils in the Nakhchivan Autonomous Republic. Baku: MBM, 2010, 296 pages.
6. Ismayilov, J. Reducing Salinization: Practices and Theory. Ganja: Təsərrüfatçı Publishing House, 2020.
7. Isgandarova, U.N. Anthropogenic Degradation of Soils in the Nakhchivan Autonomous Republic and Measures Against It / PhD Dissertation Abstract in Geography. Baku, 2024, 32 pages.
8. Mammadov, R. Economics and Reclamation of Azerbaijani Soils. Baku: Elm və Təhsil, 2015.
9. Guliyev, A.G. Ecomeliorative Assessment of Irrigated Lands in the Nakhchivan Autonomous Republic. Nakhchivan: "Əcəmi" Publishing and Printing Union, 2014, 168 pages.

ПОДОЛАННЯ СТЕРЕОТИПІВ У НАУКОВІЙ ДУМЦІ

Шевченко Анастасія Сергіївна

Студентка магістратури
Поморський університет в Слупську

Упродовж тривалого часу історія виконувала переважно ідеологічну, легітимізуючу та виховну функції. Вона служила інструментом для обґрунтування влади в руках того чи іншого правителя, творення народних міфів та вирощення молоді під впливом звияг «попередніх поколінь». Можна побачити велику різницю між працею літописців і сучасних істориків: перші – покликані створювати позитивний образ правителя, часто в поєднанні з релігійними наративами, другі – хоч і не позбавлені певного суб'єктивізму, але все ж в рамках наукової системи вимушені підходити до матеріалів критично, перевіряти факти, наводити різні інтерпретації і т.д. Історія попередніх століть переважно фіксувала життя визначних осіб, важливі події, переможців, у той час, як історії жінок, селян, переможених залишалися не почутими.

Вже з огляду на те як виглядає сучасна історична наука можна ствердити, що ми пройшли великий шлях – з'явилося безліч нових розділів та підрозділів у цій царині (починаючи від аналізу побутового життя, закінчуючи кліматичними змінами). Проте питання суб'єктивізму все ще залишається не вирішеним. І йдеться навіть не про заангажованість в політичному чи національному сенсі, а про загальні світоглядні рамки, вийти за які науковцю буває надзвичайно важко. Так, наприклад, з винайденням колеса деякі люди почали сприймати життя, як цикл, з винайденням письма поширилась думка про «прописану долю», після винайдення комп'ютера людство заговорило про матрицю. Тобто наш навколишній світ формує не лише наші уявлення про минуле, але й навіть самі інструменти його осмислення. Ми мислимо тими образами та шукаємо ті порівняння, які надає сучасна епоха, тому навіть найоб'єктивніший історик просто видає те, що співзвучне його епосі.

Питанням людського фактора займався цілий ряд філософів історії. Таким чином Едвард Карр вважає, що об'єктивність в історії – це ілюзія, оскільки кожен історик підходить до фактів через призму власного світогляду [4]. А Карл Маннгейм через свою працю «Ідеологія та утопія» стверджує, що ідеологічні переконання людини впливають на інтерпретацію подій, роблячи повну об'єктивність недосяжною [3]. Певний крок у сторону об'єктивності був зроблений, з початком процесу глобалізації світу: інформації ставало все більше, випала можливість пізнавати інші культури без посередників, отже в полі зору дослідника почали з'являтися інші візії, які могли змусити його подивитися на звичні речі під іншим кутом. Як раз це і була перша спроба вийти за рамки власного сприйняття. Звичайно, зроблена вона була тільки після того, як люди навчилися сприймати інші культури без постійного озирання на власну. Хоча з деякими аспектами цього «іншого» особі, вихованій у певній системі координат,

важко змиритися навіть тепер – так, наприклад, дразливим питанням для деяких людей може залишатися питання поховальних обрядів у інших народів.

Велику роботу у цьому напрямку проробила Кейтлін Дауті. У своїй книжці вона наводить таку цитату, яку приписують Вільяму Гладстону: «Покажіть мені, як нація поводить себе зі своїми покійними, і я з математичною точністю розповім вам про глибину співчуття цього народу, його повагу до законів землі та вірність вищим ідеалам». Авторка відразу ж зазначає, що Гладстон так і не надав формулу, яка дозволила б визначити, що один спосіб на 79% варварський, а інший на 62% гідний поваги. Кейтлін Даунті також вказує, що насправді Гладстон, можливо, ніколи й не заявляв нічого подібного, бо вперше ця фраза з'явилася аж 1938 року у березневій статті видання *The American Cemetery* під назвою «Успішна реклама кладовища». Також вона дійшла висновку, що оскільки релігія є джерелом похоронних ритуалів, люди часто посилаються на свою віру, щоб відкинути звичаї інших, то ж визнання переваги за якимись похоронними звичаями ґрунтуються на вірі у виняткову гідність власної культури [5]. Підтвердженням таких спостережень може стати книжка «Cremation: Is It Christian?» 1965 року Джеймса Волтера Фрейзера, де він написав, що кремація – це «варварське дійство» і «сприяння у злочині» [6]. Тобто ще порівняно нещодавно американський історик в силу своїх релігійних переконань міг дозволити собі таким чином висловитись про конкретно взятую практику прощання з померлим. Це при тому, що Геродот у свій час описував таку розмову перського царя з греками та індусами, під час якої Дарій спитав у еллінів, що традиційно спалювали своїх померлих, за яку плату вони б з'їли своїх мерців. Греки відповіли, що ніколи б такого не зробили. Потім перський цар запитав індусів, що традиційно їли тіла своїх покійників, за яку ціну вони б їх спалили. Каллатії попросили його не говорити про таке [1, с. 146]. Тобто Геродот спеціально наводив таку ситуацію аби підкреслити абсурдність таврування чийось звичаїв, то ж можна наочно спостерігати як відкритість до пізнання інших культур і вміння відкидати власний досвід допомагають не лише в повсякденних стосунках, а й в наукових дослідженнях.

Проте навіть сучасна наука, котра навпаки заохочує гнучкість мислення, під час фахової підготовки все одно формує певні когнітивні рамки. Маємо ситуацію, коли людині, щоб стати спеціалістом, треба пройти відповідне навчання, але після його проходження цей дослідник втрачає здатність мислити за межами усталеної наукової парадигми. Показовим прикладом такого явища є помилковий підхід до реконструкції вигляду динозаврів методом «натягування шкіри» на знайдені рештки, при якому абсолютно не враховувався м'язовий та жировий шари, котрі наявні у сучасних тварин. Якби останки тюленя чи бегемота були відновлені за принципом відтворення динозаврів – впізнати їх було б просто неможливо. Хоча зараз все гучніше лунає критика такого зображення давніх тварин [9], однак те наскільки довго проіснувало таке уявлення говорить про певну закостенілість й неповороткість наукової думки. У зв'язку з цим виникає питання чи ми тоді аж так сильно відрізняємося від людей, чия ранішня боротьба за виживання проти хижаків і рептилій могла породити розповіді про

великих і страшних драконів? [8]. Якщо розглядати подібну ситуацію в більшому наближенні до історичної науки, то варто звернути увагу на метод реконструкції зовнішності людей за допомогою 3D моделювання. Чи можемо ми мати певність, що не здійснюємо тієї самої помилки палеонтологів, коли презентуємо зображення, яке пізніше увійде в науковий обіг? Перевірки точності використання 3D систем реконструкції обличчя на основі черепів показали, що 54%, 65% і 77% із трьох поверхонь реконструкції мали похибку близько 2,5 мм [7], що насправді не є аж так багато, хоча все ще лунають дискусії щодо доказової сили таких зображень.

Тож дійсно інколи через надмірну залежність від уже доведених фактів науковець втрачає гнучкість мислення, і в археології це проявляється зокрема через стале визначення всіх предметів знайдених у похованні як «ритуальних», що викликає багато критичних зауважень у наукових обговореннях. Поки що якесь суттєве зрушення в цьому питанні не передбачається, адже можливість знаходження «ключа» до розуміння цих предметів (записів, малюнків, чи усних описів) є надзвичайно мало ймовірною. Тому історії, окрім постійного технічного удосконалення, вкрай необхідно щось, що допоможе зробити переворот у дослідницькому мисленні. Щось подібне до того, що сталося свого часу в зоології завдяки Джейн Гудолл. На той момент у науці побутувала думка, що основна характеристика, яка відрізняє людей від інших тварин, полягає в використанні знарядь; також наука не допускала надання піддослідним тваринам імен, вживаючи замість цього лабораторні номери; а ще в академічній спільноті було не прийнято описувати особистісні якості тварин. Проте Джейн Гудолл цього не знала – і саме це дозволило їй зробити велике відкриття. Так, спостерігаючи за шимпанзе у дикій природі, вона змогла побачити як вони використовують палицю, щоб дістати термітів і з'їсти їх. Також ці спостереження дозволили дійти висновку, що шимпанзе далеко не просто мирні рослиноїдні тварини, якими їх вважали до цього, виявилось, що вони також їдять м'ясо, полюють, обіймаються, воюють, намагаються примиритися одне з одним [2]. Це сколихнуло науковий світ, адже змусило повністю переосмислити питання ким є людина. При чому ці відкриття Джейн Гудолл зробила ще до отримання будь-якої вищої освіти в цій царині, тобто вони стали можливими саме через те, що майбутня дослідниця не мала стандартної академічної оптики.

Певні надії на зміни підходів в історичних дослідженнях покладаються на розвиток штучного інтелекту, який своєю чергою буде позбавлений всіх обмежень притаманних людському розуму, суб'єктивності й буде мислити значно ширше. Проте хотілося б зауважити, що поки що всі зміни в науковій парадигмі, нові відкриття й виправлення помилок здійснилися виключно самими людьми, тому не варто применшувати власні можливості в цьому напрямку. Історії вкрай необхідне щось на кшталт нової школи анналів, яка б зробила «перезавантаження» системи, й, можливо, рішення насправді лежить на поверхні: повертаючись до користі вищезгаданої практики пізнання інших культур, до неї варто додати освоєння додаткової спеціальності дослідником, особливо, якщо та лежить в кардинально відмінній науковій площині. Мається

на увазі, що вивчення досвіду інших народів може відбуватися в рамках хобі (через подорожі, спілкування, неакадемічні практики), а ось здобуття додаткової спеціальності має йти практично на тому самому рівні, що й основна – історія. Така міждисциплінарність не дозволить науковцю замкнутися всередині власної царини, значно збагатить методологічну базу, а також допоможе зменшити необхідність звернення до фахівців допоміжних галузей, адже історики й так часто покладаються на допомогу спеціалістів з психології, лінгвістики, біології і т.д. Проте, якщо дослідник самостійно володітиме інструментарієм цих дисциплін, це скоротить консультативні терміни, поглибить розуміння предмета дослідження і підвищить автономність роботи.

Підсумовуючи, можна сказати, що «Кінець історії» Френсіса Фукуями в реальності не окреслив ані завершення конструювання політичного світоустрою, ані завершення розвитку історичної науки в цілому. Історія ще багато чого має розповісти, варто лише вийти за межі усталеного сприйняття, щоб відкрити її приховані аспекти.

Список літератури:

1. Геродот. Геродота турійця з Галікарнасса "Історій" книг дев'ять, що їх називають музами. пер. із старогр., предм. та прим. А. О. Білецький. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ : Нова думка, 1993. 574 с.
2. Гудолл Д., Берман Ф. У пошуках надії : духов. подорож. пер. з англ. Т. Кідрук. Рівне : Бородатий тамарин, 2024. 289 с.
3. Мангайм К. Ідеологія та утопія. пер. з англ. В. Швед. Київ : Дух і літера, 2008. 370 с.
4. Carr E. H. What is history? New York : University of Cambridge, Penguin Books, 1961. 209 p.
5. Doughty C. From here to eternity: travelling the world to find the good death. London : W. W. Norton & Company, 2017. 272 p.
6. Fraser J. Cremation: Is It Christian? New York : Loizeaux Brothers, 1965. 31 p.
7. Lee W. J., Wilkinson C. M., Hwang H. S. An accuracy assessment of forensic computerized facial reconstruction employing cone-beam computed tomography from live subjects. *Journal of Forensic Sciences*. 2012. Vol. 57, No. 2. P. 318–327.
8. Sagan C. The Dragons of Eden: Speculations on the Evolution of Human Intelligence. New York : Ballantine Books, 1986. 288 p.
9. The convention of shrink-wrapping: thoughts for artists. Mark P. Witton's blog : website. URL: <https://markwitton-com.blogspot.com/2017/08/the-convention-of-shrink-wrapping.html> (дата звернення: 15.04.2025)

ГЕНЕЗИС ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вереша Роман Вікторович

в.о. завідувача кафедри кримінального та
адміністративного права
Академії адвокатури України,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Кожна галузь права ґрунтується на певних принципах, які лежать в основі її інститутів та норм. Кримінальне право не є винятком. Правові принципи пронизують усю систему норм цієї галузі та визначають зміст її найважливіших інститутів. Це пов'язано з тим, що регулювання різних сфер суспільного життя нормами кримінального законодавства передбачає підпорядкованість такого правового впливу певним принципам.

З точки зору ґносеології, принципи кримінального права – це основні ідеї та положення, які виконують регуляторну функцію і саме у них сформульовані в загальному розумінні вимоги до учасників кримінально-правових відносин. Саме тому помилковою є думка про те, що правові принципи є лише теоретичними положеннями [1]. Поглиблене вивчення у кримінальному праві принципів потрібно для з'ясування його основного змісту, визначення сутності кримінально-правових механізмів і напрямів розвитку та висновків щодо ефективності застосування кримінального закону, перспектив його вдосконалення, розуміння мети, завдання, методів його застосування [2, с. 66].

У загальній теорії права зазначається, що у принципах розкриваються і конкретизуються сутність та соціальне значення права в цілому, в тому числі в контексті вдосконалення сучасної національної правової системи [3, с. 3]. Загальне визначення поняття принципів права наводиться також у довідкових виданнях і загальноправових працях. Так, у Тлумачному словнику сучасної української мови під принципом розуміється вихідне положення певної теорії, вчення, науки, світогляду, теоретичної програми [4, с. 1133]; також зазначається, що принцип – це особливість, покладена в основу створення або здійснення чогось; переконання, норма, правило, яким необхідно керуватись у житті та поведінці [5, с. 387]. Подібні визначення містяться і в інших джерелах.

Інколи справедливо підкреслюється, що принципи можуть бути істинними лише тоді, коли вони відповідають правовій природі та історії. Саме тому принципи кожної галузі права відіграють роль фактора, який упорядковує цю галузь, виражають його правову сутність. Принципи кримінального права: по-перше, виражають загальні закономірності розвитку кримінального права, визначають нові напрями і шляхи його вдосконалення; по-друге, вони складаються з найбільш загальних норм правового регулювання у цій галузі. Принципи є первинними компонентами поняттєвого апарату ряду правових

категорій. В юридичній науці висловлюється думка про те, що правові принципи зазвичай пов'язуються з ідеями, які фіксують уявлення про те, яким право має бути, про ідеал як мету права [6, с. 13]. В.К. Гришук зазначає, що принципи кримінального права України – це втілені в кримінальному законодавстві керівні засади, які відображають соціальну сутність кримінального права, його завдання, закономірності кримінально-правового регулювання [7, с. 44].

Ю.В. Тимошук вважає, що принципи кримінального права – це система похідних від людської природи засад, що втілені в нормах кримінального закону, які відображають зміст, завдання та закономірності розвитку кримінально-правового регулювання суспільних відносин. Правильно зазначає дослідниця, що принципи кримінального права України мають бути основою, надійним підґрунтям законотворчого процесу створення узгодженої системи регулятивних і охоронних кримінально-правових норм, яка буде здатна захистити кримінальний закон від хаотичності та суперечностей [8, с. 263].

До загальних особливостей згаданих вище принципів можна віднести те, що вони: відображають стан суспільних відносин у їх соціально-історичному аспекті; обумовлюють основні напрями і зміст процесу правотворчості; утворюють морально-етичну та формально-юридичну основи для виникнення і розвитку правовідносин; формалізуються у джерелах законодавства.

Принципи окремої галузі права, зокрема кримінального, не є відірваними від інших галузей права і закріплюють положення загальних принципів та відображають певною мірою (хоча і не конкретизують) сутність предмета правового регулювання. Також принципи безпосередньо або опосередковано закріплюються у законодавстві (ряд таких принципів прямо відображено в окремих спеціальних нормах або на їх основі побудовано норми законодавства незалежно від того, чи є пряма на них вказівка у чинному нормативно-правовому акті).

У випадку, коли сутністю суспільної небезпечності кримінального правопорушення є його антигромадська ціннісна орієнтація і прецедент для повтору такої діяльності в майбутньому, то сутністю боротьби з антигромадською (кримінально протиправною) діяльністю будуть руйнування такої ціннісної орієнтації і формування нової, корисної для суспільства. Найважливіший елемент такої ціннісної орієнтації – утвердження у свідомості винуватої та інших осіб переконання в тому, що вказані наслідки у вигляді відповідальності настануть за будь-яке вчинене кримінальне правопорушення з урахуванням вини кожного. З цієї позиції принципи кримінального права розцінюються як систематично відтворювані правила, спрямовані на підтримку соціального порядку засобами кримінально-правового характеру.

Розвиток кримінально-правової науки обумовлює необхідність адаптації розуміння принципів кримінального права з точки зору їх систематизації та визначення змісту. Такою адаптацією є модернізація кримінального кодексу з метою посилення боротьби зі кримінально протиправною діяльністю. Це обумовлює необхідність передбачення принципів кримінального права на законодавчому рівні.

Кожен принцип кримінального права має самостійне значення, хоча всі вони тісно взаємопов'язані й взаємообумовлені. Кримінальне право не може дотримуватися вибірково якогось одного чи декількох принципів – воно базується обов'язково на всіх принципах одночасно. Як правило, серед принципів кримінального права України виділяють: принцип верховенства права (законності), принцип рівності громадян перед законом (демократизму), принцип індивідуальної юридичної відповідальності; принцип вини, принцип справедливості, принцип гуманізму [9, с. 7–8]. На наш погляд, найповніше перелік принципів кримінального права визначив П.С. Матишевський, а саме: принцип законності, принцип рівності громадян перед законом і принцип гуманізму (у їх конкретному кримінально-правовому значенні), принцип особистої відповідальності за наявності вини, принцип невідворотності кримінальної відповідальності, принцип справедливості (індивідуалізації) відповідальності та принцип економії репресії.

Список літератури:

1. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика). Харків: Право, 2008. 240 с.
2. Житний О. О. Принципи кримінального права України як знаряддя координації національних і міжнародно-правових засобів протидії злочинності та захисту прав і свобод людини (постановка проблеми). *Вісник ХНУВС*. 2014. № 2(65). С. 65–74.
3. Погребняк С. П. Основоположні принципи права: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Харків, 2009. 37 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Бирик С. П., Сютя Г. М. Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання: бл. 35 000 слів і словосп. / за ред. С. Я. Єрмоленко. Харків: Фоліо, 2006. 623 с.
6. Кримінальне право України (Загальна частина): підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін. / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во ХНУВС, 2010. – 407 с.
7. Гришук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2006. 568 с.
8. Тимошук Ю. С. Визначення поняття принципів кримінального права. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 261–264.
9. Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ: МАУП, 2004. 328 с.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Година Олена Володимирівна

заступник директора із загальних питань Херсонського навчально-наукового
інституту
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Година Олексій Іванович

викладач кафедри суспільних наук Херсонського навчально-наукового
інституту
Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що триває з 2014 року та перейшла у повномасштабну фазу у 2022 році, спричинила масштабні порушення прав людини. В умовах війни особливої актуальності набуває питання реалізації міжнародно-правових механізмів захисту прав осіб, які опинилися в зоні конфлікту, на окупованих територіях, у полоні або стали вимушеними переселенцями [1]. Ефективність функціонування міжнародних правозахисних інституцій є визначальною для забезпечення правової підтримки жертв війни та документування воєнних злочинів.

У міжнародному праві діє дуалістичний підхід до правового регулювання ситуацій збройного конфлікту:

1) міжнародне гуманітарне право (МГП) – регулює дії сторін конфлікту та захист осіб, які не беруть участі в бойових діях (Женевські конвенції 1949 р. та Додаткові протоколи);

2) міжнародне право прав людини – зберігає свою дію навіть у стані війни (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська конвенція з прав людини).

Ст. 15 Європейської конвенції передбачає можливість дерогації деяких прав під час війни, однак основоположні права (право на життя, заборона катувань, рабства) є абсолютними. Україна скористалася правом дерогації у 2015 та 2022 роках [2], проте зобов'язана забезпечити мінімальний стандарт захисту прав навіть в умовах війни.

До інституційних механізмів захисту прав людини в умовах війни належать: Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), ООН та її структури, Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ).

Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у розгляді скарг щодо порушень з боку держав у період конфлікту. Україна подала до ЄСПЛ міждержавні заяви проти РФ, а також підтримує тисячі індивідуальних скарг щодо порушень на окупованих територіях [3].

Рада з прав людини ООН регулярно ухвалює резолюції щодо становища в

Україні.

Моніторингова місія ООН з прав людини документує факти порушень і публікує звіти [4].

Комітети ООН з прав людини, проти катувань приймають скарги на порушення прав українських громадян.

МКЧХ має мандат на захист осіб, що не беруть участі в бойових діях, відвідування полонених, моніторинг умов утримання. Його роль у фіксації порушень гуманітарного права є незамінною [5].

Основними проблемами реалізації міжнародно-правових механізмів в Україні є:

1. Політична обмеженість впливу міжнародних інституцій – Російська Федерація блокує участь міжнародних організацій на тимчасово окупованих територіях, відмовляється виконувати рішення ЄСПЛ, вийшла з Ради Європи у 2022 році [3], що ускладнює юридичне виконання рішень Суду.

2. Відсутність доступу до жертв порушень – в умовах бойових дій або окупації часто неможливо забезпечити негайний правовий захист, зібрати докази або подати скаргу [1].

3. Перевантаженість міжнародних інституцій – ЄСПЛ отримує тисячі скарг з України, що ускладнює швидке розглядання справ. Відсутність оперативного реагування знижує довіру до міжнародної системи захисту прав [6].

Перспективами посилення міжнародно-правового захисту прав людини є:

1. Інтеграція рішень міжнародних органів у національну правову систему – обов'язковість виконання рішень ЄСПЛ у контексті ст. 55 Конституції України [7; 8].

2. Розширення співпраці з Міжнародним кримінальним судом (МКС) – Україна вже визнала юрисдикцію МКС, що дозволяє фіксувати злочини агресії, депортації та злочини проти людяності.

3. Документування злочинів із залученням ОГС і правозахисників – важливо зберігати належні стандарти доказування для майбутніх судових процесів [5].

4. Посилення юридичного захисту цивільних осіб – розширення доступу до правової допомоги, компенсаційних механізмів для постраждалих [4].

Міжнародно-правові механізми відіграють важливу роль у забезпеченні захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. Проте ефективність їх дії в Україні ускладнюється низкою викликів – обмеженим доступом на окуповані території, ігноруванням норм міжнародного права Росією, тривалими процедурами розгляду скарг. Незважаючи на це, використання міжнародних інструментів дає змогу документувати злочини, привертати увагу світової спільноти та в перспективі забезпечити притягнення до відповідальності винних. Україна повинна посилити внутрішню інтеграцію міжнародних стандартів у правову систему та поглибити координацію з правозахисними структурами.

Список літератури

1. Тимченко, І. В. (2023). Реалізація міжнародних правових механізмів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник УжНУ*.

Серія: Право, (72), 145–150.

2. Міністерство юстиції України. (2022). *Дерогація окремих положень Європейської конвенції з прав людини у зв'язку з воєнним станом*. URL: <https://minjust.gov.ua>.

3. Європейський суд з прав людини. (2024). *Прес-релізи щодо справ Україна проти Росії*. URL: <https://echr.coe.int>.

4. Управління Верховного комісара ООН з прав людини. (2023). *Доповідь про ситуацію з правами людини в Україні*. URL: <https://www.ohchr.org>.

5. Центр громадянських свобод. (2023). *Документація порушень прав людини на окупованих територіях*. URL: <https://ccl.org.ua>.

6. Transparency International Ukraine. (2023). *Правозахисний ландшафт України під час війни*. URL: <https://ti-ukraine.org>.

7. Верховна Рада України. (1997). *Конституція України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

8. Верховна Рада України. (2006). *Про виконання рішень Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.

З'ЯСУВАННЯ ВСІХ ОБСТАВИН СПРАВИ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ ПРИНЦИП АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

Кириленко Лілія Олександрівна

студент 2 КМ-6 курсу Інституту заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ

Стрельченко Оксана Григорівна

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри управління та
адміністрування Національної академії внутрішніх справ

Відповідно до частини другої статті 55 Конституції України кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1]. Таким чином, право на судовий захист від неправомірних дій суб'єктів владних повноважень є однією з конституційних гарантій захисту порушених прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб.

Таким чином, справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень є завданням адміністративного судочинства, а Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) визначає юрисдикцію та повноваження адміністративних судів, встановлює порядок здійснення судочинства в адміністративних судах [2].

Кожна особа має право в порядку, встановленому КАСУ, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист.

КАСУ передбачено, що адміністративне судочинство має здійснюватися на принципах: верховенства права; рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом; гласності і відкритості судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі; обов'язковості судового рішення; забезпечення права на апеляційний перегляд справи та на касаційне оскарження судового рішення у випадках, визначених законом; розумності строків розгляду справи судом; неприпустимості зловживання процесуальними правами; а також відшкодування судових витрат фізичних та юридичних осіб, на користь яких ухвалене судові рішення [2]. Більшість цих принципів (засад) притаманні всім видам судочинства та закріплені у відповідних кодексах. А ось принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі є спеціальним принципом саме адміністративного судочинства.

Принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі останні десять років викликає дискусії серед науковців, правників, адвокатів та суддів. З однієї сторони, офіційне з'ясування всіх обставин у справі викликане необхідністю вчинення зі сторони суду таких заходів з'ясування всіх фактів і обставин, які б стали основою та яких було б достатньо для винесення законного, обґрунтованого та справедливого рішення в адміністративній справі.

З іншої сторони, вчинення таких дій зі сторони суду при розгляді справи в певній мірі суперечать принципу змагальності сторін та диспозитивності, які разом з принципом офіційного з'ясування всіх обставин, закріплені у ст.9 КАСУ.

Таким чином, у праві суду вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст.9 КАСУ) та у праві суду вживати визначені законом заходи, необхідні для з'ясування всіх обставин у справі, у тому числі щодо виявлення та витребування доказів з власної ініціативи (ч. 4 ст.9 КАСУ) проявляється офіційне з'ясування всіх обставин у справі.

Наявність таких специфічних прав суду в адміністративному судочинстві зумовлена тим, що предметом розгляду є публічно-правовий спір, тобто особливий характер правовідносин юридичних та фізичних осіб з суб'єктом владних повноважень, яким може бути орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова або служба особою.

В адміністративному судочинстві суд є активним учасником судового процесу, саме вчинення дії щодо встановлення всіх обставин справи може суттєво позначитися на результатах вирішення спору, а саме на тому, чи винесене рішення буде справедливим та об'єктивним.

Відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України, в адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. Таким чином, суб'єкт владних повноважень повинен подати суду всі наявні у нього документи та матеріали, які можуть бути використані як докази у справі та підтвердити правомірність його рішення.

Як зазначено з цього приводу в Окремій думці суддів ВС на постанову Судової палати з розгляду справ щодо захисту соціальних прав Касаційного адміністративного суду від 22.10.2020 року у справі № 711/1837/18, одна з найголовніших відмінностей вирішення саме публічно правових спорів полягає у презумпції правомірності вимог суб'єкта приватного права (презумпція неправомірності рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень), оскільки обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача [3].

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду у справі № 826/15560/15 у винесеній 03.10.2019 року постанові наголошує, що принцип офіційного з'ясування всіх обставин у справі полягає насамперед у активній ролі суду при розгляді справи. В адміністративному процесі, на відміну

від суто змагального процесу, де суд оперує виключно тим, на що посилаються сторони, мають бути повністю встановлені обставин справи, щоб суд ухвалив справедливе та об'єктивне рішення. Принцип офіційності, зокрема, виявляється у тому, що суд визначає обставини, які необхідно встановити для вирішення спору; з'ясовує якими доказами сторони можуть обґрунтовувати свої доводи чи заперечення щодо цих обставин; а у разі необхідності суд повинен запропонувати особам, які беруть участь у справі, доповнити чи пояснити певні обставини, а також надати суду додаткові докази [4].

В процесі касаційного розгляду вищезазначеної справи Верховним Судом встановлено, що оскаржувані рішення судів першої та апеляційної інстанцій не відповідають вимогам законності та обґрунтованості, оскільки судами не з'ясовано обставини справи, що мають значення для правильного її вирішення, та підлягають скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи [4].

Саме принцип офіційного з'ясування обставин справи надає адміністративному судочинству якостей справедливого правосуддя при оцінці дій та рішень державних органів та гарантує забезпечення прав людини і громадянина у випадку визнання таких рішень неправомірними. Невідповідність рішення суду цьому принципу може призводити до визнання незаконним та скасування судового рішення при перегляді його в апеляційному та/або касаційному провадженнях.

Таким чином, офіційне з'ясування обставин справи – це принцип притаманний тільки адміністративному судочинству, який відіграє фундаментальну роль у захисті прав, свобод та інтересів осіб від порушень з боку суб'єктів владних органів. А невстановлення та ненадання правової оцінки всім обставинам, які мають суттєве значення у справі, свідчить про недотримання судами норм процесуального права при вирішенні публічно-правового спору.

Отже саме, закріплений нормами КАСУ принцип з'ясування всіх обставин справи суттєво відрізняє адміністративне судочинство і роль суду у відновлення порушених прав від інших судових процесів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Кодекс України; Закон від 06.07.2005 № 2747-IV (Редакція від 08.02.2025), Верховна Рада України. База даних «Законодавство України»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

3. Ян Берназюк, суддя Верховного Суду. Презумпції в праві: види та значення, 7 листопада 2023 року, Верховний суд/ URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_bernaziuk.pdf.

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 03.10.2019 у справі № 826/15560/15, Єдиний державний реєстр судових рішень / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84703813>.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR, Verkhovna Rada Ukrainy. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: Kodeks Ukrainy; Zakon vid 06.07.2005 № 2747-IV (Redaktsiia vid 08.02.2025), Verkhovna Rada Ukrainy. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

3. Yan Bernaziuk, suddia Verkhovnoho Sudu. Prezumptsii v pravi: vydy ta znachennia, 7 lystopada 2023 roku, Verkhovnyi sud/ URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/presumption_bernaziuk.pdf

4. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 03.10.2019 u spravi № 826/15560/15, Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen / URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84703813>.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАОХОЧЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сайнецький В.В.

здобувач вищої освіти ступеня
магістр за спеціальністю
«Публічне адміністрування та управління»
1 навчальної групи

Науковий керівник:

Стрельченко О.Г.

завідувач кафедри

адміністративно-правових дисциплін

ННПП НАВС, доктор юридичних наук, професор

Правові основи соціального захисту осіб, які проходять службу, визначені як у теоретичних дослідженнях, так і в нормативно-правових актах. Зокрема, Ю. Ю. Івчук зазначає, що соціальний захист – це державна діяльність, спрямована на створення умов для формування та розвитку особистості, виявлення та усунення негативних чинників, що впливають на її життя, а також сприяння її соціальній реалізації [1, с. 101]. Таким чином, соціальний захист є комплексом заходів, що гарантують належний рівень життєдіяльності громадян.

О. П. Письменна та Р. С. Пінчук підкреслюють значущість соціальної захищеності військовослужбовців, вказуючи на її безпосередній вплив на морально-психологічний стан особового складу Збройних Сил України, що, у свою чергу, підвищує їхню боєздатність [2, с. 84]. Водночас автори не розкривають сутність поняття «соціальний захист військовослужбовців».

Інші дослідники, зокрема А. Л. Бейкун та А. В. Клачко, трактують соціальний захист військовослужбовців як державну діяльність, що має на меті встановлення системи соціальних гарантій, які забезпечують реалізацію їхніх конституційних прав і свобод, а також задоволення матеріальних та духовних потреб [3, с. 93]. Варто зазначити, що науковці розглядають це поняття не лише через призму соціальних гарантій, а й враховують аспекти духовного розвитку.

Р. В. Гринько, А. Ф. Мота та С. А. Петrenchенко звертають увагу на те, що військовослужбовці повинні отримувати виключно державне грошове утримання, а соціальні гарантії мають забезпечувати гідний рівень життя як самого військовослужбовця, так і його сім'ї, включаючи витрати на лікування [4, с. 164].

На думку Л. І. Мазуренко, система соціальних гарантій військовослужбовців повинна охоплювати такі елементи, як належне грошове забезпечення, надання службового житла, санаторно-курортне лікування, спеціальні умови пенсійного забезпечення та виплату додаткових фінансових

заохочень [5, с. 224]. У той же час дослідник не враховує правовий аспект соціального захисту, зосереджуючись лише на соціальних заходах.

Аналіз законодавчих норм свідчить про те, що в Україні закріплено поняття «соціальний захист» військовослужбовців, проте термін «правовий захист» залишається не визначеним. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (далі – Закон № 2011-ХІІ), соціальний захист розглядається як функція держави, спрямована на забезпечення системи соціальних та правових гарантій, що забезпечують реалізацію прав і свобод військовослужбовців, задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб та підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі.

У Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (далі – Закон № 3551-ХІІ) також йдеться про соціальний і правовий захист ветеранів, проте визначення цих понять відсутні. Водночас зазначені закони передбачають комплекс заходів соціального захисту, зокрема пільги та додаткові виплати.

Науковий дискурс щодо правового статусу військовослужбовців демонструє тенденцію до об'єднання соціального та правового захисту в єдину категорію без чіткого їх розмежування. Однак існують дослідження, присвячені саме правовому захисту працівників правоохоронних органів. Наприклад, М. В. Логінова визначає правовий захист поліцейських як механізм захисту їхньої честі й гідності від наклепу та образ у цивільно-правовій площині, а також як забезпечення реалізації їхніх конституційних прав [6, с. 76].

О. А. Дяченко розглядає адміністративно-правовий захист поліцейських як багатокомпонентне явище, що охоплює питання пільг, доплат, надбавок, умов звільнення, медичного забезпечення, захисту від незаконних посягань та реалізації прав громадян [7, с. 381]. Оскільки адміністративно-правовий статус військовослужбовців та поліцейських має спільні риси, доцільним є введення аналогічного поняття адміністративно-правового захисту військовослужбовців.

Варто зазначити, що адміністративно-правове регулювання в умовах воєнного стану передбачає зміну підходів до управління суспільними відносинами. І. М. Шопіна визначає його як систему заходів, спрямованих на забезпечення ефективної протидії збройній агресії шляхом розширення дискреційних повноважень органів влади та обмеження певних прав громадян [8, с. 552]. Водночас Т. О. Гуржій та Ю. В. Бодров наголошують, що адміністративно-правове регулювання включає комплекс методів і процедур, які сприяють підтриманню законності та правопорядку [9, с. 47].

На основі цих положень можна визначити адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців як діяльність органів державної влади щодо встановлення умов матеріального забезпечення, надання соціальних пільг, медичного та реабілітаційного забезпечення.

Заходи соціального захисту військовослужбовців закріплені у Законі № 2011-ХІІ, Законі № 3551-ХІІ та Законі України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (Закон № 2262-ХІІ).

До них належать спеціальні умови грошового та продовольчого забезпечення, пільги на проїзд, житлові компенсації, пільгове медичне забезпечення та особливі умови пенсійного забезпечення.

Таким чином, адміністративно-правова характеристика заохочення працівників поліції в умовах воєнного стану має включати як соціальні, так і правові гарантії, спрямовані на забезпечення їхньої матеріальної та моральної мотивації, збереження професійної спроможності та стабільності правоохоронної системи в умовах підвищеного ризику.

Список літератури

1. Івчук Ю. Ю. Соціальний захист окремих категорій громадян в умовах воєнного стану: законодавчі новели та проблемні аспекти. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2023. № 2 (46). С. 101–111.
2. Письменна О. П., Пінчук Р. С. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2020. Вип. 60. С. 83–89.
3. Бейкун А. Л., Клячко А. В. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 90–94.
4. Гринько Р. В., Мота А. Ф., Петrenchенко С. А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. Право і суспільство. 2022. № 3. С. 161–166.
5. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. Актуальні проблеми політики. 2023. Вип. 1. С. 223–231.
6. Логінова М. В. Правовий захист співробітників поліції. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 73–76.
7. Дяченко О. А. Система суб'єктів адміністративно-правового захисту прав поліцейського. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 1. С. 379–382.
8. Шопіна І. М. Адміністративно-правове забезпечення та адміністративно-правове регулювання: співвідношення понять. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 550–554.
9. Гуржій Т. О., Бодров Ю. В. Поняття та сутність принципів адміністративно-правового регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право», 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 41–48.

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОРІВ У ВІДОКРЕМЛЕНОМУ ПРОВАДЖЕННІ У СПРАВІ ПРО БАНКРУТСТВО

Світлана Райчева

здобувач ступеня доктор філософії (081 Право)
Державний університет «Інститут економіко-правових
досліджень імені В.К. Макутова
Національної академії наук України», м. Київ, Україна
Суддя Господарського суду Одеської області

Впровадження принципу концентрації всіх майнових спорів у справі про банкрутство, висвітлене у ст. 7 Кодексу України з процедур банкрутства (далі по тексту КУЗПБ) [1], поставило перед господарською процесуальною галуззю права питання щодо теоретичного опрацювання класифікацій таких спорів, критеріїв для їх диференціації, особливостей їх розгляду та переосмислення сталого підходу до форм судочинства у господарському процесі.

Науковий аналіз видової диференціації спорів, які можуть бути розглянуті у відокремленому провадженні у справі про банкрутство та у формах, визначених статтею 12 Господарського процесуального кодексу України (далі по тексту ГПК), необхідний, оскільки дозволяє закласти фундаментальну основу для розробки та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення процесуального законодавства та довести відмінність відокремленого провадження, яке пов'язане з судовими процедурами та відокремленого провадження, яке може існувати незалежно від стану неплатоспроможності боржника у справах про банкрутство.

У науковій літературі питання про видову диференціацію спорів у відокремленому провадженні справи про банкрутство не розроблено, процесуалісти не зосереджують свою увагу на потребі теоретичного переосмислення форм проваджень, які застосовуються у справах про банкрутство, з врахуванням специфіки контрольно-управлінської функції арбітражного керуючого, проблем доказування у справах про банкрутство, преюдиційності судових рішень для учасників відокремленого провадження, особливостей субсидіарної і солідарної відповідальності, порядку розгляду спорів та форми судових рішень у відокремлених провадженнях і т.д. Поряд з цим неоднозначною є судова практика щодо огляду проблем пов'язаних з розглядом немайнових спорів у справах про банкрутство. Незважаючи на те, що ст. 7 КУЗПБ містить дуже вузький перелік немайнових вимог, які можуть розглядатись у відокремленому провадженні, і крім іншого лише вимог до боржника, судова практика фактично доводить наявність набагато більшого кола спорів з немайновими вимогами [2, С.111].

Окремі питання щодо основного та відокремленого провадження у справах про банкрутство (розгляд майнових спорів) зустрічаються у роботах Бутирського А.А. [3], Гуріна М.О. [4], Жукова С.В. [5], Полякова Б.М. [6] та ін, однак комплексного дослідження видової диференціації спорів, що

розглядаються у відокремленому провадженні справ про банкрутство до даного часу не проведено.

Мета дослідження полягає в формуванні концепції класифікації майнових спорів у відокремленому провадженні справ про банкрутство та з'ясуванні теоретичних підстав для такої видової диференціації майнових спорів в господарському судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Підходи до класифікації спорів у відокремленому провадженні справи про банкрутство можуть бути здійснені на трьох рівнях: *загальнотеоретичному, міжгалузевому та специфічному*.

Загальнотеоретичний рівень охоплює вчення про правовий спір в економічному, юридичному, етимологічному, філософському аспектах та категорія правового спору повністю охоплює й майнові спори, що стають предметом розгляду у відокремленому провадженні у справі про банкрутство, як спори. Останні беззаперечно, як складова частина провадження справ про банкрутство, охоплюються господарсько-процесуальними правовідносинами, що дає підстави розглядати такі майнові спори на галузевому господарсько-процесуальному рівні, з використанням суміжних галузевих правових теорій, зокрема наук галузей господарського, цивільного, корпоративного, земельного, податкового та трудового права. Законодавче підґрунтя вказаного напрямку набуло форми шляхом внесення у березні 2023 року до статті 7 КУзПБ відповідних змін щодо розгляду в межах справи про банкрутство всіх майнових спорів, стороною в яких є боржник, незалежно від юрисдикції [7]. Специфічний рівень дозволяє категорію майнового спору розкривати через наявність справи про банкрутство, через судові процедури, які охоплюють тільки відносини неспроможності (банкрутства). Відокремлене провадження, яке забезпечує ефективність процедури розпорядження майном боржника, здебільшого, складається зі спорів про визнання недійсними договорів, за якими заявлені вимоги кредиторів і від яких залежить формування реєстру вимог кредиторів. А також з вимог про права боржника на дозвільні документи, на права користування рухомими і нерухомим майном, на поновлення на роботі професійних управлінців – менеджерів боржника, тобто спори щодо критеріїв, які впливають на аналіз фінансово-господарського стану боржника і перспектив застосування до нього процедур санаційного оздоровлення або укладення мирової угоди. Для процедури санації більше характерні спори з поточної діяльності боржника – стягнення дебіторської заборгованості. У процедурі ліквідації основними спорами є спори щодо майна банкрута, у т.ч. щодо результатів аукціонів з його продажу, спори щодо фраздаторності угод банкрута.

У науковій літературі відстоювалася позиція, що судові процедури неспроможності не можуть бути віднесені до процесуальних форм (йшла мова про форми судочинства), оскільки при їх здійсненні має місце, в першу чергу, не державно-владна діяльність, а діяльність інших суб'єктів: боржника, кредиторів та арбітражного керуючого [8. С.80]. У зв'язку з цим виникає необхідність запропонувати один із критеріїв класифікації майнових спорів в межах справи про банкрутство, що розглядаються у відокремленому провадженні - *за зв'язком*

зі справою про банкрутство: інклюзивні та пов'язані спори. Перші, на думку авторки, є частиною справи про банкрутство. Це специфічні питання, які є похідними від самої суті існування процедури банкрутства і виникають у зв'язку із станом неплатоспроможності суб'єкта, вони не мають змістовного наповнення поза межами існування процедури банкрутства. Тут характерними прикладами будуть заяви про покладення на органи управління боржника солідарної відповідальності та про покладення на осіб, винних у доведенні боржника до банкрутства, субсидіарної відповідальності. Обставини, які стосуються предмету спору наявні (містяться) саме у справі про банкрутство, породжені фактом її існування та конкретними обставинами «протікання» процедури і тому доцільність перенесення розгляду цих питань у окреме позовне провадження протирічить принципу процесуальної економії, оскільки повністю дублюватиме процес всередині справи з точки зору зацікавлених осіб (учасників), доказів. Такі спори мають майновий контекст, не є стадією справи про банкрутство або процесуальним питанням у ній, тому являються відокремленим провадженням, яке повинно розглядатися за заявницьким порядком, із застосуванням принципу процесуальної економії при етапності розгляду такого спору та винесенням судового рішення – ухвали суду.

Поряд з цим, майнові спори, які пов'язані з основною справою про банкрутство, характеризуються тим, що не залежать від неплатоспроможності боржника, статус боржника не впливає на виникнення у нього прав та обов'язків, перш за все боржник здійснює захист свого права і лише опосередковано через своє право захищає право кредиторів на максимальне задоволення своїх вимог. Такі спори, можливі лише у формі позовного провадження, з винесенням рішення суду. Характерною ознакою для даних спорів є те, що в разі закриття справи про банкрутство, розгляд даної справи має продовжуватись та бути завершено тим самим судом. Прикладами можуть слугувати господарські спори, які не пов'язані з судовими процедурами, зокрема, визнання недійсними договорів на загальних умовах, стягнення дебіторської заборгованості, спори про право на рухоме та нерухоме майно, трудові, податкові спори. В свою чергу такі майнові спори можуть бути поділені в **залежності від часових параметрів на ті, які виникли до відкриття провадження по справі, так і ті які з'явилися після відкриття провадження.** Важливість вказаної класифікації пов'язана з необхідністю розмежування процесу розгляду спорів, на який може поширюватись мораторій на задоволення вимог кредиторів, та спорів, які не мають відповідних обмежень.

Спори у відокремленому провадженні у справі про банкрутство, враховуючи особливості юридичного складу, можуть поділятися в залежності **від суб'єкта ініціювання спору** на ті, які ініціюються для захисту права боржника (арбітражним керуючим в інтересах боржника, самим боржником, кредитором) та ті спори, які ініційовані з вимогами до боржника. Така класифікація надає можливість зосередити дослідження на тому, якими шляхами (засобами) може бути вдосконалено захист прав боржника у справі про банкрутство, що кореспондується з підвищенням можливостей для максимального задоволення

вимог кредиторів. А також виявити площини, де захист прав боржника є ускладненим (наприклад, відсутність спеціальних правил щодо арбітражних застережень).

Висновки. Результати проведеного аналізу дають можливість запропонувати певну класифікацію майнових спорів, які підлягають розгляду у справі про банкрутство, за наступними критеріями: **(1)** за рівнем дослідження категорії спору – на загальнотеоретичний, міжгалузевий та специфічний рівні; **(2)** за зв'язком зі справою про банкрутство – на інклюзивні та пов'язані спори, **(3)** в залежності від часових параметрів – на ті, які виникли до відкриття провадження у справі про банкрутство, так і ті, які з'явилися після відкриття провадження; **(4)** в залежності від суб'єкта ініціювання спору – на спори, що ініційовані для захисту прав боржника, та спори, що ініційовані з вимогами до боржника.

Список літератури

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18.10.2018 р.// Відомості Верховної Ради України — 2019 р., № 19, С. 5
2. Квасніцька О. Райчева С. Генезис відокремленого провадження у справах про банкрутство /Право України. №11.- 2023. – С. 102-115.
3. Бутирський А. А. Проблемні питання реалізації майна банкрута у ліквідаційній процедурі. Економіка та право. 2019. № 2. С. 78–83
4. ГУРИН М. Процесуальна форма розгляду справ про визнання правочинів боржника недійсними у справі про банкрутство. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2022, 69: 185-188.
5. Жуков С. В. Проблемні питання визнання недійсними правочинів боржника у справі про банкрутство. Актуальні проблеми процедур банкрутства в Україні та міжнародний досвід врегулювання неплатоспроможності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ: 18.10.2019 р., С.51-64
6. Поляков Б.М. Зона вирішення. Юридична практика. 2017. № 24(1016). URL: <https://pravo.ua/articles/zona-razresheniya/> .(дата звернення 11.04.2025 р.)
7. Закон України «Про внесення змін до деяких нормативних актів України» від 20.03.2023 р.// Відомості Верховної Ради України – 2023 р., № 62, ст.207
8. Рябцева Я. Г. Основні учасники судових процедур банкрутства// Вісник Господарського судочинства . - 2010. - №6 - С. 80 (76-82)

A COLLABORATIVE MODEL DEVELOPMENT FOR AGILE IMPLEMENTATION IN THE PUBLIC SECTOR: EVIDENCE FROM KAZAKHSTAN'S IT REFORMS

Zhuldyz Rustemova

Master's student

School of Creative Industries, Astana IT University

Abstract

In public IT initiatives, stakeholder collaboration is still crucial, particularly in environments where hierarchical systems are prevalent. The improved stakeholder engagement model presented in this paper was created as part of an Agile integration project in a Kazakhstani public IT organization. Through the use of role-based engagement layers, feedback integration, and performance dashboards, the model combines Agile agility with structured governance. The research assesses changes to standard Agile practices and their impact on stakeholder interaction and operational effectiveness using a mixed-methods approach that includes surveys, system metrics, and interviews. According to the study's findings, this model improves teamwork and provides a useful road map for implementing Agile in regulated settings.

Keywords: *Agile Methodologies, Stakeholder Collaboration, Public Sector Innovation, Kazakhstan IT Projects, Hybrid Agile Models*

Introduction

The development of public sector project management has forced organizations to reevaluate conventional approaches, which frequently fall short of contemporary governance requirements. Agile approaches in particular, which have long been known for their adaptability, iterative development, and stakeholder collaboration, have become viable substitutes. However, bureaucracy, regulations, and vertical reporting structures make it difficult for public-sector organizations to integrate Agile processes. As a result, a key component of successful implementation is the efficient involvement of stakeholders, which include everyone from project teams and department heads to regulatory agencies and policymakers.

Stakeholder engagement is essential to the flexibility and sustainability of projects in complex environments; it is not just an add-on practice within Agile frameworks. Without significant stakeholder involvement, digital transformation initiatives within public institutions frequently fail, according to research by Ezech, Musa, and Yahaya (2024). Similarly, Green (2024) highlights that the key to attaining operational resilience in government settings is aligning Agile values with inclusive leadership and public accountability.

A hybrid model that combines Agile processes with institutional constraints is desperately needed in Kazakhstan, where government-led IT projects are frequently influenced by legacy systems and changing digital priorities. Regional frameworks for post-Soviet administrations are still not well studied, despite the fact that hybrid

governance approaches to Agile adoption are becoming more and more supported in international literature (Marović & Bulatović, 2020). By presenting and evaluating a stakeholder engagement model created as part of a public IT project in Kazakhstan, this study fills that gap. It aims to comprehend how Agile adaptations can support strategic alignment, role clarity, and cross-functional collaboration in environments that are driven by transformation and heavily regulated.

Methodology

The study examines how Agile strategies affected stakeholder behavior and results using a case study methodology. To get a thorough grasp, a combination of qualitative techniques (documentation analysis and semi-structured interviews) and quantitative tools (Jira data and structured surveys) was employed.

Six Agile sprints were used to conduct the study, and data from different departments involved in the transformation project was gathered. These included project managers with firsthand knowledge of Agile procedures, Scrum Masters, business analysts, and IT developers. A thorough grasp of stakeholder viewpoints, system effectiveness, and workflow bottlenecks was guaranteed by the triangulation of approaches.

Data collection:

- The main tool used to measure stakeholder perceptions of Agile adoption was surveys. Task prioritization, interdepartmental coordination, feedback effectiveness, and general satisfaction with Agile practices were all evaluated by the well-crafted surveys. Enough statistical representation was provided by the 80 responses that were gathered from workers in project-related positions.

- Agile performance data from six sprints was extracted using Jira software, which provides important metrics like issue resolution rates, cycle time, backlog activity, and story point velocity. The impact of the model on operational performance was assessed empirically thanks to these metrics.

- Semi-structured interviews gave the results more qualitative nuance. These discussions, which involved 15 participants, covered topics like opposition to Agile, the perceived worth of retrospectives, and shifts in communication patterns. Finally, to put the transformation in perspective and pinpoint institutional priorities that affected Agile alignment, strategic documents, annual reports, and procedural diagrams were examined.

Results & Analysis

After the hybrid stakeholder engagement model was implemented, the data showed a number of noteworthy advancements. According to survey responses, 72% of participants rated task prioritization as effective or highly effective under the new model, indicating a significant increase in perceived task prioritization. Additionally, workflow transparency increased; according to 85% of respondents, Agile approaches made it easier to communicate and see the status of tasks (Figure 1).

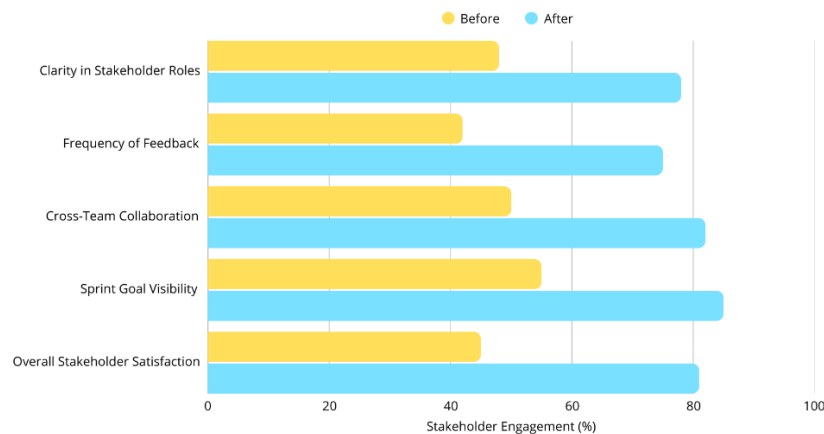

Figure 1. Survey Results Sum Up

Interdepartmental collaboration was the most noteworthy finding. Seventy-four percent of respondents reported improved inter-unit cooperation, which they attributed to regular sprint rituals and organized communication loops. Although some respondents pointed out persistent delays in external stakeholder response times, stakeholder satisfaction with feedback mechanisms also rose, reaching 68%.

These impressions were validated by Jira metrics. Cycle time dropped from 22 to 15 hours, while velocity increased from an average of 34 to 50 story points over six sprints. As a result of improved task planning and prioritization, resolution rates increased from 80% to 92% and backlog progression stabilized. These trends support the findings of Nguyen, Mohamed, and Mostafa (2024), who contended that Agile improves strategic clarity and responsiveness in environments with limited resources.

Early difficulties in adjusting roles to Agile's expectations were highlighted in interview feedback, especially for middle managers. But as time went on, participants reported feeling more in control of their work, having more transparent escalation channels, and appreciating retrospectives and sprint reviews more. The value of performance dashboards in lowering micromanagement and promoting open governance was also mentioned by stakeholders.

Performance improvements were validated by Jira metrics over six sprints: average cycle time decreased from 22 to 15 hours, velocity rose from 34 to 50 story points, backlog movement increased from 70 to 95 tasks, and task resolution improved from 80% to 92%. These results show enhanced planning made possible by the model, decreased delays, and increased task focus. Its efficacy was confirmed by interview insights. Clearer escalation procedures, improved alignment with management objectives, less micromanagement via dashboards, and more fruitful retrospectives following the integration of external feedback were among the advantages mentioned by stakeholders.

Model Description:

The hybrid engagement model introduced in this study combines Agile principles with a layered governance approach. At its core is a three-tiered structure designed to delineate responsibilities while promoting communication and accountability. The

innermost layer includes daily contributors to Agile cycles—Scrum Masters, developers, and business analysts. The second layer consists of operational leaders who ensure alignment across departments, and the outermost layer includes strategic actors such as executives, policy units, and client representatives.

Communication flows are formalized through sprint ceremonies aligned with bureaucratic reporting schedules, including planning sessions, reviews, and retrospectives. Tools such as Jira dashboards serve as the backbone of performance transparency, facilitating real-time updates and feedback loops. This multi-layered system not only respects institutional hierarchies but also enables adaptive project execution through continuous stakeholder involvement.

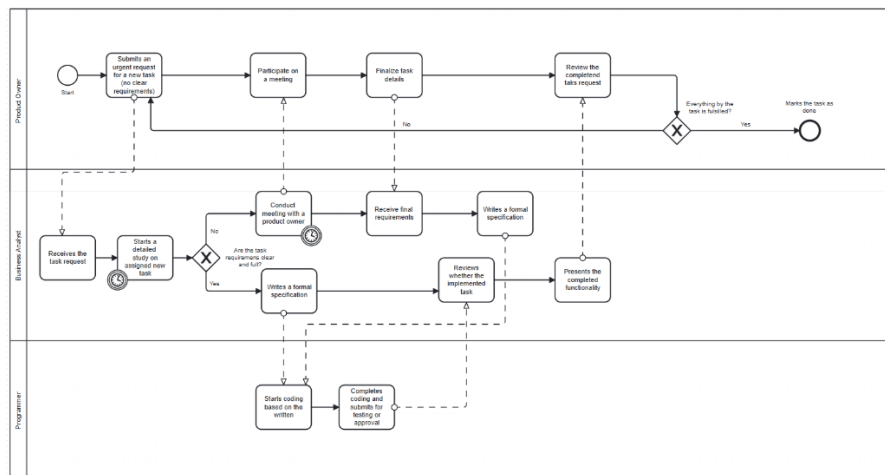

Figure 2. AS-IS Workflow – Existing Process

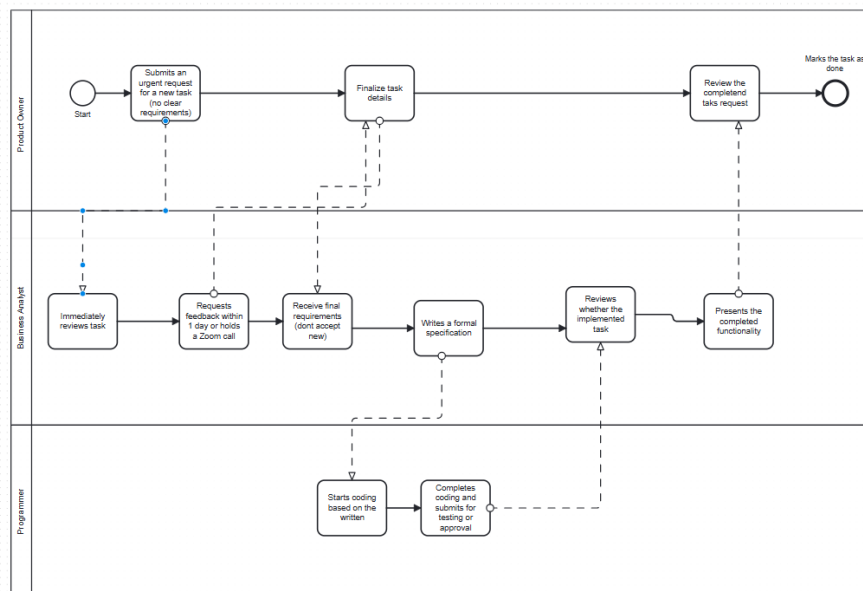

Figure 3. AS-IS Workflow – Proposed Hybrid Model)

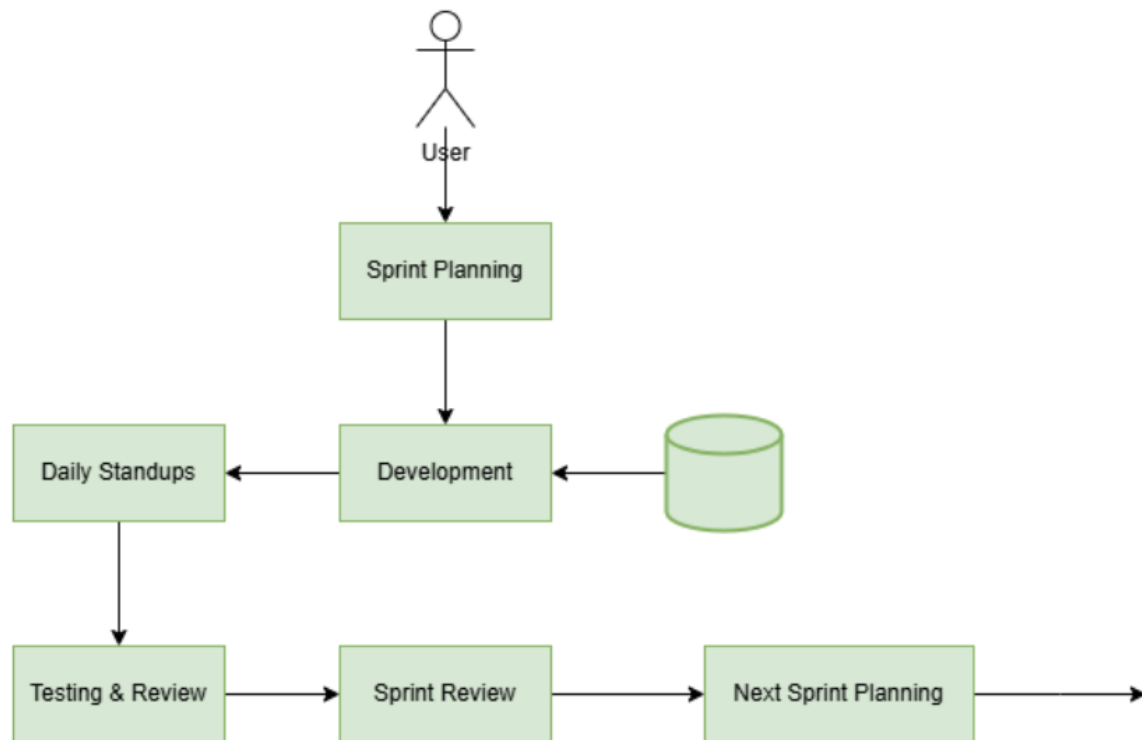

Figure 4. Model structure

Conclusion

The study's conclusions support the necessity of hybrid Agile models in settings involving the public sector. Task clarity, communication effectiveness, and project responsiveness all showed measurable gains with the suggested stakeholder engagement model. The model bridges the gap between innovation and accountability by integrating Agile processes into a framework that recognizes institutional limitations.

Despite being based on a single case, the framework's components—such as dashboard-driven transparency, tiered engagement, and sprint synchronization with bureaucratic cycles—offer insights that can be applied to other public-sector contexts. To further validate and improve the model, future studies should concentrate on scalability across several projects and longitudinal application.

References

1. Arif, M. (2024). *Agile Management: Adapting to Change in Dynamic Markets*. Governance Accounting Archive Review, 1(4), 145–161.
2. Ezech, A., Musa, H., & Yahaya, M. (2024). Stakeholder engagement strategies in public-sector digital transformation. *International Journal of Public Administration*, 47(2), 155–171.
3. Green, T. A. (2024). *Exploring the impact of the Agile mindset on high-performance organizations in local government operations: A qualitative case study* (Doctoral dissertation). ProQuest Dissertations Publishing.
4. Ivashkovskaya, I. V. (2018). Harmonization of stakeholder interests in strategic management. *Journal of Corporate Governance Studies*, 3(1), 12–24.
5. Jira Metrics Analysis. (2023). Data Extracted from Agile Sprints. Internal

performance records.

6. KASE.kz. (2022). Public Financial Data on Organizations in Kazakhstan. Retrieved from <https://www.kase.kz>
7. Looks, H., Fangmann, J., Thomaschewski, J., & Schön, E. M. (2021). Towards a Process Model for Agile Transformation in E-Government Projects. *Journal of Information Systems Engineering and Management*, 6(1), 1–7.
8. Moldagazieva, A., Suleimenova, K., & Dzhaparova, S. (2022). Enhancing stakeholder collaboration in IT project management: A Kazakhstan perspective. *Central Asian Journal of Information Systems*, 10(2), 45–59.
9. National Information Technologies JSC. (2020–2023). *Annual Reports*.
10. National Information Technologies JSC. (2024–2033). *Strategic Development Plan*.
11. Nguyen, T. S., Mohamed, S., & Mostafa, S. (2024). Optimising project outcomes in complex environments: Empirical insights on Agile practices and stakeholder dynamics. *Built Environment Project and Asset Management*, 14(1), 58–74.
12. Novozhilova, Y. V. (2021). Evaluating stakeholder contribution in organizational value: Methodological insights. *Journal of Organizational Analysis*, 29(3), 211–228.
13. Raslan, A. T., & El-Licy, F. A. (2012). An Agile-based framework for development of e-Government projects. *Journal of E-Government Studies and Best Practices*, 2012, 1–13.

ВПЛИВ ВИКОРИСТАННЯ АУТСОРСИНГУ НА ОРГАНІЗАЦІЙНУ СТРУКТУРУ ПІДПРИЄМСТВА

Ігнатюк Вікторія Василівна,

К.т.н., доцент, доцент кафедри менеджменту
Національний транспортний університет

Семенюк Вікторія Геннадіївна,

Національний транспортний університет

На тлі глобалізації та швидкого технологічного прогресу підприємства змушені постійно аналізувати мінливе зовнішнє середовище та адаптовуватися до нього, щоб забезпечувати свою конкурентоспроможність. Одним із найважливіших інструментів покращення управління підприємницької діяльності є аутсорсинг, який дозволяє делегувати певні процеси чи функції третім сторонам. Його використання значно впливає на організаційну структуру підприємств, змінюючи в ній управління, ієрархію та ефективність комунікації. У цьому дослідженні описано сутність та види аутсорсингу, причини застосування аутсорсингу, його переваги та недоліки, вплив на організаційну структуру підприємства.

Аби краще зрозуміти суть теми, варто розпочати дослідження з визначення самого терміна “аутсорсинг”.

Аутсорсинг – це інструмент посилення конкурентоспроможності підприємства за рахунок концентрації на ключових, виходячи з ринкових умов, для підприємства компетенціях, функціях та/або бізнес-процесах. [1]

Він може здійснюватися в таких сферах як інформаційні технології, виробництво, логістика, облік та оподаткування, маркетинг чи клієнтська підтримка. У галузі ІТ аутсорсинг включає розробку та підтримку програмного забезпечення, управління та обслуговування серверів, а також відповідну обробку даних. Компанії переміщують частину своїх виробничих процесів, або й взагалі все виробництво в інші країни з метою зменшення витрат на обладнання, транспортування сировини та матеріалів, залучення дешевої робочої сили. Зменшення відповідальності підприємств у межах транспортування, складування, постачання включає логістичний аутсорсинг. Враховуючи постійно змінюючі норми та правила оподаткування, компанії делегують всі фінансові операції аутсорсинговим компаніям. Великі підприємства інколи залучають треті сторони задля ведення соціальних мереж, створення рекламних стратегій та їх проведення. Аутсорсинг клієнтської підтримки включає передачу обслуговування та консультування клієнтів.

За формами здійснення аутсорсинг може бути частковим чи повним, сумісним або ж проміжним. Коли аутсорсинговій компанії передають лише певну частину завдань, процесів чи функцій, то такий аутсорсинг вважають частковим. Передача цілого бізнес-процесу іншій стороні буде ознакою повного.

Сумісним аутсорсингом є залучення кількох аутсорсерів для здійснення одних функцій. Проміжним називається аутсорсинг, в якому замовник використовує своїх спеціалістів для реалізації основних процесів, тоді як працівників іншої фірми залучає лише для виконання другорядних завдань. На рис.1 схематично зображено відносини між сторонами під час аутсорсингу.

Рисунок 1. Схема відносин під час аутсорсингу між сторонами[3]

Основними причинами використання аутсорсингу підприємствами є бажання зменшити та оптимізувати витрати на виробництво, обладнання та персонал, зосередитися на провідних бізнес-процесах та підвищити їх ефективність. При співпраці з аутсорсинговими компаніями можна значно зекономити час та ресурси на пошуках та навчанні нових висококваліфікованих працівників, а також утриманні персоналу. Це особливо вигідно малим і середнім бізнесам, оскільки вони неспроможні утримувати повноцінні окремі підрозділи для виконання певних функцій. З використанням аутсорсингу підвищується гнучкість організаційної структури, тому підприємства можуть легше адаптуватися до змін зовнішнього середовища та коригувати масштаби виробництва відповідно до запитів ринку. В цілому аутсорсинг має безліч переваг, його ефективність залежить від правильного вибору постачальників послуг та ефективного управління цими процесами. Однак існують і певні недоліки, як от можлива нестача даних про повну інформацію про виконання послуг та їх якість, труднощі у віддаленій комунікації, ризик витоку інформації чи конфіденційних даних, проблеми у роботі виконавця напряду впливають на функціонування компанії-замовника. Всі ці фактори та зміни в них впливають на організаційну структуру підприємства.

Організаційна структура – це сукупність виробничих ланок і впорядкованих потоків ресурсів у виробничій системі, а також органів управління та їх певний взаємозв'язок, які забезпечують досягнення стратегічних цілей підприємства.[2]

Структура тісно пов'язана з різними її елементами: рівнями управління, завданнями, процесами, функціями, ступенем формалізації та кількістю кваліфікованих працівників і якістю їх роботи. Рух інформаційних потоків та прийняття управлінських рішень всередині організаційної структури вимагає

залучення керівників усіх категорій та рівнів. Завдяки аутсорсингу можна передати якусь ланку іншій стороні з метою оптимізації витрат та ресурсів.

Застосування аутсорсингу найбільше впливає на органічні структури, які засновані на слабкому або помірному використанні техніки формалізації. Характерними рисами такої структури є: неформальні відносини; скасування поняття відповідальності як органічного набору прав і обов'язків; рішення ухвалюються в тих підрозділах, де для цього є відповідні знання і досвід, і саме ці підрозділи стають центрами влади, контролю і комунікацій. [4]

Найбільшого впливу зазнаватимуть такі види органічних структур: проектна та матрична. Проектна структура має на меті зосередити всі ресурси на виконанні певного проекту, тому неосновні функції, такі як облік та аудит, розробка дизайну чи маркетингових стратегій, передаються на аутсорсинг. У матричній структурі працівники підпорядковуються одночасно двом керівникам – функціональному та проектному. Передача допоміжних функцій, наприклад, технічне обслуговування, бухгалтерія, клієнтська підтримка, аутсорсинговим компаніям дозволяє розвантажити працівників та зосередити їхні зусилля на виконанні проектних завдань.

Передача другорядних та допоміжних функцій третім сторонам зменшує кількість внутрішніх підрозділів та витрати на них, сприяє спрощенню ієрархії та зменшенню операційного навантаження. Це підвищує гнучкість та ефективність управління, дозволяючи керівництву швидше ухвалювати рішення, а працівникам зосередитися на стратегічних завданнях. Так, аутсорсинг сприяє зміні структури підприємства в бік більш ефективної та результативної моделі управління.

Аутсорсинг – важливий інструмент підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах глобалізації та швидкого технологічного розвитку. Його використання дозволяє зосередити зусилля на основних бізнес-процесах, оптимізувати витрати, зменшити навантаження на внутрішні підрозділи. Аутсорсинг безпосередньо впливає на організаційну структуру підприємства: спрощується ієрархія, зменшується кількість внутрішніх управлінських ланок, підвищується гнучкість та ефективність системи управління.

Список літератури

1. Микало О. І. Підходи до визначення терміна “аутсорсинг” / О. І. Микало // Економічний вісник НТУУ «КПІ» : збірник наукових праць. – 2010. – № 7. – С. 111–115.
2. Небава М. І., Ратушняк О. Г. Менеджмент організацій і адміністрування. Частина 1 : навчальний посібник– Вінниця : ВНТУ, 2012. – 105 с.
3. Аутсорсинг: особливості, переваги, наслідки. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/BZ012653>.
4. Монастирський Г. Л. Теорія організації: підручник. 2-е видання, доповнене й перероблене. Тернопіль: “Крок”, 2019. 368 с.

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ЛІКУВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПРЕПАРАТІВ НА БІОХІМІЧНІ ТА СТРУКТУРНІ ПОКАЗНИКИ КІСТКОВОЇ ТКАНИНИ ВЕРХНЬОЇ ЩЕЛЕПИ ЩУРІВ ПІСЛЯ ДЕНТАЛЬНОЇ ІМПЛАНТАЦІЇ

Адубецька Аліна Юріївна

канд.мед.н., лікар-стоматолог

Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Національної академії медичних наук України»

Шнайдер Станіслав Аркадійович

д.мед.н., професор, директор

Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Національної академії медичних наук України»

Деньга Оксана Василівна

д.мед.н., професор, завідувачка відділом епідеміології та профілактики
основних стоматологічних захворювань, дитячої стоматології та ортодонтії

Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Національної академії медичних наук України»

Сучасна стоматологічна імплантологія стикається з проблемами біосумісності матеріалів і запальних ускладнень після фіксації імплантатів. Одним із основних чинників успішної остеоінтеграції є стан кісткової тканини навколо імплантату, який може погіршитися через запальні процеси та порушення мікробіологічного балансу [1]. Лікувально-профілактичні комплекси (ЛПК), що включають антибактеріальні та протизапальні препарати, здатні зменшити ризик періімплантитів і стимулювати регенерацію кісткової тканини [2, 3].

З огляду на це, було досліджено вплив запропонованого ЛПК препаратів на біохімічні та структурні показники кісткової тканини верхньої щелепи щурів після дентальної імплантації з метою оцінки його ефективності у покращенні процесів остеоінтеграції та відновлення кісткової архітекτονіки.

У дослідженні було використано 45 щурів, яких розподілили на три групи: інтактну, контрольну (з фіксацією імплантату та введенням води) і дослідну (з фіксацією імплантату та введенням ЛПК). Усі експерименти на щурах виконували згідно з затвердженими стандартними процедурами, розробленими відповідно до Методичних вказівок Фармакологічного Комітету МОЗ України та міжнародних нормативів щодо роботи з лабораторними тваринами [4, 5].

Імплантати встановлювали на верхню щелепу під тіопенталовим наркозом, а протягом 30 днів тваринам дослідної групи перорально вводили препарати з

протизапальними, антиоксидантними та антидисбіотичними властивостями. Після завершення експерименту тварин піддавали евтаназії під тіопенталовим наркозом, після чого вилучали альвеолярний відросток верхньої щелепи для біохімічного аналізу гомогенатів ясен та альвеолярної кістки з метою оцінки активності еластази та загальної протеолітичної активності [6]. Статистичну обробку здійснювали з використанням t-критерію Стьюдента при рівні значущості $p < 0,01$ [7].

Дослідження показало, що фіксація імплантату спричиняла активацію процесів у кістковій тканині, зокрема підвищення протеолітичної активності, що свідчило про активацію регенерації та колагеноутворення. Застосування ЛПК додатково посилювало ці процеси. Водночас, фіксація імплантату супроводжувалася підвищенням активності еластази – маркера резорбції кістки, а введення ЛПК суттєво знижувало її, що свідчило про гальмування деградації кісткової тканини та захисну дію препаратів.

Отже, фіксація імплантату активувала регенерацію кісткової тканини та підсилювала колагеноутворення, однак супроводжувалася підвищеною резорбцією. В свою чергу, застосування ЛПК сприяло стимуляції відновлення та ефективно гальмувало деградацію кісткової тканини.

Список літератури

1. Alqahtani A. M. (2023). Guided Tissue and Bone Regeneration Membranes: A Review of Biomaterials and Techniques for Periodontal Treatments. *Polymers*, 15(16), 3355. <https://doi.org/10.3390/polym15163355>
2. Ramanauskaite, A., Fretwurst, T., & Schwarz, F. (2021). Efficacy of alternative or adjunctive measures to conventional non-surgical and surgical treatment of peri-implant mucositis and peri-implantitis: a systematic review and meta-analysis. *International journal of implant dentistry*, 7(1), 112. <https://doi.org/10.1186/s40729-021-00388-x>
3. Seoane-Viaño, I., Seoane-Gigirey, M., Bendicho-Lavilla, C., Gigirey, L. M., Otero-Espinar, F. J., & Seoane-Trigo, S. (2024). The Integration of Advanced Drug Delivery Systems into Conventional Adjuvant Therapies for Peri-Implantitis Treatment. *Pharmaceutics*, 16(6), 769. <https://doi.org/10.3390/pharmaceutics16060769>
4. Nakaz Ukrainy «Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya naukovykh ustanovamy doslidiv, eksperymentiv na tvarynakh» [Order of Ukraine «On Approval of the Procedure for Conducting Experiments and Experiments on Animals by Scientific Institutions»]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0416-12#Text> [in Ukrainian].
5. European convention for the protection of vertebrate animals used for experimental and other scientific purposes (1986). Strasbourg. Council of Europe. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007a67b>
6. Levyc'kyj, A.P., Makarenko, O.A., Den'ga, O.V. ta in. (2005). Eksperymental'ni metody doslidzhennja stymuljatoriv osteogenezu : Metodychni

rekomendacii' [Experimental methods for studying osteogenesis stim-ulators : methodological recommendations]. Kyi'v : GFC.

7. Rohach, I.M., Keretsman, A.O., Sitkar, A.D. (2017). Pravylnno vybranny metod statystychnoho analizu – shlyakh do yakisnoyi interpretatsiyi danykh medychnykh doslidzhen [Correct choice of statistical analysis method is the key way to high-quality interpretation of data of medical research]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod University*, 2(56), 124-28 [in Ukrainian].

ЗАХВОРЮВАННЯ ШЛУНКОВОГО-КИШКОВОГО ТРАКТУ У СТУДЕНТІВ МЕДИКІВ

Дзвонковська Валентина Володимирівна

професор, доктор медичних наук
кафедри пропедевтики внутрішньої медицини ім. професора
М.М.Бережницького
Івано-Франківський національний медичний університет
М. Івано-Франківськ, Україна

Болехівська Юлія Миколаївна

студентка 3 курсу
Івано-Франківський національний медичний університет
М. Івано-Франківськ, Україна

Андріюк Дарина Миколаївна

студентка 3 курсу
Івано-Франківський національний медичний університет
М. Івано-Франківськ, Україна

Шлунково-кишковий тракт (ШКТ) відіграє важливу роль у процесах травлення та загального стану здоров'я людини. Однак сучасний спосіб життя, стреси та нерегулярне харчування стають причиною зростання частоти захворювань ШКТ, особливо серед молоді. Студенти медичних навчальних закладів, включаючи Івано-Франківський національний медичний університет (ІФНМУ), є особливо вразливими до цих захворювань через високий рівень психоемоційного навантаження, нерегулярне харчування та недостатній час для відпочинку.

Актуальність дослідження полягає у виявленні причин та факторів ризику розвитку захворювань ШКТ серед студентів-медиків, які, будучи майбутніми фахівцями в галузі медицини, часто нехтують власним здоров'ям через специфіку навчального процесу. Розуміння основних чинників, які впливають на здоров'я молодих людей, дозволить краще орієнтувати профілактичні заходи та підвищити обізнаність серед студентів щодо необхідності збереження здорового способу життя.

Захворювання шлунково-кишкового тракту належать до найпоширеніших захворювань внутрішніх органів людини. За останні роки, число людей, які страждають різними захворюваннями шлунка та кишечника, зросла в багато разів.

Судячи з усього, це можна пояснити насамперед погіршенням екології нашої планети, а також появою на прилавках магазинів великої кількості неякісних та шкідливих для здоров'я продуктів харчування.

До числа основних причин, що викликають появу хвороб шлунково-кишкового тракту також належать:

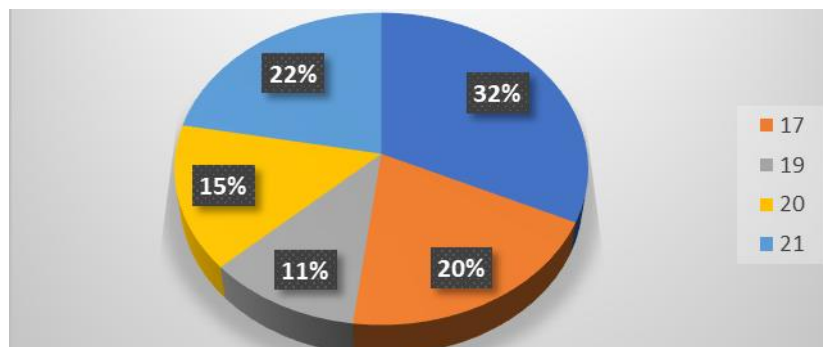
- порушення режиму харчування: великі проміжки між їдою, їжа похапцем;
- захоплення голодуванням і різними новомодними дієтами
- звичка пити занадто гарячі чай і каву і їсти гарячу, не достатньо остигнула їжу, що може призвести до атрофії слизової оболонки шлунка і, як наслідок, до значного зниження його секреції;
- постійні стреси, негативно впливають на процес травлення;
- недостатньо збалансований раціон харчування;
- зловживання спиртними напоями, куріння.

Основними ознаками та симптомами при захворюваннях органів травлення є: біль в животі, який може виникати до або після їди, нічний біль, чітко локалізований або розлитий, може поширюватися на спину або нижче правої лопатки; нудота та блювання їжею, жовчю, кров'ю; проноси або закрепи, кал чорного кольору; гіркота в роті, сухість; печія; відрижка кислим, тухлим або повітрям; здуття чи бурчання в животі; хронічна втрата ваги.

Найпоширеніші захворювання ШКТ серед студентів медиків :

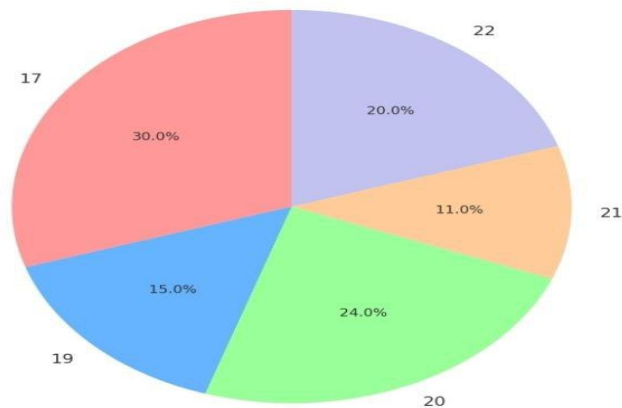
1. Езофагіт – це захворювання, яке виникає внаслідок розвитку запалення слизової оболонки стравоходу. Це може бути викликане вживанням алкоголю, надто грубою, погано пережованою їжею, опіками. Такі захворювання шлунково-кишкового тракту, як езофагіт, проявляються досить сильним болем, дискомфортом. Може виникати відчуття печіння, блювання, іноді навіть з домішками крові.

Розподіл захворюваності на езофагіт серед студентів віком 17-22 років.

2. Хронічний гастрит – це запалення слизової оболонки шлунка. Насправді це захворювання, яке може мати дуже серйозні наслідки. Спочатку порушується всмоктування різних корисних речовин, наприклад, вітаміну В12. Дефіцит цього вітаміну призводить до розвитку анемії. Якщо не лікувати гастрит, то може розвинутися атрофічна форма, яка вважається передраковим станом.

Розподіл захворюваності на хронічний гастрит серед студентів 17-22 років

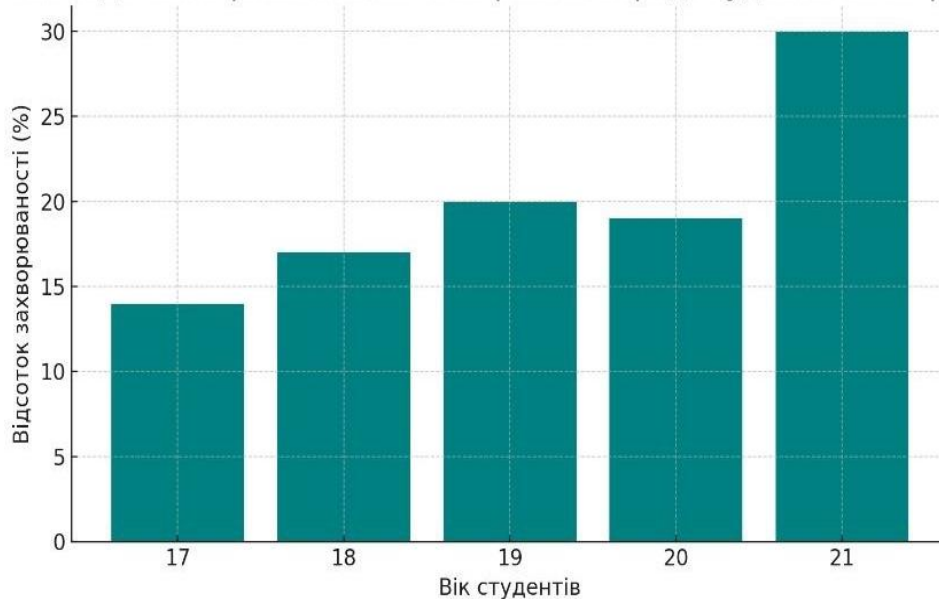
3. Холецистит або гострий холецистит – це запалення жовчного міхура. Жовчний міхур – це невеликий орган грушоподібної форми, розташований під печінкою. Він зберігає жовч, що виробляється в печінці і відправляє її в потрібний момент в дванадцятипалу кишку. Жовч допомагає в перетравленні жирів. Холецистит є серйозним захворюванням, яке потребує негайного лікування, іноді навіть хірургічного.

4. Хронічний панкреатит– це запалення підшлункової залози, яке при відсутності лікування призводить до необоротного пошкодження органа. Підшлункова залоза розташована позаду шлунка, вона виробляє хімічні речовини, так звані ферменти, необхідні для перетравлення їжі. Вона також виробляє гормони- інсулін і глюкагон. При запаленні підшлункова залоза пошкоджується і вже не в змозі виробляти потрібну кількість цих біологічно активних речовин, а, отже і організм не може перетравити їжу. Пошкодження ділянок підшлункової залози, що виробляють інсулін, може спричинити виникнення цукрового діабету. Факторів, що впливають на розвиток хронічного панкреатиту, може бути багато. Найвагомішими з них – спадковість та

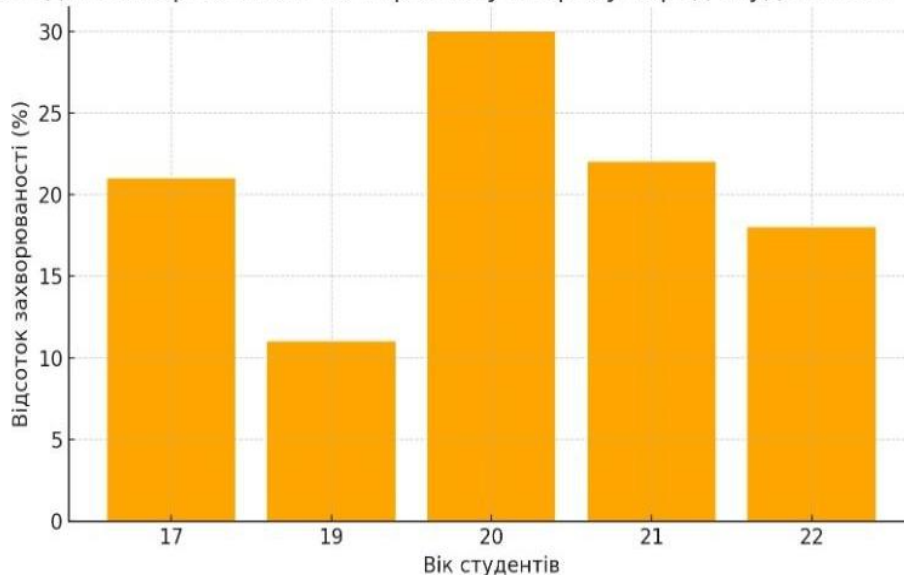
алкоголізм. Вчасне звернення до лікаря допоможе Вам уникнути важких наслідків.

Розподіл захворюваності на панкреатит серед студентів 17-21 років

5. Виразкова хвороба найчастіше виникає у слизовій оболонці шлунка або в частині тонкого кишечника, що називається дванадцятипалою кишкою. Не існує конкретного першоджерела, що викликає виразкову хворобу. Проте, зрозуміло, що виразкова хвороба є результатом порушеного балансу між вистиланням дванадцятипалої кишки чи шлунка та травними соками, що агресивно на неї діють. Провідну роль у виникненні захворювання відіграє мікроорганізм *Helicobacter pylori*. Не варто очікувати, що виразка загоїться сама собою. Якщо не лікувати, виразки можуть привести до серйозних проблем зі здоров'ям, у тому числі до кровотечі, перфорації (отвір через стінку шлунка).

Розподіл захворюваності на виразкову хворобу серед студентів 17-22 років

Профілактичні міри

Перш за все, ви повинні зрозуміти одну просту істину – правильне харчування завжди є запорукою здоров'я. Для того щоб максимально збагачувати організм потрібними вітамінами та мінералами, харчування повинно бути повноцінним та різноманітним та вживатися в правильний час. Цікавою для ознайомлення стане піраміда Шелдона, де зображені компоненти правильного харчування в залежності від частки, яку потрібно вжити за день. У правильному раціоні здорової активної людини повинне бути м'ясо, риба, овочі, фрукти та напої (в кількості не менше 1,5 літра на день).

Окрім злагодженого режиму та вживання корисних продуктів, потрібно також звертати увагу ще й на інші профілактичні міри, такі як:

- вживання їжі оптимальної температури, яка не є надто гарячою або холодною. Високі температури часто викликають подразнення слизової оболонки;
- обмеження вживання жирів, особливо тугоплавких, щоб не накопичувати відкладення токсинів у печінці та підшлунковій залозі;
- включення в раціон кисломолочних продуктів, для того щоб насичувати потрібними корисними бактеріями кишківник;

Висновок

Турбуйтеся про своє здоров'я змолоду! Майте в переліку своїх хобі тільки корисні звички, такі як: спорт, правильне харчування, режим. Уникайте стресів та депресій, побільше проводьте час на свіжому повітрі. Дружелюбно ставтеся до свого організму і він віддячить вам!

Список літератури :

1. Бабак, О. Я., Сорокіна, Т. М., & Губська, Ю. М. (2019). Клінічна гастроентерологія. Київ: Медицина.
2. Лапін, І. В. (2020). Вплив стресу на розвиток захворювань шлунково-кишкового тракту у студентів медичних закладів. Вісник сучасної медицини, 10(2), 54-60.
3. Мала, Л. Т., & Дубровіна, А. О. (2021). Проблеми здоров'я студентів в умовах інтенсивного навчального процесу. Здоров'я та освіта в Україні, 18(3), 30-37.
4. Філіпенко, Н. В. (2022). Особливості діагностики та лікування гастриту серед молоді. Медичний журнал ІФНМУ, 12(1), 23-29.
5. Профілактика захворювань шлунково–кишкового тракту <https://med-soyuz.com.ua/blog/profilaktika-zakhvoryuvan-shlunkovo/>
6. Захворювання кишкового тракту: збудники, перебіг, діагностика та профілактика https://naryaterky.blogspot.com/2013/04/blog-post_17.html
7. ЗАХВОРЮВАННЯ ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО ТРАКТУ <https://khmilclinic.com.ua/zahvoryuvannya-shlunkovo-kyshkovogo-traktu/>

GAMTBVAC – ОЦІНКА НОВОЇ ВАКЦИНИ ПРОТИ ТУБЕРКУЛЬОЗУ

Морока Ростислав Костянтинович
студент

Овчаренко Ірина Анатоліївна
к.мед.н., асистент

Харківський національний медичний університет

Для боротьби з глобальною загрозою поширення та розвитку туберкульозу вкрай необхідно відкривати нові інноваційні вакцини. Ефективні компоненти – антигени та ад'юванти – мають вирішальне значення для розробки сучасних рекомбінантних протитуберкульозних вакцин. Тотальна вакцинація сучасними штамми БЦЖ не вирішує проблеми. Таким чином, очевидно, що глобальний контроль над цим захворюванням можливий шляхом створення ефективної кількості профілактичних і лікувальних вакцин, розвитку діагностики та оптимізації схем лікування.

GamTBvac — це рекомбінантна вакцина, що містить три антигени *Mycobacterium tuberculosis*: Ag85a та злитий білок ESAT6-CFP10, злитий із декстранзв'язуючим доменом з *Leuconostoc mesenteroides* [1]. Рекомбінантні антигени, злиті з декстранзв'язуючим доменом, зв'язуються з декстраном міцно, але не ковалентно, що забезпечує постійне та повільне вивільнення компонентів вакцини з матриці-носія за рахунок її дисоціації. Це призводить до тривалої взаємодії компонентів вакцини із імунною системою, достатньої для індукції сильної та стійкої імунної відповіді. Відомо, що декстран здатний опосередковувати як гуморальний, так і клітинний імунітет. В свою чергу, антигени стимулюють найбільшу індукцію інтерферону. Слід зазначити, що в окремих серіях експериментів декстранзв'язуючий домен сам по собі не показав значного впливу на індукцію інтерферону Т-клітинами. Таким чином, обидва антигени виявляються імуногенними при доставці з ад'ювантом декстран/СрG. Підсумовуючи, всі антигени (Ag85A, ESAT6 і CFP10) сприяють імуногенності GamTBvac.

Захисна ефективність вакцини характеризується її здатністю захищати тварин від загибелі та зменшувати ріст мікобактерій в органах інфікованих тварин. Дві інфекційні моделі — миша та морська свинка — були використані для оцінки захисної ефективності вакцини GamTBvac.

За даними звіту ВООЗ GamTBvac перебуває на 2а та 3 стадіях клінічних випробувань [2], тобто дослідження лікарського засобу з метою встановлення терапевтичної ефективності та короткочасної безпечності у пацієнтів відповідного профілю, вивчення фармакокінетики, а також визначення оптимальних терапевтичних доз, режиму введення, залежності ефекту від дози. Також на даний час плануються випробовування оцінки ефективності нового втручання на великих групах пацієнтів (300–3000 і більше в залежності від

захворювання / медичного стану, що вивчається). Такий вид дослідження є багатоцентровим та рандомізованим, що в свою чергу дозволяє в повній мірі оцінити його значення в клінічній практиці.

Перші випробування GamTBvac на людях вже показали, що вакцина була безпечною і добре переносилася в різних дозах використовуваних антигенів [3]. Загальна оцінка безпеки вакцини-кандидата GamTBvac дозволила розпочати її подальші клінічні випробування з перспективою подальшої реєстрації для використання здоровими дорослими, вакцинованими GamTBvac, і започаткуванням післяреєстраційного спостереження популяційної ефективності.

Захисна ефективність вакцини характеризується її здатністю захищати тварин від загибелі та зменшувати ріст мікобактерій в органах інфікованих тварин. Дослідження ефективності вакцинації БЦЖ показали значний залежний від широти градієнт високої ефективності в Північній Європі та Північній Америці — до майже відсутності захисту в південних регіонах поблизу екватора [4]. Захист БЦЖ триває щонайменше 15 років, але деякі звіти свідчать про те, що він може тривати набагато довше. Вважається, що сенсibilізація мікобактеріями навколишнього середовища знижують ефективність БЦЖ проти легеневого та міліарного та менінгеального туберкульозу. Детальний механізм невідомий, але очевидно, що нові вакцини та стратегії доставки повинні враховувати цей факт.

Отже, вакцина GamTBvac є доволі перспективним засобом лікування та профілактики туберкульозу, який пройшов декілька стадій клінічних випробувань та довів свою ефективність як на тваринах, так і в популяції людей. Тому є важливим продовжувати розвивати дану галузь з метою розробки нових вакцин для подальшої глобальної боротьби із туберкульозом у світі.

Список літератури:

1. Tkachuk AP, Bykonja EN, Popova LI, Kleymentov DA, Semashko MA, Chulanov VP, Fitilev SB, Maksimov SL, Smolyarchuk EA, Manuylov VA, Vasina DV, Gushchin VA, Gintsburg AL. Safety and Immunogenicity of the GamTBvac, the Recombinant Subunit Tuberculosis Vaccine Candidate: A Phase II, Multi-Center, Double-Blind, Randomized, Placebo-Controlled Study. *Vaccines (Basel)*. 2020 Nov 3;8(4):652
2. <https://www.who.int/teams/global-programme-on-tuberculosis-and-lung-health/tb-reports/global-tuberculosis-report-2023/tb-research-and-innovation>
3. Vasina DV, Kleymentov DA, Manuylov VA, Mazunina EP, Koptev EY, Tikhovskaya EA, Murashev AN, Gintsburg AL, Gushchin VA, Tkachuk AP. First-In-Human Trials of GamTBvac, a Recombinant Subunit Tuberculosis Vaccine Candidate: Safety and Immunogenicity Assessment. *Vaccines (Basel)*. 2019 Nov 1;7(4):166.
4. Mangtani P, Abubakar I, Ariti C, Beynon R, Pimpin L, Fine PE, Rodrigues LC, Smith PG, Lipman M, Whiting PF, Sterne JA. Protection by BCG vaccine against tuberculosis: a systematic review of randomized controlled trials. *Clin Infect Dis*. 2014 Feb;58(4):470-80.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАСОБІВ ДЛЯ ФІКСАЦІЇ ЗНІМНИХ ЗУБНИХ ПРОТЕЗІВ

Міндруль Дмитро Ігорович

аспірант Державної установи «Інститут стоматології та щелепно-лицевої
хірургії Національної академії медичних наук України»

Бабеня Ганна Олександрівна

кандидат медичних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи
Державної установи «Інститут стоматології та щелепно-лицевої
хірургії Національної академії медичних наук України»

Рачинський Сергій Володимирович

доктор філософії,
асистент кафедри загальної стоматології
Одеського національного медичного університету

Загальновідомо, що оптимальне відновлення втрачених функцій зубо-щелепної системи при частковій або повній втраті зубів є актуальною медико-соціальною проблемою сучасної ортопедичної стоматології [1].

За даними проведених спостережень 15,0 % осіб віком більше 40 років потребує виготовлення повних знімних протезів, а після 60 років – показник потреби в даному виді протезування зростає до 25 % [2].

Результати статистичного аналізу показують, що із загальної кількості виготовлених повних знімних протезів 21-22 % пацієнтів не користуються ними у зв'язку з поганою фіксацією, 18,5-19 % – через біль, 3,5-4,5 % – внаслідок утрудненого шляху введення протезу, 8-9 % – через часті поломки, 5,5-7 % – через неможливість жування, 2-4 % – через алергічну реакцію на пластмасу або інші складові знімної ортопедичної конструкції, 6,2-8 % – через неможливу адаптацію до ортопедичної конструкції та 33-35 % – внаслідок комплексу причин [1].

На жаль, ефективність даного виду стоматологічної допомоги залишається недостатньою: за даними ВООЗ 20-29 % хворих не користуються виготовленими їм конструкціями. Найбільш часта причини цього – незадовільна фіксація виготовлених конструкцій [3].

Таким чином, функціональна цінність знімних протезів повного зубного ряду оцінюється ступенем їх фіксації на щелепах. Клінічний досвід показує, що чим стійкіше знімні протези зафіксовані на щелепах, тим швидше хворі адаптуються до них, а функція жування досягає оптимального рівня.

Для досягнення цього найпростішим способом є використання адгезивних засобів у вигляді різних лікарських форм, які, крім фіксації, також зменшують

потрапляння їжі під протез, запобігають зміщенню протеза з протезного ложа, що, відповідно, підвищує комфортність їх використання [4, 5].

Асортимент засобів для фіксації зубних протезів досить великий, представлений переважно кремами та гелями, тому визначення найбільш ефективного адгезивного засобу для використання пацієнтами із знімними зубними протезами є актуальним.

Метою роботи була порівняльна оцінка деяких сучасних адгезивних засобів для фіксації часткових або повних знімних зубних протезів шляхом анкетування пацієнтів, що користуються знімними зубними протезами, а також механічні дослідження клеючої здатності крему для фіксації протезів.

Дослідження були проведені на базі відділу епідеміології та профілактики основних стоматологічних захворювань, дитячої стоматології та ортодонтії, відділу ортопедичної стоматології, сектору біофізики та функціональної діагностики Державної установи «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії Національної академії медичних наук України».

В дослідженнях приймали участь 75 пацієнтів-добровольців (50 жінок та 25 чоловіків) віком від 45 до 74 років, які користувалися частковими і повними знімними протезами з акрилової пластмаси. Всього було 24 пацієнта (32 %) з повними знімними зубними протезами та 51 пацієнт (68 %) з частковими знімними зубними протезами.

Матеріалом дослідження були сучасні фіксуючі креми «Lacalut Fix Екстрасильна фіксація» (30 осіб), «Corega Екстра» (30 осіб), «Protefix Екстра сильний» (15 осіб).

Для порівняльної оцінки засобів для фіксації протезів використовували анкетування пацієнтів за запропонованими нами критеріями та механічні дослідження на відрив зразків пластмаси розміром 5х5 мм для протезів, змащуваних кремом для фіксації або ротовою рідиною.

Обробку результатів проводили варіаційно-статистичним методом аналізу за допомогою програми STATISTICA 6.1.

Розрахунок даних за розробленою анкетною показав, що найбільший бал мав крем «Lacalut Fix Екстрасильна фіксація» (19,4 бали). Окрім того, за результатами клінічного обстеження осіб після 3-х місяців застосування «Lacalut Fix Екстрасильна фіксація» у пацієнтів покращився рельєф, тургор слизової оболонки протезного поля, ясенні сосочки були щільними, не було кровоточивості ясен.

Враховуючи результати анкетування пацієнтів із знімними зубними протезами щодо ефективності фіксуючих кремів, було проведено механічне дослідження клеючої здатності крему «Lacalut Fix Екстрасильна фіксація» у порівнянні з ротовою рідиною при фіксації пластмаси для протезів. Отримані результати свідчать про те, що фіксуючий крем «Lacalut Fix Екстрасильна фіксація» показав клеючу здатність $28,4 \text{ г/см}^2$, а ротова рідина - $5,1 \text{ г/см}^2$. Фіксуючий крем «Lacalut Fix Екстрасильна фіксація» мав адгезивні властивості кращі в 5,6 рази ніж фіксуюча здатність ротової рідини.

Таким чином, отримані результати свідчать про доцільність застосовування

при використанні знімних зубних протезів додаткових адгезивних засобів, завдяки яким досягається не тільки гарна фіксація, а й пришвидшення адаптації до знімних зубних протезів та попередження запальних процесів в ротовій порожнині.

Список літератури:

1. Андрієнко К.Ю. Результати аналізу клінічних критеріїв оцінки якості знімних ортопедичних конструкцій, виготовлених за допомогою легованих пакувальних матеріалів. Актуальні проблеми сучасної медицини. 2023. № 23(3). Р. 78-82. <https://doi.org/10.31718/2077-1096.23.3.78>.
2. Сапальов С.О. Клініко-біомеханічне обґрунтування показань до застосування імплантатів в знімному зубному протезуванні. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії. Запоріжжя, 2021. 161 с. <http://dspace.zsmu.edu.ua/handle/123456789/20524>.
3. Фастовець О.О., Кривчук О.А. Причини незадовільних результатів повного знімного зубного протезування у найближчий термін спостереження. Вісник проблем біології і медицини. 2019. Вип. 1, Том 2. С. 379-384. DOI: 10.29254/2077-4214-2019-1-2-149-379-384.
4. Янішен І.В., Мовчан О.В., Доля А.В., Ярова А.В. Аналіз фіксації повних знімних протезів з використанням адгезивного крему при електроміографічному дослідженні. Eurasian scientific congress: Abstracts of the 8th International scientific and practical conferenc, Barcelona, Spain, 9-11 August 2020. Barca Academy Publishing. Barcelona, 2020. Р. 104-107. <https://sci-conf.com.ua/viii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-congress-9-11-avgusta-2020-goda-barselona-ispaniya-arhiv>].
5. Sivakumar I., Qing Wen T., Luay Thanoon S., Prabakaren S., Teo Yii T., Sinnathamby T.. Effectiveness of commercially available denture adhesives on retention of mandibular complete denture in resorbed mandibular ridge: An in vitro study. J Oral Res. 2024. № 13 (1). Р. 136-149. doi:10.17126/joralres.2024.012.

АНАЛІЗ САМООЦІНКИ РІВНЯ ТЕОРЕТИЧНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ЛІКАРІВ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ-СІМЕЙНОЇ МЕДИЦИНИ УКРАЇНИ З ДЕЯКИХ ПИТАНЬ ЩОДО НАДАННЯ АКУШЕРСЬКО-ГІНЕКОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Октисюк Жанна Сергіївна

Аспірант кафедри управління охороною здоров'я,
Національний університет охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика

Гойда Ніна Григорівна

Д.мед.н., професор, професор кафедри управління охороною здоров'я,
Національний університет охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика

Метою даного дослідження було вивчити та проаналізувати самооцінку лікарів загальної практики-сімейної медицини (ЗПСМ) щодо свого рівня теоретичної та практичної підготовки з деяких питань надання акушерсько-гінекологічної допомоги.

В даному дослідженні брало участь 95 лікарів загальної практики-сімейної медицини. Для опитування було розроблено анонімні анкети, які було поширено за допомогою Google-форми. Отримані результати проаналізовано за допомогою програмного забезпечення Google Docs та Microsoft Excel 2010. Для аналізу даних використані методи описової статистики.

Вивчалася самооцінка лікарів загальної практики-сімейної медицини щодо теоретичної та практичної підготовки з таких питань: планування сім'ї, застосування різних методів контрацепції; профілактика інфекцій, що передаються статевим шляхом (ІПСШ) та ВІЛ/СНІДу; обстеження органів малого тазу та молочних залоз; діагностика та лікування ІПСШ; проведення кольпоскопії; ведення неускладненої вагітності; медичний нагляд за жінками в післяпологовому періоді.

Серед запропонованих питань, лікарі загальної практики-сімейної медицини найвище оцінили свій рівень теоретичної (45,26% «добрий» та 12,63% «відмінний») та практичної (36,84% «добрий» та 12,63% «відмінний») підготовки щодо питання профілактики ІПСШ та ВІЛ/СНІДу. Рівень теоретичної підготовки щодо планування сім'ї, застосування різних методів контрацепції 33,68% лікарів ЗПСМ оцінили як «добрий» та 8,42% як «відмінний». Рівень практичної підготовки з даного питання 34,74% оцінили як «добрий» та 10,53% як «відмінний».

Більше 50% лікарів загальної практики-сімейної медицини щодо більшості запропонованих питань з надання акушерсько-гінекологічної допомоги оцінили свій рівень теоретичної та практичної підготовки як «потребує покращення» та «незадовільний». Рівень підготовки з питання проведення кольпоскопії

найбільше лікарів ЗПСМ оцінили як «незадовільний» (58,95% теоретична підготовка та 60,00% практична підготовка).

Рівень теоретичної підготовки оцінили як «потребує покращення» та «незадовільний» 54,73% лікарів ЗПСМ щодо питання обстеження органів малого тазу та молочних залоз; щодо питання проведення кольпоскопії - 88,42%; щодо питання ведення неускладненої вагітності - 58,95%, з питання медичного нагляду за жінками в післяпологовому періоді - 55,79% та з питання діагностики та лікування ІПСШ – 49,47% лікарів. Рівень практичної підготовки оцінили як «потребує покращення» та «незадовільний» 62,11% лікарів загальної практики-сімейної медицини щодо питання обстеження органів малого тазу та молочних залоз; 54,73% - з питання діагностика та лікування ІПСШ; 92,63% щодо питання проведення кольпоскопії; 68,42% - з питання ведення неускладненої вагітності та 58,95% щодо медичний нагляду за жінками в післяпологовому періоді.

Отже, більшість (більше 50%) лікарів ЗПСМ негативно оцінюють свій рівень теоретичної та практичної підготовки з питань надання акушерсько-гінекологічної допомоги, що свідчить про необхідність удосконалення програм підготовки лікарів ЗПСМ а також про розробку нових програм заходів безперервного професійного розвитку.

Список літератури:

1. Goida NG, Oktysiuk ZS. Results of the study of the attitude of women of reproductive age to the integrated gynecological care provision by family physicians. Wiad Lek. 2024;77(3):506-513. doi: 10.36740/WLek202403120.

РЕЗУЛЬТАТИ ЛІКУВАННЯ МЕЗІАЛЬНОГО ПРИКУСУ У ПАЦІЄНТІВ З АГЕНЕЗІЄЮ БОКОВИХ РІЗЦІВ ВЕРХНЬОЇ ЩЕЛЕПИ З ВИКОРИСТАННЯМ НЕЗНІМНОЇ ОРТОДОНТИЧНОЇ ТЕХНІКИ У КОМБІНАЦІЇ З КОМПАКТОСТЕОТОМІЄЮ

Скрипник Ірина Леонідівна

канд.мед.н., доцент кафедри ортодонції та пропедевтики ортопедичної
стоматології Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

Шнайдер Станіслав Аркадійович

д.мед.н., професор, директор
Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Національної академії медичних наук України»

Прийма Олександр Андрійович

асистент
Одеський національний медичний університет

Лікування мезіального прикусу у підлітків із гіпоплазією верхньої щелепи становить актуальну проблему сучасної ортодонції. Традиційні консервативні методики часто є недостатньо ефективними при вираженому дефіциті сагітального розміру щелепи [1, 2]. У цьому контексті особливу цінність набувають комбіновані підходи, зокрема використання незнімної ортодонтичної техніки у поєднанні з компактостеотомією – малоінвазивною хірургічною процедурою, що активує метаболічні процеси у кістковій тканині та сприяє прискоренню переміщення зубів. Така методика дозволяє ефективніше досягати функціональних і естетичних результатів у складних клінічних випадках [3, 4].

Саме тому, була клінічно оцінена ефективність лікування мезіального прикусу у пацієнтів з агенезією бокових різців верхньої щелепи шляхом застосування незнімної ортодонтичної техніки в поєднанні з хірургічною методикою компактостеотомії.

У дослідженні взяли участь 23 пацієнти віком від 13 до 18 років із постійним прикусом, незавершеним ростом та скелетним мезіальним прикусом на тлі дефіциту розвитку верхньої щелепи, у поєднанні з двосторонньою агенезією латеральних різців. До діагностичного обстеження входили аналіз моделей за Bolton [5], визначення кута ANB, кута нахилу верхніх центральних різців до площини верхньої щелепи та оцінка Wits на боковій телерентгенографії. У разі вираженого дефіциту місця виконували компактостеотомію кортикального шару кістки у ділянці відсутніх латеральних різців. Хірургічне втручання проводили після завершення етапу нівелювання і переходу на сталеву дугу 0.017×0.025", під місцевою анестезією. Ортодонтичні переміщення розпочинали через тиждень після операції у фазу активного кісткового ремоделювання. Для статистичного аналізу застосовували t-критерій Стьюдента при рівні значущості $p < 0,01$ [6].

Так, обмеженість консервативного ортодонтичного лікування при дефіциті розвитку верхньої щелепи зумовила пошук хірургічних методів, таких як компактостеотомія або дистракційний остеогенез, що могли бути застосовані до завершення росту. Проведене дослідження показало, що поєднання незнімної ортодонтичної техніки з компактостеотомією сприяло суттєвим скелетним змінам, зокрема переміщенню вперед точки А без надмірного нахилу центральних різців. Це дозволило ефективно збільшити обсяг простору у зубній дузі та між коренями, що є важливим для правильного розміщення зубів. Отримані результати свідчили про нормалізацію ключових показників взаєморозташування щелеп і підтвердили ефективність застосованого методу в корекції мезіального прикусу на тлі гіпоплазії верхньої щелепи.

У підсумку доведено, що поєднання незнімної ортодонтичної техніки з компактостеотомією забезпечило виражені скелетні зміни, зокрема переміщення точки А вперед із відповідним збільшенням кута ANB, нормалізацію показника Wits, а також ефективне формування простору в зубному ряді без надмірної проклінації різців, що сприяло досягненню стабільних і прогнозованих результатів у лікуванні мезіального прикусу.

Список літератури

1. Alshammari, A., Almotairy, N., Kumar, A., & Grigoriadis, A. (2022). Effect of malocclusion on jaw motor function and chewing in children: a systematic review. *Clinical oral investigations*, 26(3), 2335–2351. <https://doi.org/10.1007/s00784-021-04356-y>
2. De Ridder, L., Aleksieva, A., Willems, G., Declerck, D., & Cadenas de Llano-Pérula, M. (2022). Prevalence of Orthodontic Malocclusions in Healthy Children and Adolescents: A Systematic Review. *International journal of environmental research and public health*, 19(12), 7446. <https://doi.org/10.3390/ijerph19127446>
3. Kuroiedova, V.D., Petrova, A.V., & Rud, Y.V. (2019). European position on clinical practice of extraction and nonextraction therapy in orthodontics. *The Medical and Ecological Problems*, 23(3-4), 32-36. <https://doi.org/10.31718/mep.2019.23.3-4.08>
4. Paranna, S., Shetty, P., Anandakrishna, L., & Rawat, A. (2017). Distalization of Maxillary First Permanent Molar by Pendulum Appliance in Mixed Dentition Period. *International journal of clinical pediatric dentistry*, 10(3), 299–301. <https://doi.org/10.5005/jp-journals-10005-1454>
5. Bolton, W.A. The clinical application of a tooth-size analysis (1962). *American Journal of Orthodontics*, 48(7), 504-529. [https://doi.org/10.1016/0002-9416\(62\)90129-X](https://doi.org/10.1016/0002-9416(62)90129-X)
6. Rohach, I.M., Keretsman, A.O., Sitkar, A.D. (2017). Pravylny vybranny metod statystychnoho analizu – shlyakh do yakisnoyi interpretatsiyi danykh medychnykh doslidzhen [Correct choice of statistical analysis method is the key way to high-quality interpretation of data of medical research]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhgorod University*, 2(56), 124-128 [in Ukrainian].

РОЛЬ ЛІКАРЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ У ВИЯВЛЕННІ ФАКТОРІВ РИЗИКУ РОЗВИТКУ ПОСТПОЛІОМІЄЛІТНОГО СИНДРОМУ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Соловей Альбіна Федорівна

здобувачка вищої освіти І медичного факультету
Харківський національний медичний університет

Бирка Єлизавета Олександрівна

здобувачка вищої освіти І медичного факультету
Харківський національний медичний університет

Науковий керівник:

Бобро Лілія Миколаївна

к.мед.н., доцент кафедри загальної практики

– сімейної медицини та внутрішніх хвороб

Харківський національний медичний університет

Вступ. Після того, як у 1985 році були запропоновані критерії Халстеда для постполіомієлітного синдрому (ППС), ВООЗ включила цей стан як окрему одиницю до дев'ятого перегляду Міжнародної класифікації хвороб після тривалих дебатів щодо того, чи є симптоми результатом нового захворювання, чи просто пояснюються віковим зниженням функцій [1]. Епідеміологічні дослідження, що вивчають поширеність ППС, є суперечливими, а показники поширеності коливаються від 20% до майже 100%, залежно від тривалості спостереження та використаних діагностичних критеріїв [2-6]. Лікар загальної практики повинен знати фактори ризику і критерії діагностики ППС для вчасного залучення вузьких спеціалістів до консультації лікування таких пацієнтів.

Мета роботи. Вивчення вітчизняних і закордонних підходів до скринінгу постполіомієлітного синдрому у пацієнтів, що мають хронічні захворювання.

Матеріали та методи. Аналіз вітчизняних і закордонних джерел наукової літератури, систематизованих оглядів щодо питання скринінгу, діагностики, тактики ведення пацієнтів із полімієлітним синдромом.

Результати та обговорення. В усіх оглядах було вказано, що діагноз ППС наразі базується на критеріях Маршала Даймса, модифікованій версії критеріїв Халстедаопублікованій у квітні 2010 року:

- Попередній паралітичний поліомієліт з ознаками втрати рухових нейронів, що підтверджується історією гострого паралітичного захворювання, ознаками залишкової слабкості та атрофії м'язів при неврологічному обстеженні, а також ознаками денервації на електроміографії (ЕМГ).

- Період часткового або повного відновлення функцій після гострого паралітичного поліомієліту, за яким слідує інтервал (зазвичай 15 років і більше) стабільної неврологічної функції.
- Поступовий або раптовий початок прогресуючої та стійкої м'язової слабкості або аномальної м'язової втомлюваності (зниження витривалості), з або без генералізованої втомою, атрофією м'язів або болем у м'язах і суглобах, або без них.

Рідше симптоми, пов'язані з ППС, включають нові проблеми з диханням або ковтанням.

-Симптоми зберігаються щонайменше рік.

- Виключення інших неврологічних, медичних та ортопедичних інших неврологічних, медичних та ортопедичних проблеми як причини симптомів [7].

Аналіз доступних джерел літератури показав, що патогенез ППС наразі ще не вивчений. Одна з основних гіпотез припускає декомпенсацію між хронічною денервацією та механізмами реіннервації, які допомагають підтримувати функцію м'язів. На основі результатів біопсії м'язів, інша гіпотеза припускає реактивацію латентного вірусу в рухових нейронах [1].

Було виявлено сильний зв'язок між ППС та наявністю інших захворювань. Вони в основному складалися з ортопедичних та судинних захворювань, на які припадало близько 75%. Зв'язок між іншими захворюваннями та ППС може бути як хибним, так і причинно-наслідковим. Висновок про хибний зв'язок обов'язково означає, що упередженість може бути сформована шляхом помилкового віднесення до хворих на ППС осіб із симптомами інших захворювань, що імітують ППС. Іншим поясненням виявленого зв'язку з іншими захворюваннями є те, що може існувати причинно-наслідковий зв'язок. Гострий поліомієліт визначає в'ялий параліч, що призводить до широкого спектру м'язових слабкостей. Питання про те, чи існує безперервний розвиток порушень після початкового максимального одужання, залишається відкритим [3,8]. Припускають, що найімовірнішою причиною пізнього ослаблення є нездатність вцілілих мотонейронів підтримувати "фізіологічний" процес денервації/реіннервації у збільшених рухових одиницях, характерних для пацієнтів з поліомієлітом [2]. Вплив нової слабкості на функціональні можливості пацієнтів може бути різним, але, як видається, в основному залежить від залишкового дефіциту на початку гострого поліомієліту. Чим тяжчий залишковий дефіцит, тим більшим буде функціональний вплив на майбутні нервово-м'язові функції пацієнта [9].

Для пояснення зв'язку з іншими захворюваннями висувуються дві протилежні гіпотези. Перша постулює, що наявність інших захворювань може спричинити хронічний фізичний стрес, особливо в і без того слабких рухових одиницях, що згодом призведе до більш серйозних порушень через вимушене фізичне навантаження. Можлива і протилежна гіпотеза. Сегменти тіла з пошкодженими м'язами можуть бути більш схильними до судинних та ортопедичних порушень, які, в свою чергу, призводять до появи ознак і симптомів, що входять до діагностичних критеріїв ППС.

Крім того, був виявлений зворотний зв'язок між вищим рівнем освіти та ППС [10]. Цей зв'язок можна інтерпретувати, враховуючи, що вищий соціально-економічний стан може відображати вищі стандарти медичної допомоги, можливість безперервної реабілітації, а також нижчий рівень фізичної активності, зумовлений родом занять [8,11].

У кількох дослідженнях повідомлялося про зв'язок між ризиком розвитку ППС та тяжкістю захворювання, віком на момент початку поліомієліту [3,7,9].

П. Ванделл, К. Борг, С. Лі, А. К. Карлссон, Я. Сундквіст, і К. Сундквіст у 2021 році провели дослідження, в якому вивчали ризик постполіомієлітного синдрому (ППС) в групах іммігрантів, використовуючи як референтів корінних жителів Швеції [12].

Дослідження показали, що ризик був вищим у шведських чоловіків і жінок із двома рівнями вищої освіти, а також у тих, хто перебуває у шлюбі. Що стосується регіону проживання, ризик був нижчим у південному і північному регіоні Швеції для чоловіків шведського походження, а також для жінок шведського та іноземного походження порівняно з жінками і чоловіками, які проживають у великих шведських містах. Що стосується супутніх захворювань, у чоловіків шведського походження ППС були вищими для гіпертонії, інсульту, депресії та раку; для чоловіків іноземного походження - за інсульту; для жінок шведського походження - за гіпертонії та раку. Для жінок іноземного походження статистично значущих значень не відзначено.

Серед усіх чоловіків ризик захворюваності становить 1,96, а серед усіх жінок - 2,08 на 100 000 людино-років у 1998-2018 рр. Відповідні показники захворюваності серед шведів становили 1,48 і 1,72 у чоловіків і жінок відповідно, а серед чоловіків і жінок іноземного походження - 4,32 і 3,61 відповідно.

Також було досліджено ризик виникнення ППС залежно від статі в різних групах іммігрантів порівняно з уродженцями Швеції. Загалом ризик був вищим у чоловіків і жінок-іммігрантів. Для різних груп іммігрантів ризик був вищим у чоловіків і жінок з Африки та Азії, а також у чоловіків з Латинської Америки в усіх трьох моделях. Ризик був нижчим у чоловіків із країн Північної Європи. Важливо знати про ППС у всій системі охорони здоров'я західних країн і про те, що він частіше трапляється в іммігрантів із регіонів світу, де поліомієліт усе ще поширений.

Основні результати дослідження полягали в тому, що ризик виникнення ППС був вищим як у чоловіків і жінок з Африки та Азії, так і в чоловіків з Латинської Америки. Ця закономірність також спостерігалася серед осіб з діагнозом наслідків поліомієліту та серед осіб віком ≤ 60 років. Серед жінок і чоловіків іноземного походження 45-55% були молодші за 40 років, а серед шведів 90% були у віці 50 років і старше.

Висновок. Лікарі загальної практики повинні взяти до уваги, що наявність у пацієнта поступового або раптового початку прогресуючої та стійкої м'язової слабкості або аномальної м'язової втомлюваності (зниження витривалості), у поєднанні з генералізованою втомою або без неї, інколи болем у м'язах і суглобах може бути проявом постполіомієлітного синдрому і потребує обов'язкової

консультації вузьких спеціалістів, особливо невролога. Ризик виникнення постполіомієлітного синдрому вище серед осіб віком ≤ 60 років іммігрантів із регіонів світу, де поліомієліт усе ще поширений.

Список літератури

1. García-Molina A., Roig-Rovira T., Portell E. Síndrome post-polio, quejas cognitivas y exploración neuropsicológica. *Rehabilitación*. 2015. Vol. 49, no. 2. P. 70–74. URL: <https://doi.org/10.1016/j.rh.2015.01.002>
2. Epidemiology of the Post-Polio Syndrome / J. Ramlow et al. *American Journal of Epidemiology*. 1992. Vol. 136, no. 7. P. 769–786. URL: <https://doi.org/10.1093/aje/136.7.769>
3. Dalakas M. C. The Post-Polio Syndrome As an Evolved Clinical Entity. *Annals of the New York Academy of Sciences*. 1995. Vol. 753, no. 1 The Post-Poli. P. 68–80. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1995.tb27532.x>
4. Codd MB, Mulder DW, Kurland LT, Beard CM, O’Fallon WM. Poliomyelitis in Rochester, Minnesota, 1935 – 1955; epidemiology and long term sequelae: preliminary report. In: Halstead LS, Wiechers DO, editors. *Late effects of poliomyelitis*. Miami’ Symposia Foundation; 1985. p. 121 – 4.
5. Lack of progression of neurologic deficit in survivors of paralytic polio: A 5-year prospective population-based study / A. J. Windebank et al. *Neurology*. 1996. Vol. 46, no. 1. P. 80–84. URL: <https://doi.org/10.1212/wnl.46.1.80>
6. Munsat T. L. Poliomyelitis – New Problems with an Old Disease. *New England Journal of Medicine*. 1991. Vol. 324, no. 17. P. 1206–1207. URL: <https://doi.org/10.1056/nejm199104253241709>
7. March of Dimes. Post-Polio syndrome: identifying best practice in diagnosis and care. Available from: <http://www.marchofdimes.com/files/PPSreport.pdf> [accessed 30.04.10].
8. Lifestyle and late effects after poliomyelitis. A risk factor study of two populations / T. Rekand et al. *Acta Neurologica Scandinavica*. 2003. Vol. 109, no. 2. P. 120–125. URL: <https://doi.org/10.1034/j.1600-0404.2003.00186.x>
9. Dalakas MC. Post-polio syndrome 12 years later. How all it started. In: Dalakas MC, Bartfeld H, Kurland LT, editors. *The post-polio syndrome. Advances in the pathogenesis and treatment* R Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 753. 1995. p. 11 – 8
10. Prevalence and risk factors of post-polio syndrome in a cohort of polio survivors / P. Ragonese et al. *Journal of the Neurological Sciences*. 2005. Vol. 236, no. 1-2. P. 31–35. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jns.2005.04.012>
11. Rekand T. Long term outcome after poliomyelitis in different health and social conditions. *Journal of Epidemiology & Community Health*. 2003. Vol. 57, no. 5. P. 368–372. URL: <https://doi.org/10.1136/jech.57.5.368>
12. The risk of post-polio syndrome among immigrant groups in Sweden / P. Wändell et al. *Scientific Reports*. 2023. Vol. 13, no. 1. URL: <https://doi.org/10.1038/s41598-023-33240-w>.

СТВОРЕННЯ ДРУЖНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ДЛЯ РОЗВИТКУ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ООП

Ведмідь Валентина,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

Проха Анастасія,

здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя

Науковий керівник:

Гордієнко Тетяна Володимирівна,

доцент кафедри педагогіки, початкової освіти та освітнього менеджменту
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

У статті розглядається проблема формування моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Здійснено аналіз наукових підходів до поняття «моральні цінності» та специфіки їх розвитку в дітей з ООП. Особливу увагу приділено створенню дружнього педагогічного середовища, яке є важливою умовою не лише для соціалізації, а й для становлення особистості. Визначено педагогічні умови, методи і форми, які сприяють вихованню таких цінностей, як доброта, чесність, взаємодопомога, повага. Запропоновано практичні рекомендації для педагогів щодо реалізації морального виховання в інклюзивному просторі через ігрові, мистецькі та проектні форми діяльності.

Ключові слова: моральні цінності, інклюзія, молодший шкільний вік, діти з ООП, педагогічне середовище, соціалізація, інклюзивна освіта, емоційна безпека.

У сучасних умовах реформування освіти та впровадження інклюзивного підходу особливого значення набуває формування моральних цінностей у дітей з ООП, як складової їхнього особистісного зростання. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для засвоєння соціально прийнятних моделей поведінки та моральних норм. Однак традиційні підходи до виховання не завжди ефективні для таких дітей, які потребують емоційно підтримуючого та приймаючого середовища. Тому створення дружньої, інклюзивної атмосфери в навчальному середовищі є одним з ключових чинників формування внутрішнього морального світу дитини та її гармонійної взаємодії з соціумом.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та розкриття педагогічних умов створення дружнього середовища у початковій школі, яке сприяє ефективному формуванню моральних цінностей у дітей з особливими освітніми потребами, а

також розробка практичних рекомендацій щодо впровадження таких умов у щоденну педагогічну практику.

Одним із пріоритетних завдань сучасної школи є виховання у дітей загальнолюдських духовних цінностей та орієнтирів, таких як етичні та соціально-політичні. Наразі очевидно, що недостатній рівень культури поведінки або нехтування моральними нормами негативно впливає на емоційний і моральний клімат суспільства, а також на його фізичне та психічне благополуччя.

Створення дружнього середовища для розвитку моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП) є одним із ключових завдань сучасної педагогіки. Ця проблема набуває особливого значення в умовах глобальних соціальних змін, коли моральні цінності виступають фундаментом для гармонійного розвитку особистості. Діти з ООП потребують особливої уваги, тому що вони зазвичай стикаються із труднощами в емоційному самовираженні, соціальній взаємодії та адаптації до суспільного життя. Забезпечення сприятливих умов для формування моральних цінностей у цій категорії дітей є важливим кроком до їхньої успішної інтеграції в сучасний світ [2].

Важливість формування моральних цінностей вивчали багато філософів та педагогів. Григорій Сковорода наголошував на значенні морального самовдосконалення та внутрішньої гармонії як основи для щасливого життя. На думку В.О. Сухомлинського взаємодія між вчителем та учнями повинна відбуватися на засадах духовності, доброзичливості взаємоповаги і взаємної довіри.[4].

Сьогодні існує широкий спектр методів, які сприяють формуванню моральних цінностей у дітей з особливими освітніми потребами. Одним із найефективніших є ігрові методи, які включають рольові ігри, де діти можуть моделювати життєві ситуації та вчитися приймати морально обґрунтовані рішення. Казкотерапія дозволяє розглядати моральні питання через алегорії та символи, що полегшує сприйняття складних етичних понять. Арт-терапія, зокрема малювання, сприяє емоційному самовираженню та розвитку емпатії. Інтерактивні заняття, такі як робота в групах, допомагають дітям навчитися співпраці, повазі до інших та вирішенню конфліктів [5].

Однак створення дружнього середовища для дітей з ООП потребує врахування кількох важливих аспектів. По-перше, індивідуальний підхід. Кожна дитина має свої унікальні потреби, і тому програма виховання повинна бути адаптована до її можливостей. Наприклад, для однієї дитини може бути ефективним використання ігрових методів, тоді як іншій більше підійдуть творчі активності. У навчальному закладі діти відрізняються між собою, перед усім тим, що неоднаково опановують матеріал освітньої програми через те, що навчальні можливості школярів залежать від їх індивідуальних особливостей. До них можна віднести: характер, темперамент, пам'ять, мислення, самооцінку та рівень розвитку здібностей дитини.

Саме індивідуальний підхід у навчанні допомагає створювати оптимальні умови, щоб кожен учень класу міг оволодіти навчальним матеріалом [1].

Психологічний словник під редакцією С. Гончаренка визначає, що індивідуалізація процесу навчання - це організація навчально-виховного процесу, при якій вибір способів, прийомів, темпу виховання враховує індивідуальні відмінності учнів та рівень розвитку їхніх здібностей до навчання. [2]

Створення атмосфери довіри та емоційної підтримки є важливою складовою процесу навчання та виховання дітей, особливо тих, які мають особливі освітні потреби. Така атмосфера допомагає дітям відчувати себе в безпеці, вільно висловлювати свої думки та емоції, що, своєю чергою, сприяє їхньому емоційному, соціальному та моральному розвитку. Забезпечення цього вимагає від педагогів особливого підходу та використання ефективних практик взаємодії.

Розглядаючи психологічну атмосферу в класі в контексті умов розвитку молодших школярів, зупинимося, перш за все, на загальних принципах взаємодії педагога і учня - тій системі відносин, на якій базується весь навчально-виховний процес. Тут існують дві діаметрально протилежні позиції. В першій суб'єктом є вчитель, а об'єктом його впливів - учень. Наслідком суб'єкт-об'єкт - них відносин в школі стають єдина для всіх навчальна програма, фронтальне спілкування вчителя з класом, стандартна оцінка успішності і поведінки, жорстка дисципліна і, практично, відсутність індивідуального підходу до дітей.

Друга позиція передбачає особистісний, або гуманістичний, підхід до педагогічної взаємодії. Учень стає активним учасником процесу, і замість суб'єкт-об'єктних відносин у навчально-виховному процесі формуються суб'єкт-суб'єктні. Замість впливу вчителя на учня відбувається взаємодія між дорослим і дитиною. Підхід "від цінностей суспільства до дитини" змінюється на "від дитини до цінностей суспільства".[3]

Один із ключових аспектів створення атмосфери довіри - це використання позитивного підкріплення. Педагоги можуть хвалити дітей за їхні зусилля та досягнення, підкреслюючи позитивні моменти навіть у невдалих спробах. Це не лише мотивує дітей до подальшого розвитку, але й допомагає їм відчувати свою значущість у навчальному процесі. Наприклад, якщо дитина впоралася із завданням, навіть з помилками, важливо звернути увагу на її старання та прогрес, а не на недоліки.

Другим важливим елементом є активне слухання. Викладачі повинні демонструвати щирий інтерес до того, що говорить дитина, уважно слухати її без перебивань та засуджень. Це сприяє побудові довірливих стосунків, у яких діти відчують себе почутими й зрозумілими. Така взаємодія не лише зміцнює довіру, але й допомагає дітям формувати власну самооцінку [3].

По-третє, соціальна інтеграція. Конвенція ООН про права людей з інвалідністю визначає, що держави-учасниці повинні забезпечувати усі умови для створення інклюзивного суспільства. Відповідно до Статті 7 та Статті 24 Конвенції держави-учасниці зобов'язані створити умови для дітей з інвалідністю з метою забезпечення їхнього права на освіту. [5]

Згідно визначення Міністерства освіти і науки України інклюзивне навчання – це «система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахуванні багатоманітності людини, ефективного

залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників»[1]

Таким чином, інклюзивне навчання має на меті забезпечення умов для соціальної інтеграції та адаптації дітей з особливими освітніми потребами. Варто підкреслити, що впровадження інклюзивної освіти спрямоване не на пристосування дитини з інвалідністю до існуючого освітнього середовища, а на врахування та задоволення її індивідуальних потреб.

Залучення дітей до спільних заходів, таких як театральні виступи чи спортивні ігри, сприяє формуванню навичок командної роботи та взаємоповаги. І, нарешті, активна співпраця з батьками, яка включає консультації та спільну роботу над розвитком моральних якостей у дитини.

Результатом такого підходу є створення середовища, в якому діти з ООП можуть повноцінно розвиватися. Це середовище сприяє формуванню етичних орієнтирів, розвитку емпатії та соціальних навичок, що є важливими для їхньої адаптації в суспільстві. Крім того, взаємодія з іншими дітьми дозволяє їм краще зрозуміти себе, свої сильні сторони та обмеження, що сприяє формуванню позитивного образу себе.

Отже, створення дружнього середовища для розвитку моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами є необхідним етапом у формуванні гармонійної особистості, здатної до соціальної інтеграції та емоційної стабільності. Такий підхід сприяє формуванню етичних орієнтирів, розвитку емпатії та навичок співпраці, які є основою для успішної адаптації дитини в сучасному суспільстві. Врахування індивідуальних потреб кожної дитини, забезпечення довірливої атмосфери, активне залучення ігрових і творчих методів, а також співпраця з батьками створюють необхідні умови для всебічного розвитку дитини та розкриття її потенціалу. Це дозволяє не лише підвищити ефективність навчального процесу, але й забезпечити емоційне благополуччя та соціальну успішність дітей з особливими освітніми потребами.

Таким чином, створення дружнього середовища для розвитку моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку з ООП є багатоаспектною задачею, яка вимагає комплексного підходу. Інтеграція індивідуалізованих методик, створення підтримуючого середовища та активне партнерство з батьками дозволяють забезпечити гармонійний розвиток дитини. Це, у свою чергу, сприяє її успішному навчальному процесу, соціальній адаптації та емоційному благополуччю. Врахування цих аспектів є необхідною умовою для формування моральних цінностей і повноцінного розкриття потенціалу кожної дитини.

Список література

1. Д. Грондовська. Забезпечення індивідуального підходу до навчання молодших школярів засобами різних видів диференціації». URL: <https://naurok.com.ua/zabezpechennya-individualnogo-pidhodu-do-navchannya-molodshih-shkoliariv-zasobami-riznih-vidiv-diferenciaci-344642.html> (дата звернення: 10.04.2025)

2. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.2006 р. : станом на 6 лип. 2016 р. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 10.04.2025).

3. Міністерство освіти і науки України – інклюзивне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> (дата звернення: 10.04.2025).

4. НУШ: Порадник для вчителя. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf> (дата звернення: 10.04.2025)

5. Психологічна атмосфера в класі., URL: https://stud.com.ua/87505/psihologiya/psihologichna_atmosfera_klasi (дата звернення: 10.04.2025)

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЦІЛІСНОГО ПРОЦЕСУ МУЗИЧНО-ТЕОРЕТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Галина Олексіївна Нагорна,

доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної педагогіки і психології,
професор кафедри теорії музики та композиції,
Одеська національна музична академія
імені А. В. Нежданової

Аналіз рівнів сформованості професійного мислення у здобувачів ОС «Магістр» показує, що майбутні музиканти не завжди можуть зрозуміти ціннісний смисл взаємодії предметів пізнання, класифікувати судження з урахуванням кореляції відношень цілісного процесу музично-теоретичного дослідження.

Класифікація ідей, суджень, умовиводів музикантів на загальні, опосередковані, професійні в ході самокритичної дослідницької діяльності «... зумовлюється уявленням вищої музичної освіти як цілісного процесу музично-теоретичного дослідження, в якому постає гостра необхідність посилення суджень здобувачів, побудованих на розрізненні їх відношень і форм» (1, с. 116).

Професійні судження називаються загальними, якщо вони позначають загальні предмети музично-теоретичного дослідження. У цьому випадку ідея предмета професійної взаємодії представлена загальним поняттям, взятим у всьому обсязі, незалежно від того, чи є воно ствердним або заперечним. В опосередкованому судженні ідея об'єкта (суб'єкта, факту, явища, обставини) музично-теоретичного дослідження виражена загальним поняттям, взятим у невизначеній частині свого обсягу. У професійному судженні майбутнього музиканта ідея предмета пізнання, хоч і береться в одиничному обсязі, однак, скоріше, відноситься до загального поняття у зв'язку з тим, що необхідно береться у всьому своєму обсязі.

Таким чином, загальність професійного судження здобувача полягає не в тому, яка величина обсягу ідеї, що позначає предмет музично-теоретичного дослідження, а в тому, щоб цей обсяг брався цілком. У зв'язку з цим професійні судження майбутніх магістрів заміняють у доказах загальні судження.

Критичні і творчі професійні судження музиканта можуть позначати інформуючі за змістом об'єкти, суб'єкти, факти, явища, обставини музично-теоретичного дослідження. При цьому назва (тема) обставини подається у формі професійної ідеї. З іншого боку, професійні судження майбутніх магістрів використовуються для позначення об'єктів, суб'єктів, фактів, явищ, обставин, представлених у стимулюючому за змістом контексті. Якщо факт (явище) у зв'язку або роз'єднанні (відношенні) з об'єктом (суб'єктом) визначається за

допомогою професійного судження, то обставина в контексті з фактами – за допомогою професійного умовиводу здобувача.

Введення у музично-теоретичне дослідження майбутніх музикантів певної системи позначень об'єктів, суб'єктів, фактів, явищ, обставин зумовлюється розглядом цього процесу як цілісної системи взаємодіючих компонентів.

Виходячи з того, що кожне професійне судження майбутнього магістра позначає факт, явище або обставину, всі предмети музично-теоретичного дослідження визначаються як загальноствердні, загальнозаперечні, опосередковано ствердні, опосередковано заперечні.

З огляду на сказане, критичним і творчим професійним судженням відводиться пріоритетна, основна, головна роль у системі позначень ознак цілісного процесу музично-теоретичного дослідження на підставі появи в цих судженнях головного фактора професійного мислення музиканта – зв'язків або роз'єднань (відношень) між ідеями об'єктів (суб'єктів) і фактів, явищ, обставин, що їх позначають.

Список літератури

1. Нагорна Г. О. «Мистецтво створення професійних суджень у процесі музично-теоретичного дослідження» // «Modern problems of ensuring the quality of life in the world: present and future». Abstracts of XII International Scientific and Practical Conference. Lyon, France, 2025. – Pp. 115–116.

URL: <https://eu-conf.com/en/events/modern-problems-of-ensuring-the-quality-of-life-in-the-world-present-and-future/>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ У ЧЕРКАСЬКІЙ МЕДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ

Губенко Інна Яківна,
кандидат медичних наук, професор
ректор Черкаської медичної академії,
м. Черкаси

Степанова Галина Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент
доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси

Шевченко Василь Володимирович,
викладач-методист циклової комісії
фізичного виховання та здорового способу життя
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси

У сучасному світі відбувається значне зростання потреби в реабілітаційних послугах – у 2019 році 2,41 мільярд осіб потребували реабілітації, що на 63% більше порівняно з 1990 роком [1]. В Україні ця проблема посилюється наслідками пандемії COVID-19 та військової агресії, створюючи гостру необхідність у підготовці кваліфікованих фізичних терапевтів [2]. Розвиток галузі реабілітації в Україні, впровадження міжнародних стандартів та зміни в законодавстві вимагають фахівців нового рівня, здатних застосовувати сучасні методики та постійно вдосконалюватись [3]. Регіональні заклади освіти, зокрема Черкаська медична академія, відіграють ключову роль у забезпеченні доступності якісної реабілітаційної допомоги по всій країні, а відповідність їхніх освітніх програм європейським стандартам сприяє інтеграції українських фахівців у міжнародну професійну спільноту.

У Черкаській медичній академії для підготовки фізичних терапевтів застосовуються інноваційні підходи до організації навчального процесу. Зокрема, широко використовується кейс-метод, який дозволяє розвивати клінічне мислення студентів на основі аналізу реальних клінічних випадків. Симуляційне навчання є одним із ключових методів формування практичних навичок. Воно дозволяє студентам відпрацювати технічні навички в безпечному середовищі перед тим, як застосовувати їх на реальних пацієнтах. Цей метод особливо активно використовується при вивченні дисциплін, пов'язаних з наданням невідкладної допомоги. Використання методу проєктів дозволяє інтегрувати теоретичні знання та практичні навички для розв'язання конкретних

завдань, що особливо важливо для формування дослідницьких компетентностей на рівні магістратури.

Мета цих тез – оцінити ефективність інноваційних підходів у підготовці фізичних терапевтів у Черкаській медичній академії та визначити перспективні напрямки вдосконалення освітнього процесу на основі відгуків викладачів.

Ми провели анонімне опитування 19 викладачів Черкаської медичної академії, які викладають дисципліни за освітніми програмами «Фізична терапія» першого (бакалаврського) [4] і другого (магістерського) [5] рівнів. Опитування проводилося у Google-формах.

На основі відповідей викладачів академії на відкрите запитання про те, які інновації в навчальному процесі вони вважають необхідними, можна визначити кілька ключових напрямків.

Найбільш часто згадується симуляційне навчання та впровадження сучасних технологій. Викладачі пропонують «більше симуляційного навчання», «навчання на симуляторах за допомогою комп'ютерних технологій», «інтеграцію технологій» та «використання віртуальної та доповненої реальності для тренування рухових навичок». Також згадуються «цифрові технології» та «якісне володіння інформаційними технологіями».

Важливим напрямком є практично-орієнтоване навчання в різноманітних середовищах. Викладачі підкреслюють необхідність «збільшення практичних занять» та «навчання в різних медичних закладах – лікарнях, реабілітаційних центрах, спортивних клубах», що дозволить студентам отримати різноманітний досвід.

Значна увага приділяється розвитку «м'яких навичок» (soft skills). Викладачі наголошують на важливості формування «критичного мислення, комунікаційних навичок, емоційного інтелекту» та «аналітичних здібностей».

Міжнародна співпраця також розглядається як необхідна інновація. Викладачі пропонують «вивчення і впровадження міжнародних стандартів навчання фізичній терапії» та «розширення міжнародної співпраці та створення спільних програм із закордонними закладами освіти».

Відповідаючи на сучасні виклики, один / одна з викладачів пропонує «ввести блок навчальних дисциплін "Наслідки військових дій: травми, наслідки та фізична терапія"», що є особливо актуальним у контексті сучасної ситуації в Україні.

Окремі викладачі звертають увагу на необхідність інновацій у змісті та методиках викладання, пропонуючи «цікавий лекційний матеріал згідно вимог часу» та «залучення здобувачів освіти до формування тем практичних занять та самостійної роботи».

Також згадується важливість «орієнтованості на людей з особливими потребами», що відображає сучасний інклюзивний підхід до освіти.

Один / одна викладач зазначає необхідність «розвитку професійних асоціацій та підтримки», підкреслюючи важливість професійного середовища поза межами навчального закладу.

Таким чином, відповіді викладачів демонструють їхню орієнтацію на практичне застосування знань, використання сучасних технологій та розвиток не лише професійних навичок, але й особистісних якостей студентів.

Список літератури

1. Cieza, A., Causey, K., Kamenov, K., Hanson, S. W., Chatterji, S., Vos, T. Global estimates of the need for rehabilitation based on the global burden of disease study 2019: A systematic analysis for the global burden of disease study 2019. *The Lancet*. 2000. V. 396. Iss. 10267. P. 2006–2017. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)32340-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)32340-0)
2. Чепурна Н. О. Політико-управлінські аспекти професійної підготовки фізичних терапевтів в Україні. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова: Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 84. Т. 2. С. 110–115.
3. Лянной Ю. О. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх магістрів з фізичної реабілітації у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 47 с.
4. Освітня програма «Фізична терапія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» спеціалізація 227.01 Фізична терапія галузі знань 22 «Охорона здоров'я» кваліфікація: бакалавр фізичної терапії. *Черкаська медична академія*. URL: <https://medacademy.ck.ua/osvitni-programi> (дата звернення: 27.03.2025)
5. Освітня програма «Фізична терапія» другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація» спеціалізація 227.01 Фізична терапія галузі знань 22 «Охорона здоров'я» кваліфікація освітня: магістр терапії та реабілітації за спеціалізацією 227.01 Фізична терапія кваліфікація професійна: фізичний терапевт. *Черкаська медична академія*. URL: <https://medacademy.ck.ua/osvitni-programi> (дата звернення: 27.03.2025)

SPRACHLICHE BESONDERHEITEN DER WERKE VON HARTMANN VON AUE

Кулина Ірина Георгіївна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри німецької філології,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Костецька Ірина Олександрівна

магістрантка кафедри німецької філології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

V. Lewizkij, W. Schmidt und andere betonen, dass die mittelhochdeutsche Sprache eine Übergangsstufe zwischen Althochdeutsch und Neuhochdeutsch war. Es gab viele regionale Unterschiede im Mittelhochdeutschen, die jedoch aufgrund der zunehmenden Schriftlichkeit und der Verbreitung von Schriftsprachen in Deutschland im Laufe der Zeit immer mehr verschwanden [2,4].

In der mittelhochdeutschen Zeit gab es viele bedeutende Dichter, die die deutsche Literatur geprägt haben. Einige der bekanntesten Dichter dieser Zeit sind: Wolfram von Eschenbach, Gottfried von Straßburg, Walther von der Vogelweide, Heinrich von Veldeke, Hartmann von Aue.

Das Ziel der Arbeit ist die eingehende Erforschung der sprachlichen Besonderheiten und des künstlerischen Schaffens in den Werken von Hartmann von Aue.

Als **Untersuchungsmaterialien** dienten drei bedeutende Werke von Hartmann von Aue: 'Der arme Heinrich', 'Erec' und 'Iwein'.

Zu dieser Arbeit werden beschreibende und historisch-vergleichende **Methoden** verwendet.

Anhand unserer Analyse sind wir zu folgenden **Schlussfolgerungen** gekommen: In den Werken von H. von Aue weisen mehrere Besonderheiten im phonologischen, morphologischen und lexikalischen System auf, die im Folgenden erläutert werden.

Phonologisches System:

Hartmann von Aue verwendet in seinen Werken eine Vielzahl von phonologischen Besonderheiten.

1) Abschwächung der unbetonten Vokale (ist typisch für die ganze mittelhochdeutsche Periode):

z.B. «Iwein»: *ichn wil iu keine lüge sagen.*

Ahd. *Luga* – nhd. *Lüge*;

2) Synkope – Schwund der Vokale in der Wortmitte:

ir mugt (ahd.- *muget*) – nhd. *ihr mögt*;

Morphologisches System:

Hartmann von Aue verwendet in seinen Werken eine Vielzahl von morphologischen Besonderheiten, insbesondere in Bezug auf die Flexion des Nomens und Verben.

1) Man betrachtet in seinen Werken, dass die Substantive dekliniert sind:

z.B.: *daz ih nach aventuren reit*;

2) Die Adjektive hatten schon bei ihren Steigerungsstufen neue Formen im Vergleich mit dem Althochdeutschen:

z.B.: *altere Sage, älteste aventiure*;

3) Das Verb:

gan, stan – alemannische Tradition

gen, sten – bairische Tradition;

4) Im Satzbau: freie Wortfolge im Satz.

Im Wortschatz:

- Gebrauch der veralteten Wörter:

z.B. „*aro*“ statt „*Adel*“ / „*fira*“ statt „*Feier*“ / „*barn*“ statt „*Kind*“;

- sehr viele französische Wörter:

turnei (Turnier) / *aventiure* (Abenteuer) / *parlieren* (sprechen) / *amur* (Liebe) / *ade-adien!* / (lebe – wohl!) usw.

Insgesamt war die mittelhochdeutsche Zeit eine wichtige Epoche in der europäischen Geschichte, die viele Entwicklungen in Sprache, Kultur und Politik hervorbrachte. Hartmann von Aue als bedeutender Dichter dieser Zeit trägt wesentlich zum Verständnis dieser Entwicklungen bei und hinterlässt ein reiches Erbe in der mittelalterlichen Literaturgeschichte.

Literaturverzeichnis:

1. Hennig B. Kleines Mittelhochdeutsches Wörterbuch. Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 2001. - 503 S.

2. V. Lewizkij, Heinz-Dieter Pohl. Geschichte der deutschen Sprache. - Winnyzja, Nowa Knyha Verlag, 2010 - 256 S.

3. Schmid Hans Ulrich. Einführung in die deutsche Sprachgeschichte. 4. Aufl. J.B. Metzler, Berlin, 2024 - 421 S.

4. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Stuttgart: W. Schmidt - S. Hirzel Verlag, 2007. – 490 S.

ФОНЕТИЧНІ ПРОЦЕСИ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКИХ ПИСЕМНИХ ТВОРАХ

Кулина Ірина Георгіївна

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри німецької філології,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Яценко Дар'я Едуардівна

Магістранка кафедри німецької філології
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

Питання розвитку складових структур не перестає цікавити вчених, адже мова завжди знаходиться у стані розвитку й вивчення фонетичних процесів у стародавній мові і може допомогти виявити закономірності подальшого розвитку фонетичної системи мови взагалі. Тому тема даної роботи є дуже актуальною. У своїх роботах Левицький В.В., Кулина І.Г., Прокопова Л.І., Стеріополо О.І., Таранец В.Г. та ін. приділяють увагу як історичному розвитку складу, так і його експериментально-фонетичному дослідженню.

Матеріалом для аналізу слугувала вибірка з давньовірхньонімецьких творів: «Пісня про Хільтібранта», «Давньовірхньонімецький Ісідор», «Давньовірхньонімецький Таціан» та переклади Ноткера.

Ціль нашої роботи дослідити особливості звукових змін у давньовірхньонімецькій мові, а також їх направлення на кінцевій частині слова.

Як матеріали дослідження використано описовий та історично-порівняльний методи.

На основі нашого аналізу ми дійшли наступних висновків:

Типовими для давньонімецьких текстів є кінцеві одновокальні утворення, що налічують 13 різних структур (67,70%). Серед них найбільш частотні - CVC (23,75%), наприклад: *habes, kleinor*, -CV (16,5%), наприклад: *biugu, antluzzi*, -CCV (10,98%), наприклад: *goldo, lekza*, створюючи окремі від кореневої частини складові одиниці. Характерними рисами для одновокальних структур є наступне:

1) Як складотворний виступає голосний; у цій позиції вживаються всі голосні фонеми давньовірхньонімецької мови (довгі і короткі). Це свідчить про велику фонемну значущість заударної частини слова, її автономність в структурі слова.

2) У превокальній частині можуть вживатися до трьох приголосних (аналогічно початку слова), проте ці поєднання істотно відрізняються від початкових. Тут представлені кінцеві послідовності в основному з невисхідною артикуляторною напругою, серед яких типовим є поєднання -RT (на початку слова -TR) тобто сонорні та зімкнені, наприклад: *zinsertn*. Тобто, закоренева частина, представляє своїми консонантними структурами "дзеркальне" віддзеркалення по відношенню до кореня слова (у структурі слова: TRVRT).

3) По відношенню до окремих приголосних слід сказати, що в превокальній частині вживаються всі приголосні (окрім j), у поствокальній представлені також

фактично всі приголосні (окрім j, w). В межах слова приголосні j, w зустрічаються тільки в початковій ударній позиції. Мабуть, заударна частина двн. слова в деякій мірі являє собою артикуляторне послаблення в порівнянні з початковою. Про таку особливість кінця слова свідчить також вживання на письмі великого числа фонетичних варіантів тих самих фонем типу p/b, t/d, k/g, k/h. Не дивлячись на деяку фонемну розмитість, все ж таки закоренева частина свідчить про опозицію глухих і дзвінких проривних приголосних, проривних та щільних, шумних і сонорних.

Після одновокальних за частотою зустрічальності в двн. текстах йдуть консонантні структури (16,89%). До них відносяться поєднання -C (9,24%), наприклад: *diar, gab*, -CC (5,88 %), наприклад: *warf, selb*, -CCC (1,86%), наприклад: *abanst, nunft*, які, як показав аналіз, походять від складніших германських утворень типу - CV, -CVC. Останні в результаті артикуляторного послаблення загубили голосний і у вигляді одиничних приголосних долучилися фонетично до наголошеного складу. Структура -CC не відрізняється від розглянутих вище особливостей поєднань приголосних.

Найменшу частку складають двовокальні і більш складні закореневі поєднання (15,41%). Серед них найбільш частотна -CVCV (4,34%) ,наприклад: *hi-mele, ho-hemo*. Структурно вони не відрізняються від розглянутих вище випадків, проте розпадаються зазвичай на дві частини, що представляють окремі морфемні утворення. Аналіз показав, що ці структури представляли у минулому складні слова, в яких друга (кінцева) частина мала семантичну ознаку, але з розвитком мови перетворилася в граматичний формант. У структурах зазвичай взаємодіють частина кореня і суфікс або флексія.

В світлі проведеного аналізу можна визначити, що фонетичні процеси, спостережувані в закореневій частині давньонімецького слова, не лише відображують етапи історичного розвитку мови, але також вказують на нові тенденції в еволюції сучасної німецької лексики.

Список літератури

1. Кулина І. Г., Янер О.С. Історія німецької мови. Навчальний посібник – Одеса, Фенікс, 2023, 120с
2. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. — Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
3. Прокопова Л.І. Тенденції розвитку сучасної німецької мови // Мовознавство , 2002. – Вип.2. – С. 63-66
4. Стеріополо О.І. Теоретичні засади німецької фонетики, Вінниця, Нова книга, 2017, 316с
5. Таранец В.Г. Енергетична теорія мови, 2вид., Друкований Дім, Одеса, 2014, 188с
6. Schmidt W. Geschichte der deutschen Sprache. Ein Lehrbuch für das germanistische Studium, verbesserte und erweiterte / Wilhelm Schmidt.-Stuttgart: S. Hirzel, 2019. - 517 S.

Список словників

1. Левицький В.В. Етимологічний словник германських мов. Вінниця, Нова Книга, 2010, Т. I – 616 с, Т. II – 368 с.
2. Duden. Aussprachwörterbuch. Der Große Duden.. - Mannheim, 2006.- 791 S.
3. Schutzeichel R. Althochdeutsches Wörterbuch.- Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 6 Auflage, 2006, 443 S

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ ТА ОЦІНЮВАННЯ (ІЛА) У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Сергєєва Галина Анатоліївна,
канд. філол. наук, доцент
доцент кафедри іноземних мов
Харківський національний університет
мистецтв імені І.П. Котляревського

Ефективне спілкування у міжнародному академічному та професійному контексті в сучасному світі без належного рівня володіння англійською мовою є неможливим, що відображається в державній політиці України в сфері розвитку англійської мови, насамперед у вищій освіті. Серед цілей освітньої політики є підвищення якості викладання та вивчення англійської мови з метою досягнення цільового рівня володіння англійською мовою, визначеного для відповідного рівня освіти. Однак, дані аналізу стану розвитку англійської мови у вищій освіті нашої країни свідчать про те, що значна кількість абітурієнтів, які вступили в університети, не мають необхідного мінімального рівня володіння англійською мовою [2, 3]. Це, в свою чергу, впливає на показники якості та недостатній рівень англійської мовної компетентності випускників університетів. Отже, підвищення якості викладання та вивчення англійської мови є важливим питанням, що заслуговує на дослідження і пошук шляхів вирішення.

Розглядаючи питання про те, як підвищити якість вивчення англійської мови слід, на нашу думку, звернути увагу на підходи до її викладання. В цьому контексті привертає увагу зміна філософії та підходів до оцінювання. Останнім часом спостерігаємо актуалізацію в науковому дискурсі питання оцінювання, яке розглядається не лише як засіб контролю рівня знань, умінь та навичок, а також як важливий фактор, який впливає на процес навчання, допомагаючи досягти необхідного рівня знань та покращити результати навчання.

В цьому аспекті зацікавленість викликає інтегрований підхід до навчання та оцінювання (ІЛА), розроблений дослідниками Кембриджського університету, який успішно використовується в практиці викладання англійської мови в усьому світі. Успішний досвід застосування ефективних технологій та стратегій, вважаємо, необхідно вивчати та імплементувати у власну викладацьку практику. Отже, в цій публікації хочемо привернути увагу до цього підходу і, спираючись на опубліковані результати згаданого дослідження [1], стисло окреслимо суть цього підходу, його основні елементи, та відрефлексуємо, висловивши деякі власні міркування.

Традиційно навчання та оцінювання розглядаються як окремі етапи процесу навчання, у той час як методика ІЛА полягає в забезпеченні повної інтеграції процесу вивчення англійської мови з оцінюванням. Цей підхід дозволяє покращити результати навчання саме через поєднання викладання, навчання та

методів оцінювання. Науковці зауважують, що найкращі результати від застосування цього підходу можна отримати лише за умов регулярного застосування інструментів оцінювання [1]. Це, на нашу думку, обумовлено тим, що пріоритетом і метою оцінювання в контексті даного підходу є прогрес у навчанні, а основні елементи цього підходу спрямовані на досягнення основної мети – сприяти навчанню на кожному етапі навчального процесу. Таким чином, постійне оцінювання формує у викладача і студента не тільки чітке уявлення про те, де вони знаходяться зараз, але й про те, і це найважливіше, куди і як рухатись далі.

Процес організації навчання за інтегрованого підходу включає чотири складові, які реалізуються на відповідних етапах через поєднання навчання та оцінювання. Перший елемент, визначення чітких навчальних цілей, реалізується вже на етапі планування заняття чи курсу, при цьому встановлюються не тільки цілі, але й чіткі індикатори, які будуть свідченням прогресу. Важливим елементом є збір інформації, яка свідчить про наявність або відсутність прогресу, з використанням як формальних, так і неформальних засобів оцінювання, які охоплюють широкий спектр інструментів, таких як завдання на практичне застосування мови, вікторини, дискусії, спостереження, тощо. Наступними двома елементами є дієвий зворотній зв'язок, який повинен дати студентам розуміння того, що в них виходить добре, а що потребує покращення і як цього досягти, та визначення видів подальшої навчальної діяльності, які будуть відповідати індивідуальним навчальним потребам студента.

Важливо зауважити також, що на інституційному рівні кінцева мета процесу навчання англійській мові в університеті, здатність до комунікації в умовах реальних академічних та професійних ситуацій, повинна відображатись в усіх складових, зокрема у програмі навчальної дисципліни, цілях навчання, навчальних матеріалах, формах навчальної діяльності та методах оцінювання прогресу та кінцевого результату.

Отже, викладання англійської мови в університеті потребує зміни підходів до оцінювання, застосування ефективних методик та успішних кейсів. Важливим є відображення цих змін не тільки в практичних аспектах організації викладачем навчальної діяльності студентів, але й на інституціональному рівні, зокрема в змісті освіти, в програмах навчальних дисциплін. Це, безумовно, потребує накопичення достатнього практичного досвіду їх використання в умовах навчального процесу в університетах в Україні, та його глибокого наукового аналізу. Важливим є і подальше вивчення теоретичних питань проблеми оцінювання в аспектах, пов'язаних з роллю оцінювання у покращенні якості освіти.

Список літератури:

1. Angeliki Salamoura, Matthew T. Ellman, Clare Harrison & Jasmin Silver. (2024). *Getting the most from every moment of learning. The power of integrating learning and assessment*. Cambridge University Press & Assessment. Retrieved from

<https://www.cambridge.org/sites/default/files/media/documents/the-power-of-integrating-learning.pdf>

2. Bolitho R., West R. (2017). *The internationalisation of Ukrainian universities: the English language dimension*. Kyiv: British Council. Retrieved from http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/2017-10-04_ukraine_report_h5_en.pdf.

3. Borg, S. (2019). *The Impact of the English for Universities Project on ESP and EMI in Ukrainian Higher Education: Final Report*. Retrieved from http://www.britishcouncil.org.ua/sites/default/files/efu_impact_report_final_version_26_feb_2019.pdf.

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ АМБІВАЛЕНТНОСТІ У МІЖОСОБИСТІСНИХ СТОСУНКАХ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Бойченко Михайло Володимирович

аспірант

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Плисюк Катерина Олександрівна

магістрантка

Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Вступ. У контексті динамічного розвитку сучасного суспільства молоді люди стикається з постійно ускладненими вимогами, що зумовлюють зростання їх активності, відповідальності, а також прагнення до трансформації об'єктивної реальності як у приватній, так і в соціальній площині. Така тенденція формує необхідність самовизначення індивіда як суб'єкта власного життя, що сприяє його особистісному та соціальному зростанню.

Амбівалентність як психічне утворення становить предмет дослідження низки наукових дисциплін – філософії, соціології, медицини, педагогіки та психології, – кожна з яких інтерпретує це явище крізь призму власного методологічного підходу. У наукових психологічних підходах амбівалентність особистості розглядається як характеристика емоційно-вольової сфери, що включає мотиваційний, афективно-когнітивний та поведінковий компоненти. Комплексний аналіз і глибока теоретико-емпірична оцінка цього феномена сприятимуть розширенню наукового розуміння особливостей функціонування емоційно-вольової сфери особистості, зокрема, молоді.

Виклад основного матеріалу. Т.В. Білецька та В.Ч. Купчишина у своєму дослідженні підкреслюють, що амбівалентність є фундаментальною характеристикою особистості, яка відображає її здатність адаптуватися до складних соціальних ситуацій. Амбівалентні стани часто виникають у міжособистісних стосунках, коли молодь стикається з потребою поєднати автономію та близькість, самовираження та прийняття соціальних норм [1].

Аналіз наукових джерел українських дослідників, присвячених проблематиці амбівалентності у міжособистісних взаєминах, дає підстави стверджувати, що юнацький вік є періодом, у якому особистість уперше набуває реальної здатності до самостійного вибору. Саме в цей віковий період амбівалентність постає як провідне новоутворення особистісного розвитку [2].

Вивчення психологічних характеристик юнацького віку дозволяє виявити низку суперечливих рис, притаманних молоді: індивідуалізм у поєднанні з

орієнтацією на міжособистісні контакти; потребу в спілкуванні поряд із прагненням до автономії; наявність недовіри й страху поряд із потребою у довірі; поєднання доброзичливості та агресивності; схильність до толерантності разом із проявами інтолерантності. Такий спектр суперечливих рис вказує на сприятливі умови для формування інтенсивної амбівалентності в структурі особистості молоді.

У контексті досліджень Т.Н. Лук'яненко встановлено, що в юнацькому віці функціонують усі основні структурні компоненти амбівалентності, що підтверджено експериментально. Відповідно до загальноприйнятого підходу у психологічній науці, феномен особистісної амбівалентності є комплексним і структурованим. Більшість науковців виокремлюють такі її складові: мотиваційний, афективно-когнітивний і поведінковий компоненти [4].

А.Е. Хурчак зазначає, що типологія амбівалентності за класифікацією Е. Блейлера, включає такі її види: емоційна (афективна), вольова (амбітендентність) та інтелектуальна амбівалентність. Емоційна амбівалентність виявляє себе в тому, що одне й теж явище одночасно супроводжується як приємними, так і неприємними відчуттями. Вольова амбівалентність супроводжується нестійкими двоїстими проявами реактивної поведінки, дій, вчинків, які супроводжуються постійними коливання між суперечливими рішеннями, що може «паралізувати» необхідну активність спрямовану на виконання завдань та досягнення поставлених цілей. За інтелектуальної амбівалентності спостерігається одночасне виникнення та співіснування протилежних, суперечливих, взаємовиключних думок щодо того чи іншого об'єкта [6].

У роботах О.М. Борисюк та Н.В. Прохорчук зазначається, що амбівалентність може бути як конструктивною, так і деструктивною. Конструктивна амбівалентність сприяє особистісному зростанню, тоді як деструктивна, ускладнює спілкування та призводить до конфліктів [2].

Н. Кухарчук, приходять до висновку що до проявів амбівалентності можна віднести будь які вчинки особистості, які допомагають їй долати почуття неповноцінності при взаємодії з іншими та сприяють підвищенню самоцінності й значущості її проявів в соціумі [5].

У дослідженнях Т. М. Зелінської зазначено, що молодь часто переживає амбівалентність у стосунках із друзями, батьками чи романтичними партнерами. Наприклад, одночасна потреба в незалежності та підтримці від близьких може спричиняти емоційні коливання. Водночас, цей стан може слугувати основою для розвитку глибших взаємовідносин, якщо молодь навчиться усвідомлювати та управляти своїми емоціями.

Збалансованість амбівалентних станів можлива завдяки психологічній підтримці, формуванню емоційної стійкості та соціальних навичок. Розвиток рефлексії та саморегуляції у молоді допомагає зменшити негативний вплив амбівалентності. Практичні методи, такі як психотерапія, групові тренінги чи консультації, сприяють кращому розумінню власних переживань та встановленню гармонійних відносин [3].

Як *висновок* зазначимо, що амбівалентність є складною взаємодією суперечливо спрямованих, рівноцінних за силою, як усвідомлених, так і неусвідомлених проявів, які охоплюють різні сфери особистості. Ці прояви можуть перебувати як у гармонійному, так і в конфліктному стані. Серед основних чинників, що зумовлюють формування амбівалентності молоді, варто виокремити емоційну нестабільність, невизначеність життєвих цілей і настанов, а також дисгармонію між морально-етичними переконаннями, емоційними переживаннями та вольовими імпульсами особистості.

Таким чином, амбівалентність у міжособистісних стосунках молоді є як викликом, так і можливістю для розвитку. Усвідомлення та гармонізація суперечливих емоцій сприятимуть формуванню глибших та більш автентичних стосунків, що позитивно впливатиме на соціальну адаптацію та особистісний розвиток молодих людей, які становлять основу нового покоління, життєдіяльність якого розгортатиметься в новому тисячолітті.

Список літератури:

1. Білецька Т. В. Амбівалентність особистості: теоретичні аспекти аналізу / Т. В. Білецька, В. Ч. Купчишина// *Габітус (Habitus): науковий журнал з соціології та психології*. Одеса. 2021. Вип. 29. С. 27-31.[Режим доступу] <http://habitus.od.ua/journals/2021/29-2021/6.pdf>
2. Борисюк О.М. Амбівалентність особистості як психологічний феномен / О.М. Борисюк, Н.В. Прохорчук // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологія*. 2017. Вип. 2. 80-91. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/861>
3. Зелінська Тетяна Миколаївна. Міжособистісна амбівалентність: теорія, діагностика, психологічна допомога: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. М. Зелінська; М-во освіти і науки України. Київ : Каравела, 2019. 223, [1] с.
4. Лук'яненко, Т.Н. (2001). Психологічні особливості дискордантної амбівалентності особистості. *Практична психологія та соціальна робота*, 1, 25–26. Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/6035/1/Lukyanenko.pdf>
5. Наталія Кухарчук. Теоретичний аналіз проблеми амбівалентності в психологічних дослідженнях. *НПУ.Серія 12 Психологічні науки. Випуск 14 (59)*. 2021. С. 31-38. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.14\(59\).04](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2021.14(59).04);
6. Хурчак А.Е. Моделі амбівалентних атитюдів і їх вимірювання в західній психології // *Психологія. Зб. наук. пр. Випуск 7. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова*, 2001. С.114-119.

ТЕОРЕТИЧНІ Й ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ПІД ЧАС ЇХ ПІДГОТОВКИ У ЗВО

Карпюк Юлія Ярославівна

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології,
Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, факультет
психології, кафедра загальної психології

Вступ. Спеціальність психолога пов'язана з високим рівнем відповідальності за використання у процесі надання психологічної допомоги методів і технологій, оскільки від якості та доцільності їх підбору залежить психоемоційний стан клієнта. Відомо, що робота із складними емоційними переживаннями часто пов'язана із більшим ризиком повторної травматизації, а також погіршення самопочуття у процесі роботи з психологом і після її завершення. При цьому, крім зростання ймовірності підвищення показників тривожності й депресії у процесі роботи з травматичним досвідом у самих клієнтів, можливе погіршення психоемоційного стану фахівця у сфері психічного здоров'я. Для попередження окреслених негативних наслідків професійної діяльності важливо формувати у психологів навички пов'язані з точним сприйняттям і розумінням емоцій іншої людини, здатність контролювати власні реакції на переживання інших, вміння зберігати спокій у ситуаціях невизначеності й заспокійливо впливати на стан інших людей. Варто підкреслити, що всі ці навички охоплює емоційний інтелект, який поряд з емоційною сферою позитивно впливає на міжособистісні відносини, роблячи процес комунікації більш якісним і міжособистісну взаємодію відкритішою.

З урахуванням поточної ситуації в країні та статистикою зростання випадків прояву проблем у сфері психічного здоров'я афективного спектру (тривожні, депресивні, стресові розлади), психосоматичних розладів, а також межових станів, потрібно приділити більше уваги розвитку описаних навичок у майбутніх спеціалістів сфери психічного здоров'я. Клієнти при зверненні за психологічною допомогою очікують на розуміння, прийняття та підтримку. Відтак, психологи повинні бути достатньо уважними та співчутливими до тих з ким вони працюють, проявляючи свої почуття на вербальному і невербальному рівнях. Водночас для підтримання оптимального для ефективної роботи стану самого фахівця потрібно розвинути здатність доброзичливого та співчутливого відношення й до власних переживань. Дані навички дозволяють попередити розвиток емоційного вигорання та виникнення труднощів у процесі практичної діяльності. Отже, актуальним являється вивчення теоретичних і методологічних засад розвитку емоційного інтелекту у студентів-психологів з подальшою розробкою прикладних рішень спрямованих на підвищення рівня їх емоційної компетентності.

Мета: здійснити теоретико-методологічний аналіз методів розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів.

Матеріали та методи. Першими дослідниками емоційного інтелекту називають Маєра та Саловея, які описали його як набір когнітивних здібностей [9]. При цьому, науковці концентрувалися на формуванні здатності до розуміння емоційної інформації для її використання з метою кращого контролю власних емоцій і переживань. Комплексна модель Бар-Она описує його як набір навичок пов'язаних з усвідомленням емоцій, самосвідомістю, самооцінкою, управлінням власним станом, стресостійкістю, життестійкістю, емпатією і вмінням здійснювати позитивний вплив на почуття і емоції співрозмовника [10]. Водночас більшість дослідників концентрувалися на теоретичних концепціях емоційного інтелекту, розробці структури та виокремленні його компонентів, а також створенню шкал для вимірювання рівня його розвитку. При цьому, проблема розвитку емоційного інтелекту, зокрема, у майбутніх психологів залишається мало вивченою. Відтак, наше дослідження концентрується на їх описі за результатами теоретичного аналізу публікацій присвячених темі емоційного інтелекту і професійної підготовки психологів.

Результати та дискусія. Емоційний інтелект у сучасних дослідженнях розглядається як багатогранний феномен, який залежно від обраного вченими підходу трактується як набір якостей особистості, умінь або їх збалансоване поєднання. Зокрема, Маєр та Саловей описали його як набір умінь зчитувати та аналізувати пов'язану з емоційною сферою особистості інформації з подальшим її використанням у процесі прийняття рішень і пошуку найбільш оптимальних шляхів для досягнення бажаного результату, підвищення рівня самоконтролю, розуміння емоційних станів інших людей і управління процесами в міжособистісних відносинах [9]. Гоулман робить акцент на двох сферах прояву і впливу емоційного інтелекту до яких належить особистісна (знання власних емоцій, здатність до рефлексії та пошуку причинно-наслідкових зв'язків, зміна емоційного стану відповідно до потреб в поточний момент і завдяки задоволенню особистих потреб) і міжособистісна (сприйняття емоцій іншої людини, емпатія, комунікація та побудова міжособистісних відносин на основі розуміння емоцій і переживань інших людей та здатності надавати їм емоційну підтримку) [1]. Отже, у контексті даної теорії емоційний інтелект розуміється як поєднання умінь і навичок, які дозволяють краще розуміти самих себе й інших людей. Завдяки їх розвитку можливе підвищення рівня усвідомленості, емоційної стабільності та емпатійності майбутніх психологів. Водночас даний процес починається із глибинного опрацювання внутрішньо особистісної компетентності завдяки самоаналізу й поступового переходу до удосконалення навичок міжособистісної компетентності пов'язаної з різноплановою комунікацією і взаємодією з іншими людьми у професійному та особистому житті.

Бар-Он розвинув і розширив концепцію емоційного інтелекту шляхом включення до його структури додаткових якостей і навичок [9]. Зокрема, науковець додав до них оптимізм, емоційну стійкість, вміння розв'язувати

проблеми та здатність приймати рішення, самоприйняття, самоповагу, емоційну самосвідомість, наполегливість, емоційну експресивність, автономність та самореалізацію. До міжособистісних компетентностей віднесено емпатію, співчуття, соціальну відповідальність та здатність до побудови здорових взаємовідносин. Серед компетенцій пов'язаних із стресом виокремлено стресостійкість та здатність до контролю власних імпульсів, тобто автоматичних реакцій у стресових ситуаціях. Достатній рівень адаптивності може бути досягнутий завдяки адекватній оцінці реальності після її реалістичного сприйняття, когнітивній та емоційній гнучкості та креативності під час пошуку виходу зі складних ситуацій. Для забезпечення особистісного благополуччя важлива також навичка підтримання внутрішнього стану щастя та його проживання. Варто зазначити, що описані компетенції здатні як підвищити рівень ефективності діяльності психолога, так і служать захисними факторами від розвитку професійних деформацій та інших негативних наслідків роботи з травматичним досвідом клієнтів.

На основі розуміння структури емоційного інтелекту можна зробити висновок про потребу його розвитку на особистісному та міжособистісному рівнях. Зокрема, для досягнення першої мети можуть використовуватися різні методи рефлексії, самоаналізу та самопізнання [1-4]. Тоді, як розвиток міжособистісних компетентностей емоційного інтелекту потребує взаємодії з іншими людьми у змодельованих чи ігрових ситуаціях.

Отже, прикладні аспекти розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів охоплюють питання способів формування та підвищення рівня розвитку вже наявних навичок і роботи над тими, які тільки потребують розвитку. Для розробки повноцінної програми підвищення рівня емоційної компетентності студентів-психологів доцільно дослідити поточний рівень розвитку їх емоційного інтелекту для чого можна використати вже наявні опитувальники та тести.

Після попередньої оцінки студентів доречно розділити на підгрупи залежно від отриманих показників та їх особистих потреб у роботі над розвитком емоційного інтелекту. Зокрема, серед них можна виокремити чотири основні групи до яких належать особи з низьким рівнем емоційної самосвідомості, студенти із труднощами пов'язаними із емоційним самоконтролем, особи з труднощами у процесі комунікації та з низьким рівнем впевненості у процесі міжособистісної взаємодії.

Відтак, програма розвитку емоційного інтелекту повинна охоплювати як спільні для всіх лекційні і практичні заняття для ознайомлення з самим поняттям і професійно важливими для діяльності психолога навичками, так і окремі для виокремлених підгруп соціально-психологічні тренінги для формування у них необхідних умінь та навичок. Загальна тривалість програми підвищення рівня емоційної компетентності студентів-психологів може тривати від місяця до трьох місяців залежно від отриманих за результатами тестування показників поточного рівня розвитку емоційного інтелекту та окремих його складових. При

цьому, акцент має робитися на слабше розвинені навички з метою ознайомлення з технологіями та стратегіями подальшої самостійної роботи над ними.

Досягнення окресленої нами мети можливе за збалансованого поєднання теорії й практики у процесі навчання і розвитку досліджуваної групи навичок у майбутніх спеціалістів сфери психічного здоров'я. Кожне заняття повинно починатися і завершуватися рефлексією, що дозволить підвищити рівень емоційної самосвідомості, яка лежить в основі розвитку всіх інших навичок [5]. Під час виконання всіх вправ варто наголошувати на необхідності відзначати власні емоції та почуття у процесі роботи над ними [6]. Важливо наголосити на рівнях проявів емоцій і потребі відзначати їх індивідуальні особливості в різних ситуаціях особистого і професійного характеру [7]. Зокрема, надати технології розпізнавання й аналізу емоцій на когнітивному, тілесному і поведінковому рівнях [8]. Для закріплення відпрацьованих на занятті умінь можна запропонувати вести емоційний щоденник або фіксувати власний емоційний стан за допомогою спеціальних мобільних додатків.

Заняття присвячені формуванню і розвитку навички усвідомлення власних емоцій спрямовані на розширення діапазону емоцій та почуттів, які студенти здатні ідентифікувати у власних реакціях на вплив різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Для полегшення даного завдання можуть використовуватися технології арт-терапії (для візуалізації власних станів), метафоричні карти (для проведення асоціацій між власними переживаннями і їх значенням), а також їх аналіз [9-12]. Важливо навчити майбутніх психологів розпізнавати свої реакції, відзначати їх різноманітні прояви та вербалізувати свої емоції та почуття.

Заняття на тему емоційного самоконтролю повинні охоплювати навчання методам релаксації, контролю власних імпульсів, управління реакцією на стрес і екологічного проживання власних емоцій і станів [13-15]. На даному етапі можуть використовуватися технології когнітивно-поведінкової, гештальт та тілесно-орієнтованої терапії, які надають необхідні інструменти для швидкої стабілізації власного психоемоційного стану.

Заняття на тему комунікації передбачають розвиток навичок пов'язаних з встановленням і підтриманням довірливого контакту, активним слуханням, різних методів вербалізації власних послань, надання та отримання зворотного зв'язку. Для досягнення цієї мети будуть корисними методи моделювання ситуацій особистісного і професійного спілкування з подальшим програванням і відпрацюванням отриманих алгоритмів.

Заняття для розвитку міжособистісної компетентності повинні охопити методи впливу на інших та технології переконання, оскільки психологам важливо вміти підтримувати, мотивувати та заспокоїти своїх клієнтів. Для цієї мети буде корисним аналіз кейсів і проведення ділових ігор, а також робота у парах і трійках під час практичного використання отриманих інструментів.

Висновки. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх психологів являється важливим завданням, оскільки від рівня розвитку навичок усвідомлення, контролю, розпізнавання емоцій і впливу на них залежить якість комунікації й

взаємодії з клієнтами. Відтак, студенти повинні у процесі навчання опанувати описані навички для чіткого усвідомлення стану іншої людини й підбору найбільш оптимальної стратегії надання їй психологічної допомоги.

Список літератури

1. Goleman D. Emotional intelligence: Issues in paradigm building In *The Emotionally Intelligent Workplace: How to Select for, Measure, and Improve Emotional Intelligence in Individuals, Groups, and Organizations*; Jossey-Bass: San Francisco, CA, USA, 2001; Volume 13, p. 26.
2. Boyatzis R.E., Goleman D., Rhee K. Clustering competence in emotional intelligence: Insights from the Emotional Competence Inventory (ECI). In *Handbook of Emotional Intelligence*; Bar-On, R., Parker, J.D.A., Eds.; Jossey-Bass: San Francisco, CA, USA, 2000; pp. 343–362.
3. Cohn M.A., Fredrickson B.L., Brown S.L., Mikels J.A., Conway A.M. Happiness unpacked: Positive emotions increase life satisfaction by building resilience. *Emotion* 2009, 9, pp. 361–368.
4. Fredrickson B.L. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *Am. Psychol.* 2001, 56, pp. 218–226.
5. Ruvalcaba-Romero N.A., Fernández-Berrocal P., Salazar-Estrada J.G., Gallegos-Guajardo J. Positive emotions, self-esteem, interpersonal relationships and social support as mediators between emotional intelligence and life satisfaction. *J. Behav. Health Soc. Issues* 2017, 9, pp. 1–6.
6. Coetzer G.H. Emotional versus Cognitive Intelligence: Which is the better predictor of Efficacy for Working in Teams? *J. Behav. Appl. Manag.* 2016, 16, pp. 116–133.
7. Kunnanatt J.T. Emotional intelligence: The new science of interpersonal effectiveness. *Hum. Resour. Dev. Q.* 2004, 15, pp. 489–495.
8. Hodzic S., Scharfen J., Ripoll P., Holling H., Zenasni F. How efficient are emotional intelligence trainings: A meta-analysis. *Emot. Rev.* 10(2), 2018. pp. 138–148. <https://doi.org/10.1177/1754073917708613>
9. Salovey P., Mayer J. D., Goldman S. L., Turvey C., Palfai T. Emotional attention, clarity, and repair: Exploring emotional intelligence using the Trait Meta-Mood Scale, 1995, pp. 125–154.
10. Bar-On R. Emotional intelligence and self-actualization. In *Emotional Intelligence in Everyday Life: A Scientific Inquiry*; Psychology Press: London, UK, 2001; pp. 82–97.
11. Drigas A., Papoutsis C. A New Layered Model on Emotional Intelligence. *Behav Sci (Basel)*. May 2;8(5), 2018. 45 p. doi: 10.3390/bs8050045.
12. Lewis G.J., Lefevre C.E., Young A.W. Functional architecture of visual emotion recognition ability: A latent variable approach. *J. Exp. Psychol. Gen.* 145, 2016, pp. 589–602.
13. Operskalski J.T. Paul E.J., Colom R., Barbey A.K., Grafman J.H. Lesion mapping the four-factor structure of emotional intelligence. *Front. Hum. Neurosci.* 2015, 9, 649 p.

14. Wyss A. M., Knoch D. Berger S. When and how pro-environmental attitudes turn into behavior: The role of costs, benefits, and self-control. *J. Environ. Psychol.* 79, 2022, pp. 101-748. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101748>.
15. Petrides K. V., Pita R., Kokkinaki F. The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *Br. J. Psychol.* 98(2), 2007, pp. 273–289. <https://doi.org/10.1348/000712606X120618>.

ДОСЛІДЖЕННЯ СТИЛІВ ПОВЕДІНКИ У КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЯХ У ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

Лосієвська Ольга Геннадіївна,
доктор психологічних наук, професор,
професорка кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Мальнєв Андрій Сергійович,
здобувач вищої освіти
третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля

Конфлікти є невід'ємною частиною професійної діяльності. Сфера обслуговування не є виключенням: працівники щоденно взаємодіють із клієнтами та колегами. Високий рівень міжособистісної комунікації сприяє виникненню конфліктних ситуацій, які можуть призводити до емоційного виснаження та професійного стресу. Саме тому дослідження стратегій поведінки у конфліктах є важливим для підвищення ефективності комунікативної взаємодії та зменшення негативних наслідків для працівників.

Згідно з теорією когнітивної оцінки стресу Річарда Лазаруса, стрес виникає внаслідок індивідуальної оцінки людиною ситуації як загрозливої або такої, що перевищує її ресурси для подолання. У сфері обслуговування працівники часто стикаються з конфліктними ситуаціями, які потребують негайного та ефективного реагування. Неможливість адекватно впоратися з такими ситуаціями може призвести до підвищеного рівня стресу.

Фактори, що впливають на силу стресової реакції, включають значущість ситуації, ступінь ризику та дискомфорту, дефіцит часу та інформації, а також брак знань і навичок для безпечного вирішення конфлікту. Таким чином, недостатня підготовка або відсутність ефективних стратегій управління конфліктами у працівників сфери обслуговування може зумовлювати їхню нездатність екологічно реагувати на конфліктні ситуації. Що, в свою чергу, сприяє виникненню та посиленню стресових станів.

Дослідження вказують, що працівники, які володіють гнучкістю у виборі конфліктних стратегій, демонструють вищий рівень професійної задоволеності та психологічного благополуччя.

Неефективне управління конфліктами спричиняє зниження мотивації, продуктивності та підвищує рівень емоційного напруження. У цьому контексті ми вирішили звернутись до методики Томаса-Кілмена (Thomas & Kilmann Conflict Mode Instrument, TKI), що дозволяє ідентифікувати домінуючі стилі поведінки у конфліктах серед працівників.

Методика Томаса-Кілмена є однією з найбільш визнаних і широко застосовуваних у сфері дослідження конфліктної поведінки. Вона була розроблена у 1974 році Кеннетом Томасом та Ральфом Кілменом, як діагностичний інструмент для оцінки індивідуальних стратегій управління конфліктами. Базується на двовимірній моделі, де один вимір відображає рівень кооперативності (ступінь орієнтації на інтереси інших), а другий - рівень асертивності (орієнтація на власні інтереси). Перетин цих двох вимірів визначає п'ять основних стилів поведінки у конфліктах:

1. Конкуренція (висока асертивність, низька кооперативність) - прагнення відстояти власні інтереси, що може бути ефективним у ситуаціях, де потрібне швидке ухвалення рішень.

2. Співпраця (висока асертивність, висока кооперативність) - пошук взаємовигідного рішення, що сприяє довготривалим відносинам і конструктивному вирішенню конфліктів.

3. Компроміс (середній рівень асертивності та кооперативності) - часткове задоволення інтересів обох сторін, що часто використовується для швидкого вирішення проблем.

4. Уникнення (низька асертивність, низька кооперативність) - ігнорування конфлікту або ухилення від його розв'язання, що може бути доцільним у разі низької важливості питання.

5. Пристосування (низька асертивність, висока кооперативність) - поступка на користь іншої сторони, що зменшує напругу, але може призводити до втрати власних інтересів.

Сфера обслуговування характеризується високою інтенсивністю міжособистісної взаємодії, де конфліктні ситуації можуть виникати як між співробітниками, так і у взаємодії з клієнтами. Використання методики Томаса-Кілмена дозволяє:

1. Визначити домінуючі стратегії поведінки працівників у конфліктах - це допомагає оцінити їхню здатність до ефективного вирішення проблемних ситуацій.

2. Виявити потребу у навчанні та розвитку навичок комунікації - наприклад, якщо працівники схильні до уникнення конфліктів, їм можуть знадобитися тренінги з розвитку асертивності та впевненості у взаємодії з клієнтами.

3. Покращити якість обслуговування - розуміння конфліктних стратегій працівників дозволяє керівництву розробити заходи для зниження рівня напруги та підвищення рівня сервісу.

4. Оптимізувати кадрові рішення - результати тестування можуть допомогти у правильному розподілі ролей у команді, підборі персоналу та управлінні робочими групами.

Методика Томаса-Кілмена дає змогу оцінити динаміку змін конфліктних моделей залежно від організаційної культури, рівня професійного стресу та характеру міжособистісних взаємодій у колективі. Тобто вона може бути адаптована до контексту конкретної ситуації. Це сприяє її використанню не лише

у психологічних дослідженнях, а й у корпоративному консультуванні, медіації, HR та освітній практиці.

У сфері обслуговування методика Томаса-Кілмена дозволила визначити, які стилі поведінки працівники найчастіше використовують під час взаємодії з клієнтами та колегами. Що дає перспективу для розробки стратегії навчання персоналу з метою покращення комунікаційних навичок та ефективного вирішення конфліктів.

Щоб дослідити працівників сфери обслуговування за зазначеною методикою, ми залучили 150 осіб відповідною сфери діяльності. Процес дослідження включав кілька основних етапів:

1. Підготовчий етап: забезпечення коректного процесу тестування, підготовка необхідних матеріалів та створення умови для об'єктивного аналізу.

1.1. Формування вибірки: 150 працівників сфери обслуговування обираються за критеріями (стаж роботи, посада, рівень взаємодії з клієнтами).

1.2. Підготовка тестових матеріалів: учасникам надавалась стандартна анкета Томаса-Кілмена, що складається з 30 пар тверджень.

1.3. Інструктаж: пояснювались правила проходження тесту, наголошувалось на важливості чесних відповідей для отримання достовірних результатів.

2. Проведення тестування

2.1. Кожен учасник отримав посилання на тестову онлайн-анкету з 30 парами альтернативних тверджень.

2.2. В кожній парі учасник тестування обирає одне твердження, яке найкраще відповідає його поведінці у конфліктних ситуаціях.

2.3. Процес заповнення тривав приблизно 15–20 хвилин.

2.4. Ми, як дослідники, автоматично отримували результати онлайн.

3. Обробка та аналіз результатів

3.1. Відповіді кожного учасника кодувались та підраховувалась кількість вибраних варіантів для кожного з п'яти стилів поведінки (конкуренція, співпраця, компроміс, уникнення, пристосування).

3.2. Для аналізу використовувались статистичні методи, такі як середнє арифметичне.

4. Інтерпретація результатів та рекомендації

4.1. Після аналізу сформовано узагальнений звіт

4.2. Визначено домінуючі стилі поведінки серед 150 працівників сфери обслуговування.

За результатами дослідження стилів поведінки у конфліктних ситуаціях 150 працівників сфери обслуговування за допомогою методики Томаса-Кілмена було встановлено, що 40% працівників використовують уникнення або пристосування у конфліктах, що вказує на переважання пасивних стратегій взаємодії. Водночас 35% респондентів обирають компроміс, що свідчить про їхню схильність до часткового врахування інтересів усіх сторін, тоді як лише 15% демонструють конкуренцію як домінуючу стратегію. Таким чином, значна частина працівників не ефективно застосовує стратегії управління

конфліктами, що сприяє зростанню рівня емоційного напруження та професійного стресу.

Для керівників це може свідчити про те, що необхідно навчати персонал асертивній комунікації, розвивати навички гнучкого управління конфліктами та що варто впроваджувати тренінги для покращення командної взаємодії.

Висновок

Методика Томаса-Кілмена є ефективним інструментом для аналізу конфліктної поведінки працівників, що дозволяє визначати напрями покращення управління персоналом.

Тестування 150 працівників сфери обслуговування за зазначеною методикою дозволило отримати цінні дані про їхні конфліктні стратегії, що дає розуміння дієвих важелів для покращення управління персоналом у сфері обслуговування.

Завдяки застосуванню методика Томаса-Кілмена проведена не лише діагностика конфліктної поведінки – став зрозумілим вектор для розробки заходів щодо підвищення комунікативної компетентності та стресостійкості працівників: тренінгових програм, підвищення рівня сервісу та створення комфортних умов праці.

Практичне значення отриманих результатів полягає у необхідності запровадження програм з навчання асертивній комунікації та розвитку навичок гнучкого управління конфліктами. Ми вважаємо, що впровадження тренінгів, спрямованих на підвищення комунікативної компетентності, може дозволити зменшити рівень професійного стресу та покращити якість командної роботи. Подальші дослідження можуть зосереджуватися на розширенні вибірки, аналізі впливу організаційної культури на стиль конфліктної поведінки та розробці інноваційних підходів до розвитку конфліктної компетентності у сфері обслуговування.

Список літератури:

1. Василик Н.М. Впровадження та розвиток стрес-менеджменту в організації. Ефективна економіка. 2022. №2. <http://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.2.91>.
2. Тептюк Ю. Психологічні особливості розвитку емоційно-мотиваційного компонента стресостійкості соціальних працівників різних вікових категорій. Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2020. Випуск 12 (57). УДК 159.947:355.01 [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12\(57\).10](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series12.2020.12(57).10)

КОРЕКЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ІНТЕРНЕТ ЗАЛЕЖНИХ ПІДЛІТКІВ

Максим О.В.

науковий співробітник лабораторії соціально
дезадаптованих неповнолітніх
Інститут психології імені Г.С.Костюка
НАПН України
м. Київ, Україна

Актуальність цього дослідження полягає в тому, що зараз жодна людина не мислить свого життя без Інтернету, хтось більшою, хтось меншою мірою. Феномен інтернет-залежності виникає, не підкоряючись законам, під впливом яких формуються інші види залежностей. Якщо їх розвитку потрібно близько двох-трьох років, то інтернет-залежність у 25% випадків розвивається у перші 6 місяців, а інших 75% достатньо року. Виданням Educational Psychology Review було проведено дослідження, результати якого дозволили зробити висновки, що серед молоді мегаполісів домінує проміжний тип інтернет-залежності (96,2%). Сильна інтернет-залежність спостерігається у 2,7% користувачів і лише 0,1% респондентів виявилися незалежними від інтернету. Інтернет-залежність підлітків утворює багатofакторну проблему сучасного суспільства.

На сьогоднішній день критично важливим є не лише діагностування цього явища, але й розробка інтегрованих програм, що враховують як особливості соціально-психологічного розвитку підлітків, так і трансформацію їхніх ціннісних орієнтацій. Сучасна література підтверджує, що зміна внутрішнього світогляду та системи цінностей є невід'ємною складовою психокорекції інтернет-залежності (О.Кулешова, Л.Міхеєва, 2022).

Дані, отримані О.А. Поповою, підтверджують: чим вищий у підлітків ступінь інтернет-залежності, тим вищими є емоційна нестабільність, моральна ненормативність, тривожність, імпульсивність, підозрілість, соціальна тривога і непристосованість, недовіра до оточуючих, втрата надії, порушення в комунікативній сфері, соціальна неповноцінність, а також суїцидальний ризик.

Крім того, молоді люди із інтернет-залежністю мають значні проблеми в комунікативній сфері: вони «закриті» і відсторонені від інших, конфліктні, живуть лише власними переживаннями, схильні до суперечок, агресії та девіантної поведінки, у них завищена самооцінка і повна відсутність критичності. Крім того, вони страждають від відсутності підтримки оточуючих і нестачі людського спілкування, що, у свою чергу, викликає у них почуття безпорадності та безвиході [3]. Такій людині зазвичай важко адаптуватися в соціальній групі, членом якої вона є, самореалізуватися, проявити індивідуальність

Особливо помітний вплив інтернет-залежності на ціннісні орієнтації підлітків, що зумовлено появою особистісних деформацій. При цьому на

передній план виступає спрямованість на занурення у віртуальну реальність, тоді як стосунки з близькими людьми, орієнтація на професійний ріст, навчання тощо стають для особистості другорядними, а з розвитком адикції – взагалі неважливими.

Ціннісні орієнтації це відображення в свідомості людини цінностей, визнаних їм як стратегічних життєвих цілей і загальних мировоззренческих орієнтирів. Ціннісні орієнтації тісно пов'язані з багатьма психологічними категоріями особистості, зумовлюють її спрямованість і визначають позицію людини по відношенню до тих чи інших явищ дійсності. Також вони відіграють головну роль в регуляції соціальної поведінки, включаючи дис-позиції особистості, її установки, інтереси, мотиви, потяги.

Дослідження показало, що у підлітків з інтернет - залежністю спостерігаються спотворення в структурі і змісті смисложиттєвих орієнтацій. Для них характерна менша зв'язність світоглядних структур, їх мозаїчність, низька свідомість життя, викривлення і недостатня сформованість ієрархії цінностей.

В ході дослідження було виявлено, що інтернет-залежні підлітки характеризуються гедоністичною установкою, що відноситься до сьогоденного дня, будучи при цьому розчарованими в результативності минулого періоду життя.

Результати за шкалою «Результативність життя» говорять нам про те, що для цих підлітків оцінка минулого виявляється гнітючою, вони не вважають минулий період життя осмисленим, результативним, не бачать своєї самореалізації. Співвідношення показників шкал «Локус контролю-життя» і «Локус контролю-Я» говорить про те, що Інтернет-залежні підлітки же час у них є переконання в тому, що людина може повністю впливати на всі події у своєму житті.

Отримані дані дозволяють говорити про те, що інтернет- залежні підлітки характеризуються як люди, що живуть сьогоденним або вчорашнім днем, при цьому у них спостерігаються ознаки незадоволеності своїм життям як в сьогоденні, так і в прожитого частини життя. Характерно спостерігається протиріччя між уявленням про себе, як про сильну особистість, яка має достатню свободу вибору, щоб побудувати своє життя відповідно до своїх цілей і уявленнями про його сенс, упевненістю в тому, що всі дії обов'язково призводять до стовідсоткового успіху і, одночасно, відсутністю реальних планів в досягненні цілей і відповідальності за свої дії (локус контролю «Я»), переконаністю в тому, що життя людини не підвладна свідомому контролю, що свобода вибору ілюзорна і безглуздо що-небудь загадувати на майбутнє, все залежить від долі (локус контролю «Життя»).

Зміни у системі цінностей є як причиною, так і наслідком інтернет-залежності. Підлітки часто відмовляються від традиційних соціальних норм на користь віртуальних комунікацій та моделей поведінки, які їм пропонує цифровий простір. Це створює потребу в психокорекційних заходах, спрямованих на ревалідацію самоідентифікації та переорієнтацію особистих пріоритетів (Левицька, 2023).

Корекція ціннісних орієнтацій в інтернет-залежних підлітків базується на комплексному підході, що включає:

- Індивідуальну психотерапію, орієнтовану на рефлексію власних переконань та емоційного стану.
- Групову роботу, де основний акцент робиться на розвиток соціальних навичок, обговорення проблем і формування позитивних емоційних стратегій.
- Методики когнітивно-персонального тренінгу, що спрямовані на зміну негативних моделей мислення та укріплення самооцінки.

Логічну послідовність впровадження програми можна умовно розбити на три етапи:

- Початковий (діагностичний) – визначення рівнів інтернет-залежності за допомогою стандартизованих методик та опитувальників, а також аналіз поточної системи ціннісних орієнтацій.
- Корекційний – реалізація психотерапевтичних сесій, тренінгів з розвитку емоційного та соціального інтелекту, а також спрямованих на усвідомлення шкоди від інтернет-залежності заходів.
- Підсумковий (контрольний) – аналіз змін у поведінкових моделях та ціннісних орієнтаціях підлітків за допомогою повторної діагностики та фокус-групових обговорень (Лукашук, 2024; Ordanovska et al., 2023).

Мета корекційної програми:

Сприяти корекції ціннісних орієнтацій підлітків, які мають прояви інтернет-залежності, шляхом формування усвідомленого ставлення до власних пріоритетів, розвитку реальних соціальних навичок та зміцнення внутрішньої мотивації. Позбутися інтернет-залежності можна шляхом розвитку особистості та прийняття себе. Розроблена програма корекції ціннісних орієнтацій інтернет-залежних підлітків спрямована на розвиток умінь ефективного спілкування, формування позитивного «Я»-образу та формування адекватної самооцінки, формування та розвиток навичок прийняття себе та комунікативних умінь як показників зниження чи повної відсутності інтернет-залежності у молодих людей.

В основі програми лежать такі принципи: єдність діагностики та корекції; нормативності розвитку; принцип «знизу нагору»; системності психологічної діяльності та діяльнісний принцип психокорекції.

Завдання програми:

Виявити рівень інтернет-залежності у підлітків.

Дослідити їхні ціннісні орієнтації.

Сформувати навички саморефлексії та критичного мислення.

Стимулювати інтерес до реального соціального життя та самореалізації.

Розвивати емоційний інтелект та комунікативні навички.

Методи та форми роботи:

Тренінгові заняття, інтерактивні вправи, ігрові методики, арт-терапія, рефлексивні кола, групові обговорення.

Очікувані результати реалізації цієї корекційної програми:

1. Зменшення часу, що проводиться в Інтернеті;

2. Трансформація ціннісних орієнтацій (те, що раніше було недосяжним, стає доступним і продовжує мати пріоритетне значення);

3. Поліпшення соціальної адаптації підлітків.

Рекомендації батькам :

1. Необхідно подавати своїй дитині приклад. Якщо Ви хочете, щоб він менше часу проводив у мережі, Вам також необхідно обмежити свій час перебування в онлайн.

2. Щоб зрозуміти, що приваблює вашу дитину, Ви можете вивчити її сторінку в соціальних мережах, дізнатися якій музиці він віддає перевагу, які гурти його цікавлять, чи веде він блог, якщо так – на яку тему? Але не перетворюйте цей процес на шпигунство за дитиною, він має право на особистий простір.

3. Вивчивши інтереси дитини, намагайтеся створити подібну атмосферу насправді. Якщо дитина воліє в інтернеті грати в квестові ігри, то зберіться всією сім'єю у вихідний на квест. Якщо дитину захоплює спілкування з однолітками, запропонуйте їй запросити їх додому, щоб провести час.

4. Будьте для дитини авторитетом. Вмійте наводити аргументи, чому не можна зловживати інтернетом, а не просто забороняйте користуватися ним. Також Ви можете розповісти дитині про позитивні сторони інтернету (наприклад, можливості вивчення іноземних мов, здобуття вищої освіти з предмета, що цікавить тощо). Це підвищить ймовірність того, що дитина почне використовувати інтернет для корисних цілей.

5. Найпотужніший інструмент порятунку від будь-якої залежності - наявність хобі. Заохочуйте захоплення дитини, давайте їй можливість реалізовуватися в тому напрямі, який йому цікавий. Якщо комп'ютер – це єдине захоплення дитини – можна запропонувати йому пройти курси програмування, графічного дизайну тощо.

6. Заведіть у сім'ї традицію хоча б один день на тиждень проводити без використання гаджетів, це має стосуватися всіх членів сім'ї. Також можна розробити способи заохочення за підсумками дня.

7. І найголовніше, пам'ятайте – дитині необхідна Ваша підтримка в будь-яких її починаннях, ваша любов та турбота.

Висновки: інтернет-залежність підлітків супроводжується глибокими змінами в їхній системі цінностей, зумовлюючи домінування віртуальних, споживацьких і гедоністичних орієнтацій. Водночас профілактика й психологічна підтримка, орієнтована на розвиток критичного мислення, емоційного інтелекту та реального соціального досвіду, може стати ефективним інструментом гармонізації особистісного розвитку.

Список літератури:

1. Іванова Н. Л. Психологічні особливості ціннісних орієнтацій підлітків з інтернет-залежністю. *Психологічний журнал*. 2021. №2. С. 45–51

2. Кулешова О.В., Міхеєва Л. В Інтернет-залежність осіб юнацького віку: аналіз, шляхи подолання - *Дніпровський науковий часопис публічного* , 2022

2. Москаленко В. В. *Психологія особистості*. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 456 с.

3. Піддячев А. В. Інтернет-залежність як психологічна проблема сучасної молоді *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2020. Вип. 6. С. 122–127.

4. Яворська О. О. Формування ціннісних орієнтацій у підлітковому віці в умовах цифровізації суспільства . *Педагогічний альманах*. 2022. №49. С. 98

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРИВ'ЯЗАНOSTІ ДО БАТЬКІВ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Нагібіна Анна Олександрівна

Магістрантка

Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана

Вступ. Дослідження прив'язаності у психології традиційно спиралось на ключові положення психоаналітичного підходу про визначальний вплив раннього дитинства на подальший психічний розвиток та поведінку людини впродовж життя, що складає фундаментальну основу психології розвитку для пояснення процесів формування людських взаємин протягом усього онтогенезу. Втім ідея психологічної прив'язаності у підлітковому віці не є надто популярною у психологічних дослідженнях, оскільки цей період вважається черговим етапом психологічної сепарації, набуття автономії, зорієнтованості на нові значущі стосунки тощо. Водночас, на наш погляд, без належного досвіду психологічної прив'язаності особистості до батьків психологічна сепарація матиме значно менше шансів відбутися конструктивно та повно, що ми спробуємо з'ясувати у нашому дослідженні.

Вперше теорія прив'язаності була сформульована англійським психіатром Едвардом Джоном Мостін Боулбі в 50-тих роках ХХ ст. й отримала наукове підтвердження в 1970-тих завдяки експериментам американо-канадійської психологині Мері Ейнсворт. Питання психологічної прив'язаності розглядали науковці різних напрямів, шкіл та позицій: Дж. Боулбі розглядав її як підвид емоційного зв'язку, наповненого почуттям безпеки людини у міжособистісних стосунках; М. Ейнсворт в прив'язаності бачила умову розвитку почуття безпеки, довіри, здатності до сепарації дитини – всього, що підтримує подальші вектори психічного розвитку; М. Мейн – як причинно-наслідкову складову у ранній діагностиці розладів; М. Сичинська пропонує погляд на прив'язаність до батьків як чинник формування резильєнтності підлітків [5; 7].

Питанню особливостей дитячо-батьківських стосунків у підлітковому віці приділено увагу в працях багатьох класиків психології, зокрема Л. Виготського, Г. Костюка, З. Фрейда, С. Холла, Е. Маккобі та інших. Приділяли увагу проблемам взаємовідносин батьків та дітей і в: гештальтпсихології (В. Келер, К. Левін та ін.), гуманістичному напрямі (Т. Гордон, В. Сатір, К. Роджерс та ін.), біхевіоральному підході (А. Бандура, Р. Сірс, Б. Скінер та ін.).

За останні десятиліття суттєво збільшилась кількість змістовних досліджень проблеми дитячо-батьківських відносин і в Україні: Л. Гончар, В. Шевчук, Т. Цуркан, Л. Яценко та інші.

Метою дослідження є з'ясування особливостей психологічної прив'язаності до батьків у підлітковому віці.

В емпіричній частині нашого дослідження ми використали методики,

спрямовані на визначення типу та змісту прив'язаності: методика «Самооцінка генералізованого типу прив'язаності» (K.Bartholomew та L. Horowitz) (адаптація українською М. Казанжи, Ю. Вторнікова, 2022) [3]; методика «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» (ADOR) (E. Schaefer, USA, 1965) (в обробці З. Матейчек та П. Ржичан) (переклад українською Н.В. Гаркавенко, С.І. Собкова, 2019) [1]; методика «Опитувальник психологічної сепарації від батьків у підлітковому та юнацькому віці» - Psychological Separation Inventory (PSI) (Дж. Хоффман) (адаптація та переклад українською А.О. Широка, 2011) [4].

В дослідженні взяли участь 63 особи - підлітки 14-15 років, з яких 33 дівчини та 30 хлопців з повних сімей. В межах заявленої теми детально зупинимось на першій частині дослідження - на аналізі особливостей психологічної прив'язаності хлопців та дівчат старшого підліткового віку до власних батьків на основі їх самооцінки рівнів генералізованого типу прив'язаності (Див. Таблиця 1.)

Таблиця 1. Показники самооцінки генералізованого типу прив'язаності на основі відповідей старших підлітків, n=60, у % (округлено до цілих)

Показ - ники	А надійний або безпечний		В надзалучений або тривожно- суперечливий		С відсторонено- уникаючий		Д боязкий або обережний	
	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці
високі	22	27	7	0	15	3	28	20
середні	45	57	36	57	39	53	48	73
низькі	33	16	57	43	45	43	24	7

За показниками поданими у таблиці 1, у хлопців переважають два типи прив'язаності, властиві у стосунках з батьками – це *боязкий або обережний тип* прив'язаності (D), що притаманний 73% опитаних на середньому рівні та п'ятій частині (20%) на високому рівні та *безпечний або надійний* (A) для більшої половини опитаних (57%) на середньому рівні та 27% - на високому рівня виразності психологічної прив'язаності. Таким чином, бачимо поєднання суперечливих тенденцій у погляді на себе та інших серед старших підлітків чоловічої статі: позитивний погляд на себе та інших (тип прив'язаності A), який, водночас, поєднується з негативним ставленням і до себе, і до інших. Як і передбачала авторка опитувальника К. Бартолом'ю, люди схильні до узгодженого уявлення про себе та інших (тип A і тип D) мають бути кількісно переважаючими. Поєднання протилежних тенденцій у ставленнях властиво лише двом опитаним з цієї вибірки (ОВ та ОЯ – рідні брати-близнюки), в той час як високі показники решти опитаних вказують тільки на один тип прив'язаності. Тип прив'язаності В та С у рівній мірі представлені переважно на середньому рівні у житті більшої половини (57% та 53%) опитаних хлопців-підлітків.

Результати опитування дівчат старшого підліткового віку вказують на

порівняно більшу міру прив'язаності до батьків, що властива боязкій або обережній типології – D (48% опитаних на середньому та 28% на високому рівні). Це може свідчити про надміру критичне ставлення дівчат підлітків як до себе, так і до інших, на обережність у побудові стосунків, на відміну від хлопців. Водночас надійний або безпечний тип прив'язаності (A) відзначають 45% опитаних на середньому рівні та 22% на високому рівні, що означає наявність довірливих надійних відносин з батьками у двох третіх респонденток. Меншою мірою представленим у дівчат-підлітків є тип прив'язаності, що ґрунтується на ідеї критичного ставлення до себе та поблажливого до інших – B (надзалученість або тривожно-суперечливий) – він відзначається як присутній на середньому рівні у 36% та на низькому рівні у 57% дівчат, що стане у фокусі з'ясування причин цього у подальшій індивідуальній інтерпретації отриманих результатів. Відсторонено-унікаючий тип прив'язаності (C) до батьків у дівчат домінує теж на середньому (39%) та низькому (45%) рівні, високий рівень демонструють 15 % дівчат.

Порівняльний аналіз особливостей домінуючих тенденцій у типології психологічної прив'язаності до батьків дівчат та хлопців старшого підліткового віку виявив певну тенденцію, що засвідчує увиразнення гендерних особливостей у прив'язаності та необхідності з'ясування причин й індивідуально-психологічних особливостей ставлення підлітків до батьків.

Ставлення до поведінки мами (Див. Рис.1.) та тата (Див. Рис.2.) дівчат-підлітків (N=33) виявлено за допомогою опитувальника «Поведінка батьків та ставлення підлітків до них» (ADOR) (E. Schaefer, 1965) в обробці З. Матейчек та П. Ржичан (переклад українською Н.В. Гаркавенко, С.І. Собкова) [1].

Ставлення дівчат-підлітків до поведінки батьків є неоднозначним: якщо у поведінці **мами** 36% відчують виразно *ворожість*, 33% - виразно *автономність* та посередньо представлені у поведінці *ворожість* та *автономність* помічають 31% опитаних. Однак, більше половини дівчат все ж відзначають *позитивний інтерес* (виразно – 24%, середньо – 30%, слабо – 46%), а також *директивність та непослідовність* (виразно – 21%, середньо – 30% та слабо 49%) у поведінці мами.

У поведінці **тата** 21% дівчат-підлітки відмічають значно нижчі показники *ворожості* ніж у мами, ще 27% - помічають її високий рівень. На відчутно виражену *директивність* батька вказують 36% опитаних, а середньо вираженою її вважають 33% дівчат. *Позитивний інтерес* з боку тата відчуває такий же відсоток дівчат, але ставлення батька до дівчат є більш *автономним* (45%) та *непослідовними* (46%) на відміну від мам на думку доньок.

Далі проаналізуємо оцінку ставлення з боку матері з точки зору хлопців-підлітків. У поведінці **мами** переважна більшість хлопці-підлітків не відчують *ворожості* та *непослідовності* (у 57%), однак, 20% респондентів відзначають виразну *ворожість* з боку мами, а ще 23% - *непослідовність* у її діях; при цьому, 53% хлопців відзначають низький рівень *автономності*. На думку 33% хлопців-підлітків мами є максимально *директивними* і просто *директивними* у 37%. Також 47% хлопців не відчують належного позитивного інтересу з боку мами,

однак, 27% хлопців вказують, що *позитивний інтерес* з боку мами відчувається вагомо.

Аналіз поведінки батька за оцінками хлопців-підлітків показує, що 50% досліджуваних не відчувають *позитивного інтересу* до себе, а 50 % вказують на наявність такого інтересу. Ще 40% опитаних вважають поведінку батька виражено *ворожою*, а 60% *непослідовною*.

Узагальнення отриманих результатів показує більш проблемні стосунки між батьками і підлітками, особливо між батьками і синами, що потребує подальших досліджень.

Оскільки центральною потребою у процесі розвитку підлітка є почуття дорослості та спроби психологічно сепаруватися від батьків, то для нас важливо було з'ясувати рівень та характер сепарованості від батьків як показника комфорту у психічній автономії досліджуваних. Для цього ми використали «Опитувальник психологічної сепарації від батьків у підлітковому та юнацькому віці» - Psychological Separation Inventory (PSI) (Дж. Хоффман) (адаптація та переклад українською А.О. Широка, 2011) [3]

Проаналізуємо спочатку отримані результати опитувальника дівчат-підлітків окремо у стосунках з мамою та татом.

За отриманими результатами, дівчата підлітки почуваються більш сепарованими з татами, ніж з мамами, особливо *емоційно незалежними* себе від мами вважають 58%, тоді як від тата – 88%. Водночас, *функціонально незалежними* від мами себе вважають 73% дівчат підлітків, а від тата – 79%. *Незалежність у ставленнях* в рівній мірі властива дівчатам у стосунках як з мамою, так і з татом – у 76% досліджуваних. Ще 11% дівчата почуваються більш *конфліктно незалежними* із мами порівно з татами.

Аналіз результатів опитування щодо сепарованості хлопців-підлітків від тата та мами не виявив суттєвих відмінностей у сепарації, порівняно з дівчатами. Однак, 17% хлопців-підлітків почуваються більш *емоційно незалежними* та *менш конфліктними* з мамами, ніж з батьками. Також, переважна більшість хлопців 60% є функціонально більш залежними однаковою мірою як від мами, так і від тата.

Висновки. Таким чином у ході дослідження нами було з'ясовано деякі особливості психологічної прив'язаності до батьків серед старших підлітків, які полягають у гендерних відмінностях в типах прив'язаності – дівчата-підлітки відзначають першочергово боязливий або обережний тип прив'язаності (D), спираючись на надмірну (27%) та помірну (48%) критичність по відношенню до себе та інших у той час, коли хлопці-підлітки відзначають домінуючий надійний або безпечний (A) тип прив'язаності до батьків як виражений у 27% та помірний у 56% випадків. Водночас дівчата-підлітки відзначають високий рівень директивності у поведінці з боку батька з ознаками непослідовності, обмеження автономності доньок. Хлопці-підлітки відчувають з боку мами високий рівень директивності, незначну ворожість та більший рівень непослідовності, порівняно з батьками щодо синів.

Отже, гендерні відмінності у психологічній прив'язаності старших підлітків

до батьків виявляються у більшій залученості та впливові батьківських фігур протилежної статі на характер прив'язаності та готовність до сепарації.

Список літератури

1. Гаркавенко Н.В. Соціальна психологія адиктивної поведінки: Практичні завдання до курсу: навч.-метод. посібник / Н.В. Гаркавенко, С.І. Собкова. – Чернівці: Чернівецький Нац. у-т, 2019. – 181 с.
2. Гончар, Л.В. (2018). Сучасне бачення проблеми відповідального батьківства у творчості В. О. Сухомлинського. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки, 172, 161- 165.
3. Казанжи М., Вторнікова Ю., Україномовна адаптація комплексу методик діагностики прив'язаності особистості // Science and Education, № 4, 2022, С. 41-48.
4. Широка А.О. Адаптація методики психологічної сепарації від батьків в юнацькому віці. Практична психологія та соціальна робота. 2008. № 10. С. 45–52.
5. Bowlby J. The nature of the child's tie to his mother. The International Journal of Psychoanalysis, 1958. Vol. 39. P. 350–373.
6. Яценко, Л.В. (2013). Сутнісні характеристики готовності до відповідального батьківства. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 17 (2), 513-521.
7. Sychynska, M. M. (2024). Прив'язаність до батьків як чинник формування резильєнтності підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія, (3), 69-73. URL: https://www.researchgate.net/publication/384273298_PRIV'AZANIST_DO_BATKI_V_AK_CINNIK_FORMUVANNA_REZILENTNOSTI_PIDLITKIV

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ФОРМУВАННІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Федик Оксана Василівна

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, факультет
психології, кафедра загальної психології

Федик Олег Ігорович

аспірант кафедри соціальної психології, Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника, факультет психології, кафедра соціальної
психології

Вступ. Кризові явища у суспільстві та різного роду надзвичайні ситуації породжують додаткове стресове навантаження на сучасну особистість. Зокрема, поряд з підвищеним інформаційним навантаженням у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, потреби входити в нові соціальні ролі та виконувати нові пов'язані з ними обов'язки, юнаки та дівчата переживають фоновий негативний вплив війни, яка ведеться на території нашої країни. Відтак, у них підвищується ризик розвитку розладів пов'язаних з адаптаційними процесами та стресових розладів. Статистика свідчить про зростання випадків проявів ПТСР, гострих стресових розладів і психосоматичних розладів за останні кілька років. Збільшується і кількість осіб з розладами афективного спектру різного рівня прояву. Найчастіше молоді люди страждають від тривожних і депресивних розладів, хоча бувають і прояви синдрому емоційного вигорання та астенічного синдрому. Отже, актуальною проблемою являється пошук захисних факторів від негативного впливу стресу різної природи на особистість у процесі її активного становлення. Окремі науковці відзначають позитивне значення рівня життєстійкості у процесі посттравматичного зростання, що забезпечує не тільки зцілення після травми, а й також може сприяти попередженню її розвитку. Водночас присутні докази на користь розвитку емоційного інтелекту з метою підвищення рівня адаптаційних можливостей особистості та рівня її стресостійкості. Відтак, доцільно дослідити роль емоційного інтелекту в процесі розвитку життєстійкості, як фактору попередження прояву негативних наслідків переживання стресу в осіб юнацького віку.

Мета: здійснити теоретико-методологічний аналіз значення емоційного інтелекту у становленні життєстійкості осіб юнацького віку.

Матеріали та методи. Феномен емоційного інтелекту вперше почав трактуватися, як одна з форм інтелекту у працях Маєра та Саловея [1]. При цьому, дослідники акцентували увагу на його значенні в процесі розвитку здатності до емоційного самоконтролю. Водночас Бар-Он розширив розуміння

поняття емоційного інтелекту та його структури до інтегративного утворення із 15 навичок [2]. Бойль наголошував на тому, що емоційний інтелект варто розглядати першочергово як навичку, що піддається формуванню та розвитку [3]. При цьому, Фурман розглядав даний феномен в контексті вивчення якостей особистості [4]. Змішані моделі емоційного інтелекту, які поєднують важливі для нього якості та навички розробили Гоулманом і Бар-Он [5]. Дослідження відмінностей у стресостійкості показали наявність їх зв'язку з рівнем розвитком якостей, які входять в структуру емоційного інтелекту. Лухтар зазначає, що під життестійкістю варто розуміти здатність швидко адаптуватися до змін зовнішнього середовища [6]. Однак, Манстер змістив фокус уваги на здатність протистояти загрозам, як ключовий прояв життестійкості [7]. Водночас більшість досліджень описаних вище феноменів проводилися із залученням осіб підліткового чи дорослого віку. Відтак, роль емоційного інтелекту в формуванні життестійкості осіб юнацького віку залишається мало вивченою.

Результати та дискусія. Емоційний інтелект має широке коло визначень залежно від того розглядають його через призму якостей особистості чи набору навичок. З часом дані два підходи об'єдналися з появою змішаних моделей емоційного інтелекту. Первинно під емоційним інтелектом розуміють здатність до управління власним і чужим емоційним станом, а також розвинену емоційну обізнаність необхідну для аналізу власних і чужих емоційних переживань та використання отриманої у результаті цього інформації [8]. Після проведення додаткових досліджень згадані дослідники додали до даної моделі ще дві навички, які пов'язані зі здатністю до усвідомлення власних емоцій і почуттів, а також емоційного світу інших людей.

Прихильники теорії якостей особистості пояснюють емоційний інтелект, як сукупність особистісних утворень, які лежать в основі емоційних проявів особистості [9]. Відтак, людина з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту вважається емпатійною, стресостійкою, оптимістичною, спокійною та глибоко усвідомленою.

Теорія здібностей пояснює емоційний інтелект, як сукупність когнітивних здібностей пов'язаних зі здатністю тонкого сприйняття, усвідомлення та аналізу емоційно значимої інформації [10]. Вони наголошують на динамічності даних навичок, а відтак можливості підвищення рівня їх прояву у результаті роботи над собою і самовдосконалення особистості.

Прихильники змішаної теорії емоційного інтелекту стверджують, що даний феномен варто розглядати крізь призму тісного взаємозв'язку особистісних властивостей і здібностей та навичок, які формуються у процесі особистісного становлення та розвитку [11]. Звідси випливає, що рівень розвитку емоційного інтелекту може змінюватися протягом життя завдяки відповідним вправам і тренуванням. У контексті нашого дослідження найбільш корисними будуть саме змішані моделі та моделі навичок.

Життестійкість особистості вважається одним із основним захисних факторів від негативного впливу стресових факторів на психічний добробут особистості, особливо в юнацькому віці [12]. Перші дослідники даного феномену визначають

його, як особистісну рису. Однак, з часом її почали розглядати і як здатність, яка може набуватися протягом життя. Дослідники наголошують, що люди з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту відрізняються вищими показниками стресостійкості.

Зокрема, автори стверджують, що вищий рівень розвитку емоційної свідомості дозволяє точніше сприймати стрес та чіткіше оцінювати його вплив на життя особистості [13]. При цьому, навичка емоційної саморегуляції позначається на формі й інтенсивності реагування на стресові обставини. Водночас розвинений емоційний інтелект дозволяє швидше відпускати неприємні емоційні переживання, що позитивно позначається на рівні стійкості до впливу стресу й труднощів.

Теорія життестійкості пояснює поряд зі здатністю проходити через несприятливі життєві обставини ще й детермінанти збереження психічного здоров'я та благополуччя молодих людей в період криз і потрясінь [14]. Автори аналізують умови розвитку здорової особистості за складних життєвих обставин, зокрема виховання у неповній сім'ї, пережите насилля, пройдені проблеми адаптації різного виду. Отже, вона допомагає виявити та зрозуміти вплив захисних факторів збереження психіки особистості на етапі її активного формування та протягом життя загалом.

У найбільш широкому значенні життестійкість охоплює як процес швидкого пристосування до несприятливих умов, так і результат позитивної адаптації до них і сформовану в підсумку успішного проходження даного процесу особистісну властивість [15]. Інші дослідники у тлумаченні даного поняття роблять акцент на розвиток і проявленість сильних сторін особистості у результаті чого вона швидко адаптується до мінливих обставин і легко долає життєві труднощі. При цьому, класичне визначення життестійкості передбачає не тільки здатність протистояти стресовому впливу, але й готовність ризикувати під час пошуку й перевірки нових шляхів розв'язання вже знайомих проблем і збереження при цьому оптимістичної перспективи світогляду.

У контексті нашого дослідження ми в основному розуміємо під життестійкістю здібність та навичку, яка забезпечує здатність до ефективної адаптації за невизначених чи несприятливих обставин. Водночас процесуальний компонент життестійкості охоплює швидку активацію внутрішніх захисних психічних механізмів та захисних факторів, які сприяють підтриманню та збереженню цілісності особистості. При цьому, адаптивні способи реагування на стрес допомагають пришвидшити процес повернення до нормального функціонування та стану особистості. Останній компонент життестійкості передбачає прояв позитивних результатів використання навичок збереження стійкості перед обличчям труднощів і процесу адаптації до них. Звідси випливає висновок про багатогранність феномену стресостійкості, який розглядається у нашому дослідженні. Умовою проявів життестійкості являється достатня кількість внутрішніх ресурсів.

Науковці наголошують, що розвинена навичка усвідомлення власних емоцій, а також здатність до емоційного самоконтролю сприяють більш успішному

подоланню стресу породженого складними життєвими обставинами [5]. Водночас розвинена емоційна усвідомленість дозволяє оцінювати сприйнятий та пережитий стрес, як менш інтенсивний завдяки його розпізнаванню на ранніх етапах зародження стресової реакції та проживанню пов'язаних з нею емоцій і почуттів.

У контексті дослідження ролі емоційного інтелекту в формуванні життєстійкості осіб юнацького віку варто підкреслити, що високі показники життєстійкості пов'язані з вищими адаптаційними можливостями, здатністю до адекватного сприйняття й оцінки зовнішньої реальності, зниження інтенсивності переживання психоемоційного дискомфорту породженого змінами та неприємностями [9]. Провідними факторами пов'язаними із сприйняттям пережитого стресу виступають рівень емоційної обізнаності, оволодіння собою та управління власними емоційними реакціями.

Вищі показники емоційної обізнаності та більш розвинена здатність справлятися зі своїми емоційними переживаннями дозволяють сприймати стрес, який особистості довелося пережити як менш інтенсивний та значний, ніж якби ці навички були розвиненими на низькому рівні.

Варто зазначити, що життєстійкість сприяє зміні погляду на стрес та його переоцінці, завдяки чому особистість замість проблем бачить можливості для особистісного розвитку і зростання [10]. При цьому, відбувається аналіз власних сильних сторін і їх активне використання у процесі адаптації до змін зумовлених впливом стресових факторів.

Життєстійкість у поєднанні з розвиненим емоційним інтелектом забезпечують підвищення рівня стійкості до стресу, гнучкості, адаптивності, емоційного самоконтролю, самомотивації, самоефективності, самооцінки, віри у власну здатність справлятися з життєвими викликами, компетентність, відчуття спільності та зв'язку з іншими, усвідомлення особистого вкладу в досягнення бажаного результату, турботу про себе й контроль над власним характером [11]. Життєстійкість являється сприятливим фоном для розвитку та становлення особистості юнацького віку. Отже, її розвиток у поєднанні з формуванням навичок емоційного інтелекту являється важливим завданням для молодих людей, особливо тих, які проживають у важких життєвих обставинах.

Висновки. Емоційний інтелект являється інтегративним утворенням, яке об'єднує навички усвідомлення та розуміння власних емоцій, здатністю керувати власними емоційними реакціями, розуміння емоцій інших людей і здатність впливати на їх стани. водночас життєстійкість передбачає характеристику особистості, навичку і результат успішного подолання стресу завдяки адаптації до нових умов. Високий рівень розвитку емоційного інтелекту сприяє підвищенню рівня життєстійкості. При цьому, життєстійкість являється сприятливою умовою становлення та розвитку здорової особистості осіб юнацького віку. Досліджувані конструкти загалом захищають психічне здоров'я від впливу травмуючих факторів.

Список літератури

1. Goleman D. Emotional intelligence: Issues in paradigm building In *The Emotionally Intelligent Workplace: How to Select for, Measure, and Improve Emotional Intelligence in Individuals, Groups, and Organizations*; Jossey-Bass: San Francisco, CA, USA, 2001; Volume 13, p. 26.
2. Boyatzis R.E., Goleman D., Rhee K. Clustering competence in emotional intelligence: Insights from the Emotional Competence Inventory (ECI). In *Handbook of Emotional Intelligence*; Bar-On, R., Parker, J.D.A., Eds.; Jossey-Bass: San Francisco, CA, USA, 2000; pp. 343–362.
3. Cohn M.A., Fredrickson B.L., Brown S.L., Mikels J.A., Conway A.M. Happiness unpacked: Positive emotions increase life satisfaction by building resilience. *Emotion* 2009, 9, pp. 361–368.
4. Fredrickson B.L. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *Am. Psychol.* 2001, 56, pp. 218–226.
5. Ruvalcaba-Romero N.A., Fernández-Berrocal P., Salazar-Estrada J.G., Gallegos-Guajardo J. Positive emotions, self-esteem, interpersonal relationships and social support as mediators between emotional intelligence and life satisfaction. *J. Behav. Health Soc. Issues* 2017, 9, pp. 1–6.
6. Coetzer G.H. Emotional versus Cognitive Intelligence: Which is the better predictor of Efficacy for Working in Teams? *J. Behav. Appl. Manag.* 2016, 16, pp. 116–133.
7. Kunnanatt J.T. Emotional intelligence: The new science of interpersonal effectiveness. *Hum. Resour. Dev. Q.* 2004, 15, pp. 489–495.
8. Hodzic S., Scharfen J., Ripoll P., Holling H., Zenasni F. How efficient are emotional intelligence trainings: A meta-analysis. *Emot. Rev.* 10(2), 2018. pp. 138–148. <https://doi.org/10.1177/1754073917708613>
9. Salovey P., Mayer J. D., Goldman S. L., Turvey C., Palfai T. Emotional attention, clarity, and repair: Exploring emotional intelligence using the Trait Meta-Mood Scale, 1995, pp. 125–154.
10. Bar-On R. Emotional intelligence and self-actualization. In *Emotional Intelligence in Everyday Life: A Scientific Inquiry*; Psychology Press: London, UK, 2001; pp. 82–97.
11. Drigas A., Papoutsis C. A New Layered Model on Emotional Intelligence. *Behav Sci (Basel)*. May 2;8(5), 2018. 45 p. doi: 10.3390/bs8050045.
12. Lewis G.J., Lefevre C.E., Young A.W. Functional architecture of visual emotion recognition ability: A latent variable approach. *J. Exp. Psychol. Gen.* 145, 2016, pp. 589–602.
13. Operskalski J.T. Paul E.J., Colom R., Barbey A.K., Grafman J.H. Lesion mapping the four-factor structure of emotional intelligence. *Front. Hum. Neurosci.* 2015, 9, 649 p.
14. Wyss A. M., Knoch D. Berger S. When and how pro-environmental attitudes turn into behavior: The role of costs, benefits, and self-control. *J. Environ. Psychol.* 79, 2022, pp. 101-748. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2021.101748>.

15. Petrides K. V., Pita R., Kokkinaki F. The location of trait emotional intelligence in personality factor space. *Br. J. Psychol.* 98(2), 2007, pp. 273–289. <https://doi.org/10.1348/000712606X120618>.

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФІЛАКТИКИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗВО В ЧАС ВІЙНИ

Хрущ Олена Василівна

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології,
Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, факультет
психології, кафедра загальної психології

Вступ. Викладачі закладів вищої освіти несуть підвищений рівень відповідальності під час роботи у час війни, оскільки поряд з виконанням своїх прямих професійних обов'язків повинні забезпечувати організацію освітнього процесу в мінливих умовах та за обставин його можливого переривання у зв'язку з повітряними тривогами чи іншими надзвичайними ситуаціями, які потребують швидкого реагування. Відтак, поряд з підготовкою до навчальних занять та їх проведенням науково-педагогічні працівники слідкують за здобувачами освіти під час їх евакуації та забезпечують швидкий перехід на онлайн-формат навчання. Відповідно непрогнозований графік роботи, потреба постійної адаптації до зміни її формату, необхідність готувати навчальний матеріал із урахуванням можливих змін призводить до збільшення числа стресових факторів, які впливають на особистість викладача і в підсумку підвищують ймовірність розвитку синдрому емоційного вигорання. Оскільки країна переживає зараз дефіцит кваліфікованих кадрів у різних сферах актуалізується потреба їх підготовки і відповідного навчання, що вимагає від викладацького складу цілковитої включеності в навчальний процес чого не досягнути у випадку розвитку симптомів характерних для емоційного вигорання, оскільки вони почнуть дистанціюватися від здобувачів освіти, менше привносити творчості та інновацій у освітній процес і не зможуть підтримувати достатній рівень уваги та мотивації до навчання у самих студентів. Отже, вивчення проблеми профілактики емоційного вигорання у науково-педагогічних працівників ЗВО являється важливим прикладним завданням в умовах сьогодення.

Мета: проаналізувати теоретико-методологічні засади профілактики емоційного вигорання у викладачів ЗВО.

Матеріали та методи. Для досягнення окресленої мети проведено теоретичний аналіз публікацій з проблем емоційного вигорання, детермінант його виникнення, чинників емоційного вигорання викладачів і науковців, особливостей надання психологічної допомоги науково-педагогічним працівникам із симптомами синдрому емоційного вигорання та шляхів попередження його розвитку. Зокрема, питання феноменології емоційного вигорання розкривається у працях Джексона, Маслач, Ніслі, Робертса та інших [1-6]. Вони окреслили основні прояви та симптоми синдрому емоційного вигорання, а також рівні його розвитку. Специфіку викладацької діяльності та її

ризика пов'язані з розвитком синдрому емоційного вигорання описали у своїх публікаціях Боверс та Хаканен [1; 9]. Грей у своїх дослідженнях зазначає наслідки впливу стресових факторів пов'язаних із викладацькою діяльністю на психічне здоров'я науково-педагогічних працівників [8]. Водночас у жодному із розглянутих досліджень не описано особливості розвитку синдрому емоційного вигорання та шляхи його превенції у працівників закладів вищої освіти в час війни.

Результати та дискусія. Синдром емоційного вигорання найчастіше тлумачиться як стан зумовлений впливом на особистість тривалого стресового навантаження у результаті чого проявляється відчуття втоми і виснаження, знижується ефективність діяльності та самооцінка її результативності, а також виникають прояви деперсоналізації та дистанціювання від осіб з якими відбувається професійна взаємодія [1]. Підкреслюється, що даний синдром супроводжують фрустраційні переживання, які викликані неможливістю досягнення бажаного результату. Зокрема, до них належить розчарування у важливості власної роботи чи своїй професійності, переживання злості та інших негативних почуттів щодо отримувачів послуг, відчуття втрати сенсу продовження професійної діяльності через відсутність віддачі у відповідь на докладені зусилля.

Характерними ознаками емоційного вигорання виступає стан психоемоційного виснаження, деперсоналізація та знецінення власних професійних досягнень [2]. При цьому, емоційний компонент досліджуваного синдрому охоплює розвиток байдужого і цинічного відношення до власної діяльності та тих з ким доводиться працювати, що з часом переростає у емоційну холодність та відстороненість. Фізичний компонент охоплює відчуття знесилення навіть після короткотривалого відпочинку, постійну втому, проблеми зі сном пов'язані з надмірним зростанням тривалості чи навпаки труднощами із засинанням, зміни харчової поведінки, зниження фізичної активності та прояви психосоматичних симптомів синдрому емоційного вигорання для яких характерні хронічні болі різної локалізації (головні, м'язові, в спині), порушення роботи шлунково-кишкового тракту (нудота, втрата апетиту, переїдання) та загострення наявних хронічних захворювань. Третій компонент досліджуваного синдрому пов'язаний з самооцінкою особистості, яка зазнає негативних змін і характеризується нестабільністю, її зниженням, знеціненням власних досягнень, надмірною самокритикою, пониженою самоефективністю та вірою у здатність справитися із поставленими завданнями.

Сам процес розвитку синдрому емоційного вигорання дослідники розділяють на три основні етапи до яких належить первинний вплив стресових факторів на особистість та їх сприйняття нею, подолання стресу в процесі якого виснажуються внутрішні ресурси та витрачається енергія (фізична, розумова, емоційна), а також зміни в сприйнятті власної діяльності та особистості включно з характерними для емоційного вигорання симптомами цинізму, негативізму, дистанціювання, знецінення та іншими. Загалом, первинним у даному процесі являється фактор стресового навантаження, що характеризується різним рівнем

інтенсивності залежно від специфіки діяльності та властивостей особистості [3]. Водночас за умов діяльності під впливом хронічного стресу ймовірність емоційного вигорання вища, ніж після переживання одиничної стресової події, оскільки етап опору стресу триваліший порівняно з справлянням із разовими стресовими ситуаціями. У контексті нашого дослідження поряд зі стресом пов'язаним із умовами діяльності в час війни, основним фактором стресу виступає напружена розумова робота та постійна взаємодія із великою кількістю здобувачів освіти, що виснажує ресурси викладачів.

Аналіз провідних чинників розвитку емоційного вигорання свідчить про те, що специфічні особливості професійної діяльності мають більший вплив на його прояви, ніж якості особистості [4]. Зокрема, серед факторів пов'язаних із підвищеним ризиком розвитку синдрому емоційного вигорання виокремлюють робоче навантаження (велика тривалість роботи та нечіткі вимоги щодо неї, які постійно змінюються), відсутність контролю над власним графіком і процесом виконання поставлених завдань через постійну зміну умов їх виконання, відсутність справедливої винагороди за виконану роботу, низький рівень соціальної підтримки зі сторони професійного середовища та суспільства загалом, відсутність прозорості у процесі нарахування бонусів чи формування робочого навантаження, розвиток внутрішнього конфлікту між особистими цінностями спеціаліста та цінностями організації в якій працює дана особистість.

При цьому на розвиток відчуття виснаження і втоми найбільше впливає можливість самостійно приймати рішення щодо виконання поставлених завдань, рівень робочого навантаження та мінливість графіку роботи [5]. Емоційний компонент вигорання більше пов'язаний із задоволенням потреби в справедливості винагородження за докладені зусилля та виконану роботу, а також наявності соціальної підтримки зі сторони керівництва, важливих соціальних груп, професійних спільнот та колег [6]. Самооцінка найбільше страждає через нечесний розподіл додаткових бонусів і винагород за професійну діяльність, відсутність визнання особистого внеску або його нерозуміння, а також робота з немотивованими отримувачами послуг і відсутність видимих результатів роботи з ними [7]. Наслідки емоційного вигорання науково-педагогічних працівників ЗВО коливаються від підвищення рівня конфліктності та зниження якості комунікації до погіршення показників особистісного добробуту, розвитку тривожності, депресії, а також психосоматичних розладів [8]. У випадках розвитку найвищого рівня емоційного вигорання страждає їх психічне і фізичне здоров'я, що призводить не просто до зниження працездатності, а й може зумовлювати її повну втрату. Соматичні наслідки емоційного вигорання охоплюють загострення наявних захворювань, а також розвиток серцево-судинних (зміни показників артеріального тиску та частоти серцебиття, шкірних (розвиток алергічних реакцій), неврологічних (болі та проблеми зі сном) та інших симптомів. Відповідно працівники частіше беруть відгули на роботі чи йдуть на лікарняні відпустки з метою повернення до працездатного стану. Останнє особливо небажане для закладів вищої освіти в

період дефіциту наукових і педагогічних кадрів на фоні процесів виїзду з країни багатьох провідних спеціалістів.

Отже, в інтересах навчальних закладів і суспільства загалом забезпечити вживання превентивних заходів з метою попередження розвитку синдрому емоційного вигорання у науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Для її досягнення важливо зрозуміти детермінанти вигорання фахівців даного профілю та захисні фактори, які дозволяють знизити ймовірність прояву описаних вище симптомів у них.

Серед основних чинників емоційного вигорання науково-педагогічних працівників ЗВО виокремлюють відсутність значних можливостей для професійного зростання чи кар'єрного розвитку в межах одного закладу вищої освіти, низький рівень заробітної плати, постійну зміну вимог щодо методичного забезпечення викладання навчальних дисциплін, низький рівень співпраці між викладачами та науковцями різних структурних підрозділів [9]. Значне робоче навантаження часто стає причиною розвитку внутрішніх і рольових конфліктів через те, що виконання поставлених завдань вимагає більше часу, ніж передбачено графіком, а виникнення термінових завдань призводить до потреби займатися ними в особистий час. Як наслідок стражають особисті відносини та інші сфери життя через нестачу достатньої кількості часу й ресурсу для них.

Відтак, шляхи профілактики емоційного вигорання у науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти в час війни охоплюють покращення умов діяльності (забезпечуючи їх безпечність та стабільність, зокрема достатня кількість укриттів та стабільне інтернет-з'єднання, джерела електроенергії), коригування рівня робочого навантаження (розподіл навантаження з урахуванням ефективності виконання завдань пов'язаних із педагогічною чи науковою діяльністю), створення справедливої та прозорої системи винагород за виконану роботу (чітке прописування критеріїв оцінки ефективності діяльності та умов розподілу бонусів за неї), визнання особистого вкладу працівників, а також посилення міжособистісної взаємодії спрямоване на формування підтримувального середовища у закладах вищої освіти.

Індивідуальний рівень профілактики емоційного вигорання у науково-педагогічних працівників передбачає формування звичок здорового способу життя, дотримання гігієни сну, сталий режим дня, достатню фізичну активність, дотримання балансу між професійним і особистим життям, участь в професійних об'єднаннях, навчання і розвиток, а також турботу про психоемоційний стан шляхом виділення часу для відпочинку, розвантаження, відновлення, розслаблення. Корисним буде ознайомлення з методами когнітивно-поведінкової терапії (робота з негативними думками), логотерапії (розуміння сенсу власної роботи), майндфулнес (зниження рівня тривоги та психоемоційної напруги) у рамках просвітницьких лекцій та тренінгових занять.

Висновки. Отже, профілактика розвитку емоційного вигорання серед викладачів потребує комплексного підходу, який буде охоплювати організаційний і індивідуальний рівень з урахуванням основних чинників вигорання даних спеціалістів. Зокрема, на організаційному рівні потрібно

забезпечити комфортні умови праці, збалансоване робоче навантаження, прозору й справедливую систему винагород, можливості для кар'єрного і професійного розвитку та зростання. Індивідуальний рівень охоплює ознайомлення і впровадження у повсякденне життя звичок, які дозволяють потурбуватися про стан психічного і фізичного здоров'я. Серед них можна виокремити планування, дотримання балансу між різними сферами життя, гігієну сну, дотримання режиму, фізичну активність і практики релаксації.

Список літератури

1. Bovier P. A., Arigoni F., Schneider M., Gallacchi M. B. Relationships between work satisfaction, emotional exhaustion, and mental health among Swiss primary care physicians. *European Journal of Public Health*, 19(6), 2009, 611–617. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckp056>
2. Buddeberg-Fischer B., Klaghofer R., Stamm M., Siegrist J., Buddeberg C. Work stress and reduced health in young physicians: Prospective evidence from Swiss residents. *International Archives of Occupational and Environmental Health*, 82(1), 2008, 31–38. <https://doi.org/10.1007/s00420-008-0303-7>
3. Demerouti E., Bakker A. B., Nachreiner F., Schaufeli W. B. The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3), 2001, 499–512. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.499>
4. Huang I., Chuang C. J., Lin H. The role of burnout in the relationship between perceptions of organizational politics and turnover intentions. *Public Personnel Management*, 32(4), 2003, 519–531. <https://doi.org/10.1177/009102600303200404>
5. Lambie G. W. Burnout prevention: A humanistic perspective and structured group supervision activity. *Journal of Humanistic Counselling, Education and Development*, 45(1), 2006, 32–44. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1939.2006.tb00003.x>
6. Leake R., Rienks S. L., Obermann A. A deeper look at burnout in the child welfare workforce. *Human Service Organizations Management*, 41(5), 2017, 492–502. <https://doi.org/10.1080/23303131.2017.1340385>
7. Lee R. T., Seo B., Hladkyj S., Lovel B. L., Schwartzmann L. Correlates of physician burnout across regions and specialties: A meta-analysis. *Human Resources for Health*, 11(48), 2013, 1–16. <https://doi.org/10.1186/1478-4491-11-48>
8. Martínez-Iñigo D., Totterdell P., Alcover C. M., Holman D. Emotional labour and emotional exhaustion: Interpersonal and intrapersonal mechanisms. *Work & Stress*, 21(1), 2007, 30–47. <https://doi.org/10.1080/02678370701234274>
9. Nissly J., Mor Barak M. E., Levin A. Stress, social support, and workers' intentions to leave their jobs in public child welfare. *Administration in Social Work*, 29(1), 2005, 79–100. https://doi.org/10.1300/J147v29n01_06

ТЕХНОЛОГІЇ ПОДОЛАННЯ ПСИХОТРАВМ ВІЙНИ

Хрущ-Ріпський Юрій Андрійович

аспірант кафедри соціальної психології, Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника, факультет психології, кафедра соціальної
психології

Вступ. Складні життєві обставини в яких зараз проживає населення нашої країни першочергово зумовлені переживанням хронічного стресу у зв'язку з невизначеністю майбутнього, кризовими явищами у різних сферах життя, а також постійною небезпекою для здоров'я і життя пов'язаною з ворожими атаками. Новини переповнені інформацією про трагічні події та наслідки повітряних і наземних атак, відео з ураженнями та руйнуваннями різних об'єктів, моменти вибухів та картини травмування інших людей можуть залишити глибокий слід в психіці кожної особистості, особливо на етапі її формування (дітей і підлітків). Серед наслідків споглядання та безпосереднього потрапляння у подібні ситуації можна виокремити підвищення ймовірності розвитку тривожних розладів, панічних атак, психосоматичних порушень (в основному серцево-судинних проявів), гострих стресових розладів і посттравматичних стресових розладів. З теорії стресу відомо, що довготривале його переживання, як зараз відбувається з українцями, має більш негативний вплив на психічне і фізичне здоров'я людини порівняно з потраплянням у разову стресову ситуацію. Відтак, ризики прояву психотравми зростають з кожним роком не тільки у безпосередніх учасників бойових дій до яких належить ветерани, але й також у жителів мирних міст постраждалих від атак різного роду, свідків терактів у далеких від фронту місцевостях, безпосередніх жертв війни та осіб, які пережили втрату через пов'язані з нею події. Варто зазначити, що травматичний досвід може проявитися з часом і симптоми травми здатні нагадувати інші проблеми психічного здоров'я або фізичні захворювання, тому важливо ознайомити спеціалістів широкого профілю з індикаторами психотравми і ситуаціями у яких потрібно скеровувати людину з її проявами до відповідного спеціаліста. Поряд з удосконаленням системи скринінгу на посттравматичний стресовий розлад важливим кроком являється навчання фахівців роботі з психотравмою війни, що охоплює ознайомлення із теоретичними концепціями, алгоритмами надання допомоги на різних етапах роботи з травматичним досвідом і нові технології психологічного супроводу постраждалих від війни осіб. Отже, актуальним являється розширення інструментарію доступного для роботи психолога із травматичним досвідом осіб, які звертаються за отриманням професійної психологічної допомоги. З урахуванням описаного вище й обрано тематику дослідження.

Мета: здійснити теоретико-методологічний аналіз технологій подолання психотравм війни.

Матеріали та методи. Проблема психотравми тривалий час вивчається спеціалістами сфери психічного здоров'я. Зокрема, її прояви та характеристики

протікання вичали й описували психологи, психіатри та психотерапевти [1-7]. При цьому, вони фокусувалися на узагальненні індикаторів прояву травматичного досвіду та визначені діагностичних критеріїв [10-12]. Водночас науковці займалися тлумаченням понять психотравми і пов'язаних з нею аспектами [2-5]. Структура психотравми характеризувалася в основному психологами та психотерапевтами [12-15]. Останні займалися розробкою методів і технологій надання допомоги особам, які зазнали травматизації. Більшість публікацій присвячені проблемі наслідків пережитого насилля та роботі з травмою зумовленою ним [3-6]. Однак, переважна частина наукових праць пояснює природу та особливості протікання травм сформованих у результаті домашнього насилля. На цю ж тему розроблено багато практичних рекомендацій щодо психологічного супроводу клієнтів з їх ознаками. У контексті нашого дослідження нас цікавлять психотравми війни, які поки що залишаються мало вивченими. Саме тому наша робота пов'язана з теоретичним дослідженням методологічних засад підбору й використання технологій зцілення травматичного досвіду породженого війною.

Результати та дискусія. Психотравми породжені війною характеризуються їх масовістю та колективним характером. На відміну від травм зумовлених домашнім насиллям вони потребують відмінних підходів до надання психологічної допомоги [1]. Водночас тривалість військових дій робить психотравматизацію зумовлену ними хронічною, що підвищує ризики розвитку несприятливих наслідків переживання стресу.

Варто підкреслити, що психотравми війни мають значне коло причин виникнення. Зокрема, до них можна віднести катастрофи різного рівня та масштабу зумовлені атаками й терактами, дорожньо-транспортні пригоди у зв'язку з ускладненням руху під час відбивання повітряних і наземних атак, насилля різних видів вчинене агресором (фізичне, психологічне та сексуальне) [2]. Фрідман підкреслює, що понад половина населення кожної країни переживає протягом життя як мінімум кілька травмуючих подій [6]. Однак, у країні, де ведеться війна дана частка зростає, як і число осіб груп ризику розвитку порушень у сфері психічного здоров'я.

Психотравма визначається як стресовий розлад проявлений порушенням адаптації до повсякденного життя породжений переживанням небезпечного для здоров'я чи життя досвіду. Водночас вона проявляється на різних рівнях функціонування особистості, що заважає контролювати власні емоції та реакції, стає причиною виникнення труднощів у процесі міжособистісної взаємодії, виконання професійних обов'язків чи повсякденних справ пов'язаних із турботою про задоволення особистих потреб [7]. Дані прояви зумовлені різним рівнем вираженості характерних для ПТСР проблем з концентрацією уваги, неконтрольованими спогадами, підвищеною активністю функціонування нервової системи, прагненням ізолюватися від соціуму та уникати місць, які тим чи іншим чином нагадують про травматичний досвід та викликають схожі на пережиті в момент травматизації емоції та почуття.

Симптоми ПТСР охоплюють прояви дезадаптації на тілесному, когнітивному, поведінковому та соціальному рівнях. Зокрема серед них можна виокремити наявність сильного емоційного тригера (нагадує про травмуючу ситуацію), факт переживання травматичної ситуації, порушення сну й функціонування пам'яті у зв'язку з мимовільним вторгненням спогадів пов'язаних з травмою у свідомість, уникаюча поведінка (стосується місць, людей і ситуацій, які асоціюються з травмою), надмірна збудливість нервової системи, а також обмеження соціального і професійного функціонування [8]. Для діагностики ПТСР необхідною умовою являється поєднання симптомів із кількох груп з супутнім ускладненням звичної повсякденної діяльності.

При цьому, до сьогодні відсутня єдність щодо пояснення природи психотравми та її теоретичної моделі. Спроби пояснити її структуру зробили представники психодинамічного, когнітивного, психосоціального й біологічного підходів до вивчення травматичного досвіду [10]. Науковці, які схилиються до психодинамічного пояснення травми трактують її симптоми, як наслідок витіснення травматичного досвіду в підсвідомість та нездатністю психіки опрацювати й інтегрувати в особистий досвід пов'язані з ним спогади.

Когнітивні психологи пояснюють психотравму негативною оцінкою пережитої ситуації та використанням не адаптивних копінг-стратегій у процесі подолання стресу породженого ними [11]. Процес розвитку травми починається зі сприйняття події як такої з якою особистість не здатна справитися з урахуванням доступних ресурсів і можливостей. Водночас порушується базове відчуття безпеки та оцінка власної спроможності потурбуватися про себе, що негативно позначається на поведінці особистості.

Психосоціальні моделі психотравми пояснюють її через призму впливу соціальних факторів на переживання травматичного досвіду. Відтак, вона наголошує на негативному впливі нерозуміння й відкидання зі сторони оточення емоцій пов'язаних зі станом після пережитого стресу, що у комплексі з не прийняттям призводить до формування поведінки уникнення [12]. Намагання придушити болісні переживання зумовлюють підвищення інтенсивності їх протікання й прояву, що негативно позначається на стані постраждалих осіб.

Біологічні теорії психотравми пояснюють її виникнення і розвиток нейрофізіологічними процесами та особливостями функціонування нервової системи на фоні пережитого стресу. Зокрема, вона концентрується на характеристиці хімічних і нейронних змін, які виникають внаслідок травматизації та призводять до характерних для ПТСР змін в емоційній, поведінковій та соціальній сферах. Погляди науковців, які розробляли дану модель дають можливість зрозуміти біологічні детермінанти розвитку порушень пам'яті, дисоціації, проблем із сном, психосоматичних розладів (підвищене серцебиття, проблеми із травленням, нудота, болі різної локалізації, висипання, зниження опірності імунної системи, загострення хронічних захворювань на фоні пережитого) [13]. Однак, даний підхід без врахування когнітивного та соціального аспектів формування і переживання травматичного досвіду має малу цінність для практичного використання і розробки програм психологічної допомоги травмованим особам.

Психотерапевтична робота з психотравмою первинно націлена на формування внутрішнього ресурсу для сприйняття та інтеграції пережитого в життєвий досвід особистості. На початковому етапі має використовуватися психоедукація для зниження рівня тривоги щодо симптомів пов'язаних з травмою і пояснення їх природи [14]. З цією метою доречно використовувати моделі стресової реакції та характеристики фізіологічних процесів, які лежать в основі звичних для ПТСР симптомів.

Наступний етап характеризується активним використанням технологій психоемоційної підтримки. Основною метою виступає формування безпечного простору для вираження і проживання пов'язаних з травмою емоцій і почуттів. При цьому, стратегії надання підтримки обираються на основі аналізу індивідуальних особливостей прояву психотравми.

З метою відновлення контролю над власним тілом і життям на третьому етапі роботи з травмою використовуються технології емоційної саморегуляції, які дозволяють знизити інтенсивність проявів пов'язаних з травматичним досвідом емоцій і почуттів, а також сприяють швидкому заспокоєнню у випадку контакту травмованої людини з власними емоційними тригерами. Доречним буде використання методів аутогенного тренування, релаксації та м'язового розслаблення.

Паралельно з цим важливо навчати клієнтів розумінню власних потреб і технологіям їх задоволення для забезпечення достатньо ресурсного стану за якого можливе подальше опрацювання травматичного досвіду. До таких технологій можна віднести режим і планування дня, колесо балансу, психогігієну сну, методи формування корисних звичок.

Далі акцент зміщується на формування комунікативних компетенцій потрібних для отримання підтримки та формування оточення сприятливого для зцілення від травми. Корисними будуть технології вербалізації власних емоцій і почуттів, висловлення власних потреб, окреслення і збереження особистих кордонів. При цьому, варто звертати увагу і на здатність до активного слухання та розповіді про власну історію.

Фінальний етап психологічного супроводу особи з ПТСР вимагає використання технологій опрацювання травматичного досвіду з пригадуванням, уявленим відтворенням, а як наслідок і контрольованим проживанням травматичної ситуації. Для цього доречно використовувати технології пов'язані з використанням активної уяви.

Висновки. Отже, психотравма війни являється актуальною та складною проблемою для фахівців психічного здоров'я у зв'язку з багатогранністю її проявів і негативних наслідків для життя самої особистості. Робота із травматичним досвідом вимагає високого рівня підготовки, діагностичних і терапевтичних умінь та навичок. При цьому технології роботи з травмою можна розділити на пов'язані з відновленням почуття безпеки, емоційним самоконтролем, задоволенням власних потреб, відновленням внутрішнього ресурсу, комунікації (пошуку і отримання підтримки), а також опрацювання власне травматичного досвіду.

Список літератури

1. Гребінь Л. О. Феномен поваги/неповаги як соціокультурний чинник надання психотерапевтичної допомоги в структурно-психодинамічному підході. Глава 9 / Л. О. Гребінь // Методичні рекомендації щодо врахування соціокультурних чинників в теорії та практиці психотерапевтичної допомоги особистості / [за редакцією З. Г. Кісарчук]. Кіровоград: «ІМЕКС-ЛТД», 2013. С. 137–152.
2. Романчук О. Сім'я, що зцілює: основи терапевтичного батьківства дітей, що зазнали скривдження та емоційного занедбання. Львів: Колесо, 2011.
3. Діагностичні критерії ДСМ-5 посттравматичного стресового розладу // Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Т. 1. Київ, 2018. С. 126–128.
4. American Psychiatric Association. Practice Guideline for the Treatment of Patients With Acute Stress Disorder and Posttraumatic Stress Disorder, 2004, 2009.
5. Shalev A. et al. Prevention of Posttraumatic Stress Disorder by Early Treatment Results From the Jerusalem Trauma Outreach and Prevention Study // Arch Gen Psychiatry. 2011; <http://archpsyc.ama-assn.org/cgi/reprint/archgenpsychiatry.2011.127>.
6. Bessel A. van der Kolk. Proposal to include a developmental trauma disorder diagnosis for children and adolescents in DSM-V. www.cathymalchiodi.com/dtd_nctsn.pdf.
7. Cohen J., Mannarino A., Deblinger E. Treating trauma and traumatic grief in children and adolescents. NY: Guilford Press. 2006.
8. Cook A. et al. Complex trauma in children and adolescents // Psychiatric Annals. 2005. 35. 5.
9. Frank D., Klass P., Earls F., Eisenberg L. Infants and Young Children in Orphanages: One View From Pediatrics and Child Psychiatry // Journal of Pediatrics. 1996. Vol. 97. P. 569-578.
10. Hart O., Nijenhuis E., Steele K. The haunted self. Structural dissociation and the treatment of chronic traumatization. NY: W.W. Norton & Company, 2006.
11. Herman J. Trauma and recovery. NY: Basic Books, 1997.
12. Post-traumatic stress disorder. The management of PTSD in adults and children in primary and secondary care. Clinical guidance / National Institute for Clinical Excellence. London, 2005.
13. Shapiro F. Eye movement desensitization and reprocessing. NY: Guilford Press, 2001.
14. Taylor S. Clinician's guide to PTSD: A cognitive-behavioral approach. NY: Guilford Press, 2006.
15. Maslach C, Leiter M.P. The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it. San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1997. 202 p.
16. McCann, I., & Pearlman, L. Vicarious traumatization: A framework for understanding the psychological effects of working with victims // McCann, I., & Pearlman, L. Journal of Traumatic Stress, 3. 1990. P. 131–149.

17. O'Halloran, T. M., & Linton, J. M. Stress on the job: Self-care resources for counselors // O'Halloran, T. M., & Linton, J. M. *Journal of Mental Health Counseling*, 22. 2003. P. 54–364.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Шевчук Вікторія Валентинівна

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та педагогіки
Національного університету
«Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Повномасштабна війна в Україні стала джерелом глибоких потрясінь для всього суспільства, незалежно від місця проживання людей чи їх професійної діяльності. В умовах збройного конфлікту багато регіонів країни залишились без належної інфраструктури, що унеможливлює реалізацію освітнього процесу. Значна частина навчальних закладів або зруйнована, або перепрофільована на притулки для вимушених переселенців, а обстріли та бойові дії тривають щоденно.

Вразливою групою у таких обставинах є діти, зокрема ті, які мають особливі освітні потреби (ООП). Ці діти особливо гостро реагують на зміни в середовищі, які порушують звичну рутину, безпечність і сталість. Вони потребують не лише фізичного захисту, а й психологічної підтримки, адаптації до нових умов і допомоги в подоланні стресових ситуацій.

Родини дітей з ООП у надзвичайних обставинах опиняються під подвійним тиском. З одного боку – страх і невизначеність війни, з іншого – щоденні труднощі у догляді, навчанні та вихованні дітей. У стресових умовах батьки не завжди мають достатній ресурс для якісного реагування на потреби дитини, не говорячи вже про надання емоційної стабільності.

Попередні дослідження (Е. Тиха, О. Малер, А. Душка та ін.) фокусувалися на психологічній допомозі батькам у мирний час, однак досліджень, присвячених підтримці батьків дітей з ООП під час війни, наразі обмаль. Психологічний стан дорослого прямо впливає на дитину, тому одним із головних завдань у кризовій ситуації стає підтримка саме батьківської фігури як носія безпеки [2, с. 105].

Метою цієї роботи є обґрунтування необхідності психологічної підтримки родин дітей з ООП у період війни та аналіз практичних підходів до організації такої підтримки.

У період збройного конфлікту емоційний стан дорослих коливається від оптимізму до безсилля, страху та розпачу. У таких умовах необхідно опанувати техніки саморегуляції, вміння розпізнавати власні емоції та керувати ними. Психологи радять переходити зі стану емоційного стресу до адаптаційної фази, яка дозволяє діяти раціонально та зберігати ефективність у нових умовах.

Особливу роль у цьому відіграє перша психологічна допомога, яку має надавати фахівець із дотриманням основних принципів: захист прав і гідності, культурна чутливість, етичність, обізнаність у кризовому реагуванні.

Практичний психолог має бути готовим до роботи з батьками, які опинилися в різних психологічних станах – від апатії до тривожного збудження [1, с. 44].

Діти з ООП особливо вразливі до шуму сирен, вибухів, змін у звичному середовищі. Через складнощі з обробкою сенсорної інформації та низьку адаптивність до змін, у таких дітей може проявлятися підвищена тривожність, регрес у поведінці або психосоматичні симптоми. Це вимагає чіткої структури дня, передбачуваності, емоційного контакту та постійного відчуття безпеки.

Травматичний досвід у дитинстві має тривалі наслідки для формування особистості – втрата довіри до світу, спотворення уявлень про соціальні взаємини, відсутність життєвої перспективи. Саме тому варто проводити систематичні заняття з емоційного розвитку, спрямовані на зниження рівня тривожності, формування навичок емоційної саморегуляції та вираження почуттів у конструктивний спосіб.

Робота психолога у таких умовах повинна включати три основні блоки:

1. Підтримка батьків – надання знань і практичних навичок саморегуляції, створення безпечного простору, навчання технік самодопомоги;
2. Психосвіта – формування уявлень про нормальність емоційних реакцій, розуміння психологічного стану дитини;
3. Активація ресурсів – допомога у виявленні внутрішніх резервів для подолання труднощів, планування дій на найближче майбутнє.

У роботі з батьками практичні психологи рекомендують:

- Не замовчувати емоції – плач, гнів, страх мають право на існування;
- Піклуватися про базові потреби (сон, їжа, гігієна);
- Не залишатися наодинці з проблемою – звертатися за допомогою;
- Повертати у життя ритуали з мирного життя (спільні сніданки, сімейні читання);
- Заохочувати до допомоги іншим – це зміцнює почуття контролю та корисності.

Щодо допомоги дітям з ООП психологи радять:

- Створювати атмосферу емоційної підтримки (обійми, слова підтримки, спільні ігри);
- Використовувати арт-терапію (ліплення, малювання, ігри з піском чи водою);
- Дозволяти проявляти страхи, не заперечувати їх;
- Переводити обговорення травмуючих подій у сферу емоцій ("що ти відчуваєш?", замість "що сталося?");
- Разом формувати позитивну картину майбутнього (навіть у дрібницях).

Одним із важливих напрямів роботи є самопідтримка матерів, які часто є основними доглядальниками. Жінкам необхідно надати інструменти самозаспокоєння: дихальні вправи, тонування голосом ("м-м-м", "о-о-о", "і-і-і"), вправи на "заземлення", візуалізацію майбутнього, відновлення особистих ресурсів через хобі чи творчість.

Також важливо розуміти, що прояви агресії чи роздратування у воєнний час не є патологічними – це природна реакція на тривалий стрес. Психолог має

допомогти людині знайти прийнятну форму вираження цих емоцій: крик, письмо, фізична активність (удар подушки, пробіжка), а не їх придушення.

У підсумку, система психологічної допомоги родинам з дітьми з ООП у період війни має будуватись на принципах комплексності, чутливості до індивідуальних потреб, постійного контакту з фахівцями та створення безпечного середовища. Психосоціальне благополуччя вважається основною метою такої діяльності – це стан, за якого дитина та її родина почуваються психологічно стабільно, функціонують у межах соціальних норм і здатні адаптуватися до змін.

Список літератури

1. Групові форми роботи в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій (досвід упровадження) / авт. кол., заг. ред. В. Г. Панка, І. І. Ткачук. Київ : Ніка-Центр, 2020. 122 с.

2. Калініна Т.С. Психологічна допомога батькам дітей з особливими освітніми потребами в умовах військових дій. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 3. С. 103-107.

DETERMINING THE TYPE OF ROAD PAVEMENT REHABILITATION BASED ON THE DEGREE OF DAMAGE, USING THE VIZIR METHOD

Aleksi Burduladze

Professor,
Georgian Technical University

Tengiz Papuashvili

Professor,
Georgian Technical University

Teimuraz arevadze

Engineer
Georgian Technical University

XV საერთაშორისო კონფერენციაზე, მოგახსენეთ საფრანგეთის გზების და ხიდების ცენტრალური ლაბორატორიის (LCPC) მიერ შექმნილი, საგზაო სამოსის დაზიანებების შეფასების მეთოდი VIZIR-ის შესახებ, რომელიც მოიცავდა მის პირველ ნაწილს - საგზაო სამოსის დაზიანებების კლასიფიკაციას და რაოდენობრივი შეფასებას.

ამჟამად წარმოგიდგენთ აღნიშნული მეთოდის გამოყენებით, საგზაო სამოსების რეაბილიტაციის სახეობის განსაზღვრას დაზიანების ხარისხის მიხედვით.

როგორც წინა მოხსენებებში ავნიშნეთ VIZIR იყენებს დაზიანების 2 ტიპს - A და B. დაზიანების ტიპები სიმძიმის მიხედვით იყოფა დონეებად 1; 2 და 3; დაზიანების ყოველი ტიპი აღირიცხება ორი შეფასებით: მისი გავრცელების არით და დაზიანების ხარისხით

VIZIR ითვლის დაზიანების რაოდენობას რომ შეაფასოს ფენილის მდგომარეობა, და ამის მიხედვით განისაზღვროს რეაბილიტაციის სახე.

B - ტიპის დაზიანების შემთხვევაში, მოვლა შეკეთების სახე დგინდება დაზიანების იდენტიფიკაციით და სხვა პარამეტრები არაა საჭირო დიაგნოზისათვის (მაგ.: ბზარი გზის ღერძზე საჭიროებს დაგოზვას).

A - ტიპის დაზიანებისას დიაგნოზი დამოკიდებულია სხვა ფაქტორებზეც: დაზიანების ხარისხზე, საგზაო სამოსის მზიდუნარიანობაზე, მოძრაობის ინტესიობაზე და ა.შ. აუცილებელია შედგეს სრული რეიტინგი ვიზუალური მდგომარეობისა, რომელიც მსგავსი იქნება სხვა პარამეტრების რეიტინგების. A - ტიპს დაზიანებების ღმოფხვრა მოითხოვს ძირითად სამუშაოებს, როგორიცაა საფარის რეაბილიტაცია ან

ახალი ფენის გადაგება. ეს სამუშაოები გამორიცხავს სამუშაოებს, რომლებიც ტარდება B - ტიპის დაზიანებებისას. ზოგადად B - ტიპის დაზიანებებზე სამუშაოები ტარდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ A - ტიპის დაზიანებები არ არის.

გლობალური დაზიანების ინდექსი I_s . გლობალური დაზიანების ინდექსი I_s იანგარიშება გზის არჩეულ სიგრძეზე დაზიანებების 3 ჯგუფიდან:

1. ბზარები და ბადე ბზარები;
2. დეფორმაციები და დაღარვა;
3. შეკეთებების არსებობა.

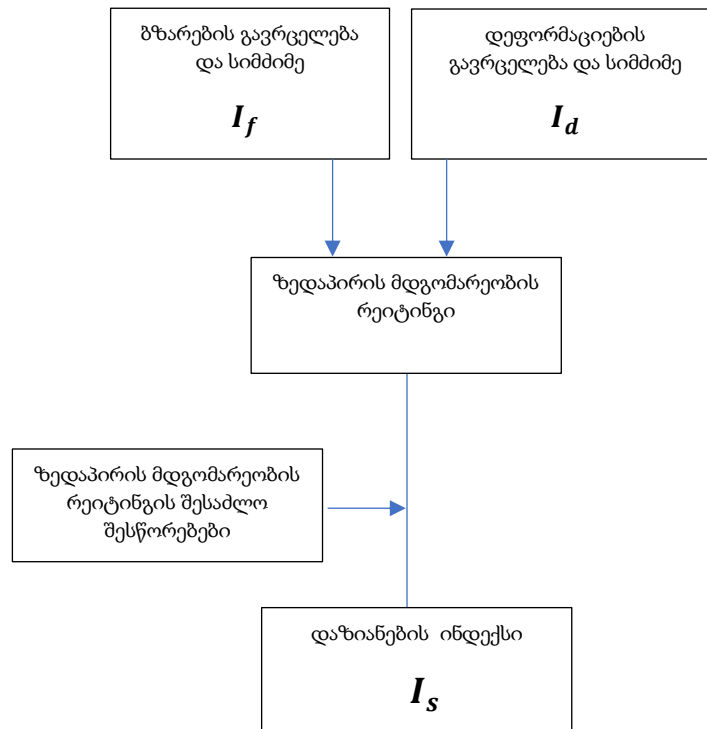
თავდაპირველად იანგარიშება ბზარების ინდექსი I_f , და დეფორმაციის ინდექსი I_d .

ბზარების ინდექსი I_f დამოკიდებულია ბზარებით ან ბადე ბზარებით დაზიანების ხარისხზე და გავრცელების არეზე. თუ სახეზეა ორივე - ბზარებიც და ბადე ბზარებიც გამოიყენება აღმატებული სიდიდე.

დეფორმაციის ინდექსი I_d დამოკიდებულია დეფორმაციით და დაღარვით დაზიანების სიმძიმესა და გავრცელების არეზე, იანგარიშება ანალოგიურად - თუ სახეზეა ორივე სახის დეფორმაცია გამოიყენება აღმატებული სიდიდე.

I_f და I_d კომბინირდებიან ფენილის მდგომარეობის პირველად ინდექსად, ის შესაძლებელია შესწორდეს თუ საჭიროა, რომ აისახოს დაზიანების ხარისხი და ცალკეული შეკეთების გავრცელება (ზოგი შეკეთება მალავს ფენილის ნაკლოვანებებს და ითვლება დამამძიმებელ ფაქტორად ზედაპირის ხარისხის შეფასებისას). შესწორებით მიიღება დაზიანების გლობალური ინდექსი I_s , (ნახ. 1), რომლის სიდიდეც იცვლება 1 დან 7 მდე.

რეიტინგი 1 და 2 ასახავს ზედაპირის კარგ მდგომარეობას, რომელსაც არ სჭირდება შეკეთების სამუშაოები. რეიტინგი 3 და 4 ასახავს საშუალო მდგომარეობის ზედაპირს, რომელსაც სჭირდება შეკეთების სამუშაოების დაწყება. რეიტინგი 5, 6 და 7 ასახავს ძალიან ცუდ მდგომარეობაში მყოფ ზედაპირს, რომელსაც სჭირდება სერიოზული შეკეთების სამუშაოები ან საფარის ზედა ფენის გადაგება.

ნახ. 1. ზედაპირის მდგომარეობის რეიტინგის განსაზღვრის მიმდევრობა

მანძილი რომელზეც იანგარიშება I_s შეიძლება დამოკიდებული იყოს კვლევის ტიპზე, მონაცემთა ბაზაზე, სხვა პარამეტრებზე რომლებსაც მოიცავს დიაგნოსტირება. გლობალური კვლევების დროს, გზის დიაგრამა იბეჭდება მასშტაბით 1 : 50000. მონაცემთა ბაზა დაფუძნებულია ბიჯზე 500 მ. ამიტომ I_s შეიძლება იანგარიშებოდეს 500 მ მანძილისათვის. გზების მოვლის დაგეგმვისათვის კვლევა იბეჭდება მასშტაბით 1:20000 და შესაბამისად 200 მ ბიჯი გამოიყენება ანგარიშისათვის. სატესტო სექციისათვის გზის დიაგრამა იბეჭდება მასშტაბით 1: 5000, რაც იძლევა სიზუსტის მაღალ დონეს და შეიძლება იანგაროს 50 მ მანძილისათვის.

გადაწყვეტილების მიღება შეკეთებაზე თუ ასფალტის საფარის ზედა ფენის გადაგებაზე მიიღება გზის მოვლა შენახვის და მართვის სიტემის მონაცემებზე დაყრდნობით.

კვლევის მეთოდოლოგია LCPC მიხედვით შეიძლება წარმოვადგინოთ ასე:

1. მონაცემთა ბაზის შექმნა, საველე მონაცემების მოგროვება, გზათა ქსელის მდგომარეობის განსაზღვრა დროისათვის t_0 ;

2. მონაცემების ანალიზი, ტექნიკური გადაწყვეტილების განსაზღვრა -რა უნდა გაკეთდეს გზების ქსელზე მოცემული t_0 დროისათვის რომ აღდგეს გზების მომსახურების ხარისხი საჭირო დონემდე ბიუჯეტის შეზღუდვების გარეშე.

3. ოპტიმალური გადაწყვეტილების ძებნა, რომელშიც აისახება როგორც ტექნიკური მოთხოვნები ასევე ბიუჯეტის შეზღუდვები, ასევე სამუშაოების

ეტაპობრიობა გათვლილი რამდენიმე წელზეც, დროის განსაზღვრა სამუშაოებისათვის დაწყებული t_0 -დან.

ვიზუალური შეფასება									
დაზარალების ინდექსი I_f	გავრცელება	0 - 10%	10 - 50%	>50%	დეფორმაციის ინდექსი I_d	გავრცელება	0 - 10%	10 - 50%	>50%
	დაზიანების სიმძიმე					დაზიანების სიმძიმე			
	1	1	3	3		1	1	3	3
	2	2	3	4		2	2	3	4
	3	3	3	5		3	3	3	5

ცალკე ანგარიში გრძივი ბზარების და ბადე ბზარების. გამოიყენება უდიდესი სიდიდე	დაზიანების პირველადი ინდექსი					

გავრცელება	0 - 10%	10 - 50%	>50%
დაზიანების სიმძიმე			
1	0	0	0
2	0	0	+1
3	0	+1	+1
კორექცია შეკეთების გამო			

ზედაპირის დაზიანების ინდექსი I_s
საბოლოო რეიტინგი

ნახ. 6. დაზიანების ინდექსის I_s განსაზღვრის პრინციპი

ტექნიკური გადაწყვეტილება განისაზღვრება 2 ეტაპად:

1. ჯერ ვიზუალური მდგომარეობა და მზიდუნარიანობა ერთიანდება; მზიდუნარიანობა მოცემულია ჩალუნვის სიდიდით, ხოლო ხოლო ვიზუალური მდგომარეობა გამოისახება დაზიანების ინდექსით I_s . ეს კომბინაცია იძლევა ფენილის მდგომარეობის რეიტინგს გრადაციით 1 დან 9

მდე და დასკვნას, რა არის გასაკეთებელი: არაფერი, მოვლითი სამუშაოები თუ ასფალტის საფარის ფენის გადაგება.

2. მეორე ეტაპზე ფენილის მდგომარეობის რეიტინგი და მოძრაობის ინტენსივობის მონაცემები ერთიანდება და აღიწერება გასაკეთებელი სამუშაოები.

ფენილის მდგომარეობის რეიტინგი ფასდება დაზიანების I_s ინდექსით რომელიც ახასიათებს ფენილის ზედაპირს და ჩალუნვის სიდიდით, რომელიც ახასიათებს ფენილის და ვაკისის ზედა ფენების მზიდუნარიანობას.

დაზიანების ინდექსი I_s იყოფა 3 ჯგუფად:

- **რეიტინგი 1 ან 2** - არაა ან ძალზე მცირეა ბზარები და დეფორმაციები; ზედაპირი კარგ მდგომარეობაშია, არ საჭიროებს დაუყოვნებლივ სამუშაოებს.

- **რეიტინგი 3 ან 4** - ბზარები მცირე დეფორმაციებით ან მათ გარეშე, ან დეფორმაციები ბზარების გარეშე; ზედაპირს მდგომარეობა -საშუალო, საჭიროა მოვლითი სამუშაოების დაწყება;

- **რეიტინგი 5, 6 ან 7** - ვრცელი ბზარები და დეფორმაციები; ზედაპირის მდგომარეობა - ცუდი, საჭიროებს მნიშვნელოვან მოვლით სამუშაოებს ან ასფალტის საფარის ფენის ან ფენების გადაგებას.

ჩალუნვა იყოფა 3 ჯგუფად:

- d_1 - სიდიდე რომლის ზევითაც ფენილის მდგომარეობა ზოგადად კარგია;

- d_2 - მსიდიდე რომლის ქვემოთაც ფენილის მდგომარეობა ცუდია;

- $d_1 - d_2$ - გადაწყვეტილების სირთულის დიაპაზონი.

$d_1 - d_2$ - გადაწყვეტილება დამოკიდებულია ბევრ ფაქტორზე: კლიმატი, ფენილის ტიპი და სისქე, ღერძული დატვირთვები, გრუნტი და ა.შ. ეს სიდიდეები ძირითადად დაფუძნებულია ცალკეული ქვეყნის გამოცდილებაზე.

ცხრილში 3 ნაჩვენებია ფენილის მდგომარეობის რეიტინგ Q როგორც I_s ინდექსის და ჩალუნვის სიდიდის ფუნქცია. აქ 3 მთავარი ჯგუფია მხედველობაში მისაღები:

- Q_1 , Q_2 და Q_3 - ეს რეიტინგები ნიშნავს, რომ არაფრის გაკეთება არაა საჭირო, ან მხოლოდ მოვლითი სამუშაოებია გასაკეთებელი. როცა დაგოზვაა საჭირო ბზარების ინდექსი გამოიყენება სამუშაოს სახის დასადგენად;

- Q_7 , Q_8 და Q_9 - ეს რეიტინგები ნიშნავს. რომ ფენილი საჭიროებს ასფალტის ფენის გადაგებას, რომლის სისქეც განისაზღვრება მოძრაობის ინტენსივობით და დატვირთვით;

• **Q₄, Q₅** და **Q₆** - ესაა საშუალო ზონა რომლისთვისაც ინდექსი და ჩალუნვის სიდიდე შეუსაბამოა ეს შმთხვევები უნდა გამოიკვეთოს დამატებით და გადაკლასიფიცირდეს.

ცხრილი 3.

ფენილის მდგომარეობის რეიტინგის განსაზღვრა

ჩალუნვა ზედაპირის დაზიანების ინდექსი I _s	d1 d2		
	კლასი 1	კლასი 2	კლასი 3
1-2 ბზარები და დეფორმაციების არ არის ან ბზარები მცირე რაოდენობით	Q ₁ მოვლა	Q ₃ მოვლა	Q ₆ გადაკლასიფიცირება
3-4 ბზარები მცირე დეფორმაციებით ან მათ გარეშე, დეფორმაციები ბზარების გარეშე	Q ₂ მოვლა	Q ₅ გადაკლასიფიცირება	Q ₈ ასფალტის გადაგება *
5-6-7 ბზარები და დეფორმაციები	Q ₄ გადაკლასიფიცირება	Q ₇ ასფალტის გადაგება *	Q ₉ ასფალტის გადაგება*

Q₄ - ფენილი ხილული დაზიანებებით, მიუხედავად კარგი მზიდუნარიანობის. ჩალუნვის გაზომვის რეალურობა უნდა შემოწმდეს დაზიანების ხასიათთან ერთობლიბაში. პასუხზე დამოკიდებულებით, **Q₄** გადაკლასიფიცირდება როგორ **Q₂**

- ჩალუნვისკენ უპირატესობის მიცემით, ან **Q₇** - დაზიანებისათვის პრიორიტეტის მინიჭებით.

Q₅ - იგივე ანალიზი რაც ზემოთ, დაშვება გაკეთდება ჩალუნვის პოზიციისკენ მოძრაობის ინტენსივობის გათვალისწინებით. პასუხის მიხედვით გადაკლასიფიცირება მოხდება როგორც **Q₃, Q₇** ან **Q₈**

Q₆ - ფენილს აქვს ჩალუნვის მაღალი მაჩვენებელი ხილული დაზიანების გარეშე; ზედაპირის მდგომარეობის დასადგენად უნდა შემოწმდეს ფენილის ასაკი, ან ყველაზე ახლო დროში გაკეთებული სამუშაოები მოძრაობის ინტენსივობასთან ერთად. პასუხის მიხედვით გადაკლასიფიცირება მოხდება როგორც **Q₃**, ან **Q₈**

* ან რეაბილიტაციის სხვა მეთოდი

გემოყენებული ლიტერატურა

1. Burduladze A., Papuashvili T., Arevadze T (2025)
“Damage to asphalt concrete road surfaces and their causes.”
Abstracts of XIII International Scientific and Practical Conference Rotterdam, Netherlands. (March 31 - April 02, 2025). ISBN – 979-8-89766-180-0
2. Burduladze A., Papuashvili T., Arevadze T (2025)
“VIZIR method for assessing the operational condition of road pavements.”
Abstracts of XV International Scientific and Practical Conference. Bergen, Norway, (April 14-16, 2025). ISBN – 979-8-89766-178-7
3. Laboratoire Central des Ponts et Chaussées (LCPC). Méthode d'évaluation des chaussées - VIZIR: Visual Inspection for Road Maintenance. Paris: LCPC, 1997.
4. Balay, J., & Blain, P. Evaluation Visuelle des Chaussées - Méthode VIZIR. Bulletin de Liaison des Laboratoires des Ponts et Chaussées, 1995.
5. Benaud, J.C., & Farcy, D. Pavement Management Systems: Visual Surveys and Decision Support. Transportation Research Record, No. 1524, 1996.
6. Papi, S., & Perret, B. Development of a Pavement Maintenance Decision System Based on Visual Inspection. International Journal of Pavement Engineering, Vol. 6, No. 2, 2005.
7. Ministry of Transport of France. Guide Technique: Entretien et Réhabilitation des Chaussées. Paris, 2002.
8. Papagiannakis, A.T., & Masad, E.A. Pavement Design and Materials. John Wiley & Sons, 2008.
9. World Road Association (PIARC). Pavement Management Manual. PIARC Technical Committee on Road Management, 2011.
10. ქართული ტექნიკური უნივერსიტეტის შიდა კვლევები და საველე მონაცემები (2022–2025 წლების პერიოდი).

РОЗРОБКА ТА СТВОРЕННЯ КОМПЛЕКТУ ПЛАКАТІВ СИЛОВОЇ УСТАНОВКИ MB833EA-500 БОЙОВОЇ МАШИНИ ПІХОТИ "МАРДЕР 1A2"

Клімов Олексій Петрович

Начальник кафедри
Бронетанкового озброєння та військової техніки
Військового інституту танкових військ
Національного Технічного Університету
«Харківський Політехнічний Інститут»

Мартиненко Микола Михайлович

Кандидат технічних наук,
Старший викладач кафедри
Бронетанкового озброєння та військової техніки
Військового інституту танкових військ
Національного Технічного Університету
«Харківський Політехнічний Інститут»

Саламаха Роман Олегович

Курсант 4 курсу факультету
озброєння та військової техніки
Військового інституту танкових військ
Національного Технічного Університету
«Харківський Політехнічний Інститут»

За час повномасштабної війни з Росією та, зокрема, зустрічей у форматі «Рамштайн», західні союзники створили дев'ять коаліцій для допомоги Україні різними видами озброєнь.

За 2023 рік Міністерство оборони України допустило до експлуатації понад 161 зразків озброєння та військової техніки, а за 2024 р. - 1300 зразків озброєння та військової техніки, тільки бойової машини піхоти "МАРДЕР 1A2, було передано Україні понад 120 одиниць техніки.

Мáрдeр» (укр. *куниця*) — німецька гусенична бойова машина піхоти концерну Rheinmetall.

Броньовий корпус зварний, виконаний з броньових листів сталі ХН-113 (типу 48ХМФА) товщиною до 30 мм. Також використовувалися кілька інших марок броньованої сталі з іншими співвідношеннями твердості та ударної в'язкості. Корпус повністю герметизований. Башта зварної конструкції, виготовлена зі сталевих броні, при цьому рівень захисту може бути посилений. У кормовому листі передбачені дверцята, що дозволяють здійснювати швидку посадку і висадку десанту під час руху машини.

Вмістимість машини — 10 осіб, включаючи трьох членів екіпажу, двоє з яких (командир і навідник) перебувають у башті, а механік-водій попереду корпусу зліва (за ходом руху). Бойове відділення знаходиться в середній частині корпусу.

Для захисту від зброї масового ураження всередині корпусу система NBC створює надлишковий тиск з продуктивністю $3\text{ м}^3/\text{хв}$. Особовий склад може перебувати у ньому 24 години.

Основним озброєнням є 20-мм автоматична гармата Rheinmetall MK 20 Rh202. Вона встановлена у невеликій двомісній башті і може стріляти як бронебійними, так і осколково-фугасними снарядами. Ліворуч від гармати, коаксіально, встановлений 7,62-мм кулемет MG 3. Башта має круговий оберт на 360 градусів і має кути вертикального наведення від -8 до $+15$ градусів зі швидкістю $40^\circ/\text{сек}$ та обертатися зі швидкістю $60^\circ/\text{сек}$.

На моделях починаючи з версії 1A1A на башту почали встановлювати ПТКР MILAN для посилення протитанкових можливостей. Зазвичай, всередині машини перевозяться чотири ракети.

Marder 1A5 і 1A5A1, оснащені системою протитанкових ракет MELTS.

Marder 1A1 та 1A2 на бортах мали чотири амбразури для стрільби (по дві з кожного боку), які десант міг використовувати для додаткового вогню по атакуючій піхоті. На моделях Marder 1A3 і вище їх прибрали через додатковий шар броні та зовнішні ящики для зберігання.

Шість 76-мм димових гранатометів можуть створювати візуальну та інфрачервону димову завісу.

У моторно-трансмісійному відділенні встановлено чотиритактний шестициліндровий V-подібний багатопаливний дизельний двигун MB833 Ea-500 фірми Daimler-Benz з турбонаддувом. Потужність двигуна 600 к.с. при 2200 об/хв, ступінь стиснення — 19,5. У бойовому та десантному відділеннях встановлено три паливні баки загальною ємністю 652 л. Цього вистачає на 520 км руху по шосе, а по хороших дорогах Німеччини — до 600 км. Система змащення — з сухим картером.

Гідромеханічна трансмісія RENK HSWL 194, встановлена перед двигуном, включає гідродинамічний трансформатор і гідростатичний редуктор, змонтовані в одному блоці. Коробка передач — планетарна, з гідротрансформатором на вході та механізмом реверсу. Наявність гідротрансформатора знижує навантаження на деталі та вузли трансмісії, але має невисокий ККД, виділяє додаткове тепло та знижує запас ходу, тому він включається тільки для старту з місця, у важких дорожніх умовах та при перемиканні передач, а в інших режимах блокується. КПП забезпечує 4 передачі вперед і назад, перемикання здійснюється електрогідравлічним приводом.

Гусениці з гумово-металевими шарнірами, підвіска торсіонна з гідроамортизаторами. Керування — рульовим колесом автомобільного типу. Безступінчастий механізм повороту дозволяє досить плавно змінювати радіус повороту машини. Гідротрансформатор, планетарні механізми повороту і сервоприводи значно полегшують роботу механіка-водія.

Marder оснащений кондиціонером та протипожежним обладнанням з двома балонами для дворазового гасіння — перший спрацьовує за сигналом термодатчиків, другий — від ручного перемикача на панелі керування. БМП живиться від генератора потужністю 9 кВт і шести акумуляторних батарей загальною ємністю 300 А·год, напруга бортової мережі — 24 В. На нижньому лобовому листі та кормі є буксирні гаки із замками, над кормовими дверима — поручень для полегшення посадки.

Вплив БМП "Marder" на бойові дії полягає в тому, що вона підтримує піхоту під час бою, надаючи їм озброєння, транспортування та захист. БМП може підтримувати наступ або оборону, сприяючи успішному виконанню бойових завдань та знижуючи втрати серед військовослужбовців. Завдяки гусеничній основі БМП "Marder" здатні пересуватися важкодоступними місцями та не залежать від наявності доріг.

Українські захисники високо оцінюють їхні переваги — скорострільність, гарну броню і взагалі «живучість», яка рятує життя бійців. І не тільки членів екіпажу.

З метою підтримання даної машини в постійній бойовій готовності її треба уміти експлуатувати, обслуговувати та ремонтувати. Для цього необхідно підготувати кваліфікований персонал, який буде володіти достатніми знаннями загальної будови, правил експлуатації і ремонту. Вивчення сучасних бойових машини або окремих агрегатів, потребують наочних та інформативних матеріалів, тобто необхідна доступна та зрозуміла візуалізація його компонентів та принципів роботи.

Візуалізація предмету навчання грає провідну роль в процесі вивчення новітніх зразків озброєння та військової техніки. Проте слабкий розвиток навчально-матеріальної бази прямо впливає на якість процесу навчання. Знання особливостей будови та експлуатації зразків бронетанкового озброєння та техніки дозволяє максимально ефективно використовувати закладений у них потенціал.

Отримання навчальних матеріалів від розробників не є можливим, оскільки деякі вузли та агрегати мають гриф «таємно» а сам виріб гриф «для службового користування».

В Харківському Військовому інституті танкових військ курсантами та викладачами було розроблено та створено комплект плакатів силової установки MB833EA-500 бойової машини піхоти "МАРДЕР 1А2", які наочно демонструють його будову, будову його окремих агрегатів та принцип роботи. Всього було розроблено 7 плакатів в графічному редакторі CorelDraw.

Плакат №1 — Двигун: призначення, ТТХ, загальний вигляд (основні проекції);

Плакат №2 — Загальна будова з розрізами (поперечний та поздовжній) та позначанням елементів;

Плакат №3 — Загальна будова системи живлення двигуна паливом та її основних елементів;

Плакат №4 — Загальна будова системи мащення двигуна та її основних елементів;

Плакат №5 – Загальна будова системи охолодження двигуна та її основних елементів;

Плакат №6 – Загальна будова системи живлення двигуна повітрям та її основних елементів;

Плакат №7 – Загальна компоновка двигуна в моторно-трансмісійному відділенні бойової машини піхоти “MARDER”.

На прикладі плаката паливної системи, який представлений в додатку, були розроблені решта плакатів.

Таким чином, розроблений комплект плакатів забезпечить можливість одночасного спостереження розташування всіх елементів, їх взаємозв’язків та кріплення, зручність огляду його складових для формування у навчаємих образів всіх пристроїв.

Усі ці аспекти спрямовані на підвищення ефективності військового навчання та підготовки кадрів для виконання професійних завдань у сфері оборони і безпеки.

Список літератури

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/Marder>
2. www.radiosvoboda.org/a/marder-bmp-toreck/ «Ми самі були в шоці»: бійці ЗСУ про переваги і недоліки БМП «Мардер».

ОПТИМІЗАЦІЯ КОНСТРУКЦІЇ ТА ПАРАМЕТРІВ ДВИГУНІВ ВНУТРІШНЬОГО ЗГОРЯННЯ ДЛЯ ЗНИЖЕННЯ ВИКИДІВ

Кузьменко Альбіна Ігорівна,

к.т.н., доцент
Університет митної справи та фінансів,

Семич Руслан Сергійович

студент
Університет митної справи та фінансів,

Дунаєва Аріна Олександрівна

студентка
Університет митної справи та фінансів,

У сучасному світі, що характеризується стрімким зростанням антропогенного впливу на довкілля, проблема забруднення атмосферного повітря набуває критичної гостроти. Одним із ключових джерел цього забруднення є транспортний сектор, значна частка якого припадає на автомобілі, оснащені двигунами внутрішнього згоряння (ДВЗ). Викиди шкідливих речовин, таких як оксиди азоту (NOx), монооксид вуглецю (CO), незгорілі вуглеводні (CH) та тверді частинки (сажа), не лише негативно впливають на здоров'я людини, спричиняючи респіраторні та серцево-судинні захворювання, але й є вагомим фактором зміни клімату, утворення смогу та кислотних дощів [1].

Посилення екологічних норм на міжнародному та національному рівнях, зокрема введення стандартів Євро (Euro) [1], а також зростання суспільного усвідомлення екологічної відповідальності, вимагають від виробників автомобільної техніки та науково-дослідних установ активного пошуку та впровадження інноваційних рішень, спрямованих на мінімізацію шкідливих викидів ДВЗ. Це стає не просто технічним завданням, а нагальною потребою для забезпечення сталого розвитку суспільства та збереження навколишнього середовища для майбутніх поколінь.

Окрім екологічного аспекту, проблема зниження викидів тісно пов'язана з питаннями енергетичної безпеки. Зростаюча залежність від викопних видів палива, ціни на які є нестабільними та політично залежними, стимулює пошук більш ефективних та екологічно чистих технологій. Оптимізація ДВЗ з метою підвищення паливної економічності не лише сприяє зменшенню викидів парникових газів, але й знижує витрати споживачів на паливо та зменшує залежність від імпорту нафтопродуктів.

У цьому контексті, дослідження, спрямовані на оптимізацію конструкції та робочих параметрів двигунів внутрішнього згоряння для досягнення значного зниження викидів, є надзвичайно актуальними та мають важливе науково-

практичне значення. Результати таких досліджень можуть стати основою для розробки нових технологій та вдосконалення існуючих, сприяючи створенню більш екологічно чистого та енергоефективного транспорту.

На сьогоднішній день, незважаючи на значний прогрес у розвитку технологій очищення відпрацьованих газів, двигуни внутрішнього згоряння залишаються одним із основних джерел забруднення атмосферного повітря в містах та вздовж транспортних магістралей. Сучасні автомобілі оснащуються складними системами нейтралізації викидів, такими як каталітичні нейтралізатори, сажові фільтри (для дизельних двигунів) та системи рециркуляції відпрацьованих газів (EGR) [2]. Ці системи є досить ефективними у певних режимах роботи двигуна, проте їхня ефективність може знижуватися за умов нестаціонарних навантажень, холодного пуску або з часом через деградацію компонентів.

Крім систем доочищення відпрацьованих газів, значні зусилля спрямовуються на вдосконалення самого процесу згоряння в циліндрі двигуна. Це включає оптимізацію форми камери згоряння, систем впуску та випуску, систем упорскування палива та запалювання. Застосування багатоклапанних головок циліндрів, систем зміни фаз газорозподілу, турбонаддуву та безпосереднього впорскування палива дозволяє покращити наповнення циліндрів свіжим зарядом, інтенсифікувати турбулізацію суміші та забезпечити більш повне та ефективне згоряння палива, що в свою чергу, призводить до зниження утворення шкідливих речовин.

Однак, навіть найсучасніші ДВЗ все ще продукують певну кількість шкідливих викидів, особливо в перехідних режимах роботи. Крім того, ефективність систем доочищення залежить від якості палива та умов експлуатації автомобіля. Тому, подальші дослідження, спрямовані на оптимізацію саме внутрішньо циліндрових процесів та конструктивних елементів двигуна, є критично важливими для досягнення більш значного та стабільного зниження викидів.

Паралельно з удосконаленням традиційних ДВЗ, активно розвиваються альтернативні силові установки, такі як електричні та гібридні автомобілі. Проте, двигуни внутрішнього згоряння, завдяки своїй енергетичній щільності та розвиненій інфраструктурі, залишатимуться важливим елементом транспортної системи ще протягом значного періоду часу, особливо у вантажному та комерційному транспорті. Тому, оптимізація їхніх екологічних характеристик є необхідною умовою для переходу до більш стійкої транспортної системи.

Сучасна боротьба за зменшення шкідливого впливу автомобільного транспорту на довкілля призвела до розробки та впровадження цілого ряду технологій, спрямованих на зниження викидів двигунів внутрішнього згоряння. Ці методи можна умовно поділити на системи доочищення відпрацьованих газів та підходи, що впливають на сам процес згоряння. Розглянемо детальніше основні з них.

Доочищення відпрацьованих газів можна здійснювати за допомогою каталітичних нейтралізаторів (див. рис. 1), які використовують хімічні каталізатори для перетворення токсичних газів, таких як монооксид вуглецю

(CO), незгорілі вуглеводні (CH) та оксиди азоту (NO_x), на менш шкідливі речовини – вуглекислий газ (CO₂), воду (H₂O) та азот (N₂) [3].

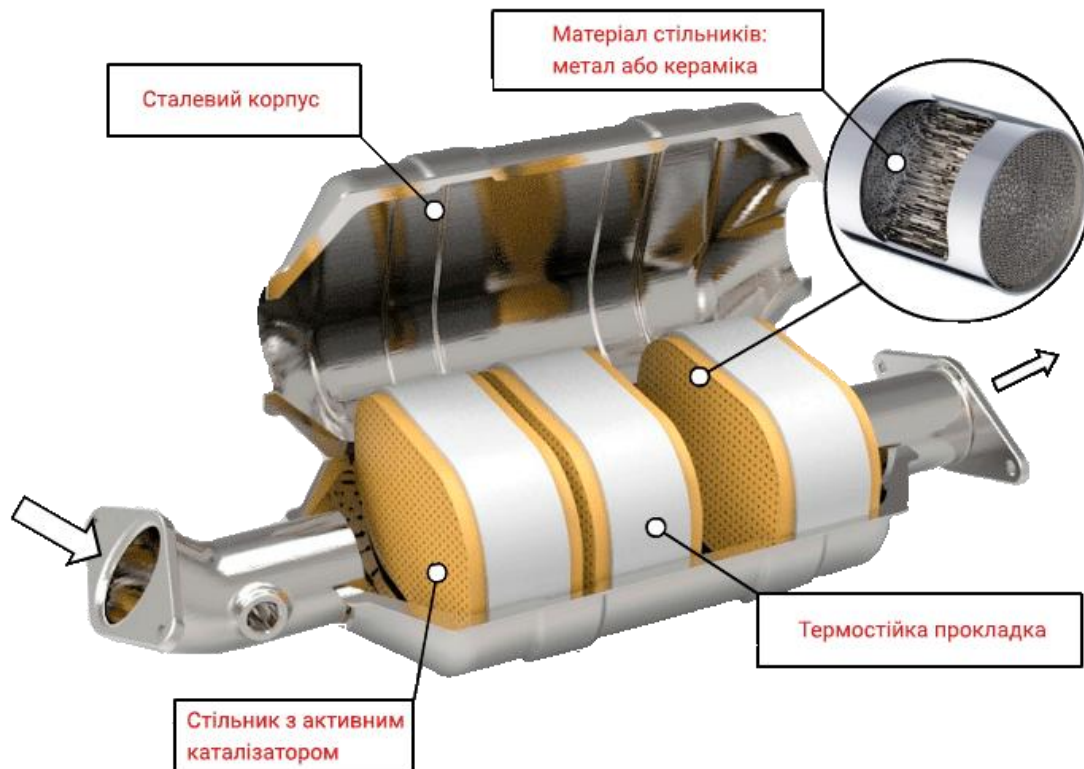

Рисунок 1 – Розріз трикомпонентного каталітичного нейтралізатора, що демонструє його внутрішню структуру з керамічними стільниками, покритими каталітично активними матеріалами [4]

Ефективність роботи каталітичних нейтралізаторів залежить від ряду факторів, серед яких:

- температура відпрацьованих газів: З підвищенням температури швидкість хімічних реакцій на каталізаторі зростає, що покращує ефективність очищення;
- склад відпрацьованих газів: Оптимальне співвідношення компонентів у відпрацьованих газах необхідне для ефективної роботи різних типів каталізаторів;
- старіння каталізатора: З часом активні центри каталізатора можуть деактивуватися через термічне руйнування, отруєння різними речовинами або механічне пошкодження, що призводить до зниження ефективності очищення.

Перспективи розвитку каталітичних нейтралізаторів включають:

- розробку та впровадження систем швидкого прогріву каталізатора (наприклад, електричний підігрів) для забезпечення ефективної роботи одразу після запуску двигуна;
- створення нових, більш термостійких та ефективних каталітичних матеріалів, зокрема з використанням наночастинок та нових носіїв, для підвищення продуктивності та довговічності;

- оптимізацію конструкції нейтралізаторів з метою зменшення їхнього гідравлічного опору, що може позитивно вплинути на паливну економічність двигуна.

Системи рециркуляції відпрацьованих газів (EGR) є ефективним методом зниження викидів термічних оксидів азоту (NO_x) у двигунах внутрішнього згоряння. Принцип їхньої дії полягає у частковому поверненні відпрацьованих газів, багатих на інертні гази (CO_2 та H_2O), назад у впускний колектор. Це призводить до зменшення концентрації кисню у свіжій повітряно-паливній суміші та зниження пікової температури згоряння, що значно уповільнює процес утворення NO_x [5]. На рисунку 2 показано умовну залежність викидів оксидів азоту (NO_x) від ступеня рециркуляції відпрацьованих газів (EGR) при фіксованому навантаженні двигуна автомобіля.

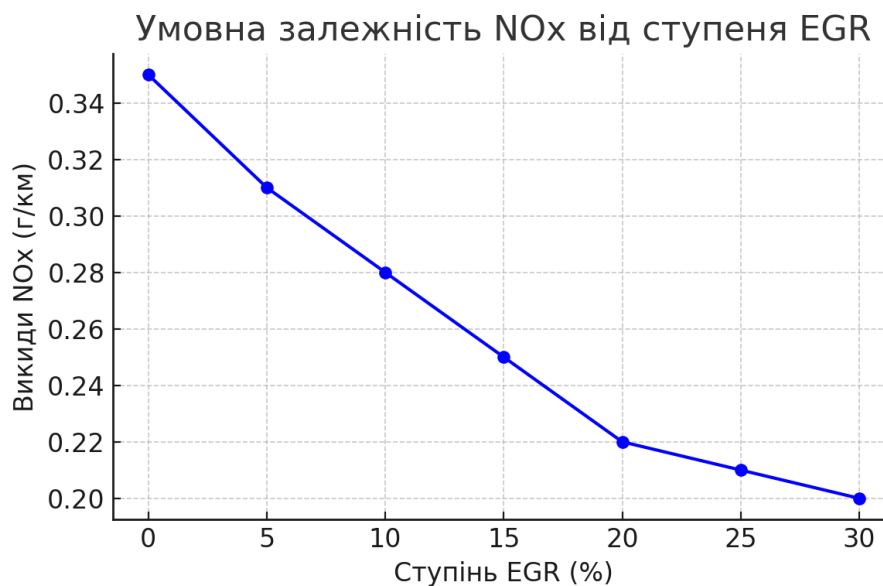

Рисунок 2 – Умовна залежність викидів оксидів азоту (NO_x) від ступеня рециркуляції відпрацьованих газів (EGR) при фіксованому навантаженні двигуна, що демонструє зменшення викидів NO_x зі збільшенням ступеня рециркуляції

Ефективне керування та оптимізація системи EGR є критично важливими для досягнення максимального зниження викидів без негативного впливу на продуктивність двигуна. Електронне керування клапаном EGR забезпечує точне регулювання ступеня рециркуляції залежно від поточного режиму роботи двигуна. Оптимізація включає ретельний підбір оптимального ступеня рециркуляції для різних значень навантаження та швидкості обертання колінчастого валу, а також інтеграцію роботи EGR з іншими системами керування двигуном, такими як система впорскування палива та запалювання.

Електронні системи управління двигуном (ECU) відіграють вирішальну роль в оптимізації робочих параметрів двигуна внутрішнього згоряння з метою досягнення максимальної ефективності згоряння та мінімізації шкідливих викидів у реальному часі. Завдяки комплексному аналізу безлічі датчиків, що відстежують ключові показники роботи двигуна, ECU здатний оперативно

коригувати різні параметри для забезпечення оптимального функціонування в широкому діапазоні умов експлуатації.

Одним із найважливіших параметрів, яким керує ECU, є кут випередження запалювання. Оптимальне значення цього кута забезпечує своєчасне займання повітряно-паливної суміші, що призводить до найбільш повного та ефективного згоряння. Неправильно підібраний кут може призвести до детонації, зниження потужності, збільшення витрати палива та зростання викидів. Сучасні ECU використовують складні алгоритми для визначення оптимального кута випередження запалювання, враховуючи такі параметри, як навантаження на двигун, швидкість його обертання, температура охолоджуючої рідини та детонаційна межа. Адаптивні системи керування запалюванням здатні в режимі реального часу коригувати кут, реагуючи на зміни умов роботи та запобігаючи детонації [5].

Іншим критично важливим параметром є коефіцієнт надлишку повітря (λ), який відображає співвідношення фактичної кількості повітря до теоретично необхідної для повного згоряння палива. Точне підтримання оптимального значення λ є надзвичайно важливим для ефективної роботи каталітичних нейтралізаторів, особливо трикомпонентних, які найкраще працюють при стехіометричному співвідношенні ($\lambda \approx 1$). Для забезпечення точного регулювання складу повітряно-паливної суміші використовуються лямбда-зонди, встановлені у випускній системі, які надають ECU інформацію про вміст кисню у відпрацьованих газах. На основі цих даних ECU здійснює зворотний зв'язок та регулює подачу палива через систему впорскування для підтримки оптимального значення λ . Відхилення від оптимального значення може призвести до збільшення викидів CO, CH або NOx, а також до зниження ефективності каталізатора [5].

Контроль температури двигуна також є важливим аспектом оптимізації робочих параметрів для зниження викидів. Підтримання оптимальної робочої температури сприяє більш повному згорянню палива та забезпечує ефективну роботу систем доочищення відпрацьованих газів. Холодний пуск двигуна є одним із режимів з підвищеними викидами, оскільки при низьких температурах паливо гірше випаровується та змішується з повітрям, а каталітичний нейтралізатор ще не досяг своєї робочої температури. Для мінімізації викидів під час холодного пуску використовуються різні стратегії, включаючи системи швидкого прогріву двигуна. Ці системи можуть включати оптимізовані цикли впорскування та запалювання, а також електричні нагрівальні елементи для швидшого прогріву охолоджуючої рідини та каталізатора. Ефективне керування системою охолодження також дозволяє підтримувати стабільну робочу температуру двигуна в різних умовах експлуатації, що сприяє зниженню викидів протягом усього часу роботи. Залежність викидів незгорілих вуглеводнів (CH) від температури охолоджуючої рідини двигуна під час холодного пуску показана на рисунку 3.

Залежність СН від температури охолоджуючої рідини при холодному пуску

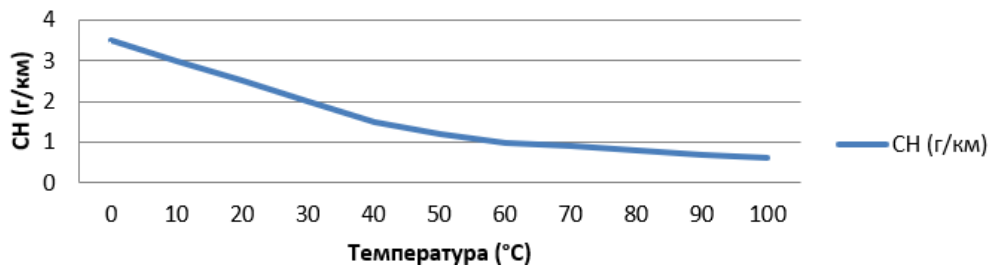

Рисунок 3 – Залежність викидів незгорілих вуглеводнів (CH) від температури охолоджуючої рідини двигуна під час холодного пуску (умовного)

Дослідження оптимізації конструкції та параметрів двигунів внутрішнього згоряння (ДВЗ) для зниження викидів підкреслює необхідність комплексного підходу. Вдосконалення систем доочищення (каталітичних нейтралізаторів, EGR, DPF) є ключовим, з акцентом на розширення їхнього робочого діапазону та підвищення ефективності.

Вирішальну роль відіграє електронне керування двигуном (ECU), яке дозволяє в реальному часі оптимізувати кут випередження запалювання, склад суміші та температуру. Подальша інтеграція штучного інтелекту відкриває перспективи для адаптивного та прогнозного керування, що може значно знизити викиди.

До розглянутих способів можна додати ще один механізм, принцип дії якого викладений в роботі [6]. Принцип його дії наступний. В механізм газорозподілу вмонтовується пристрій між кулачком розподільного валу і клапаном. Кулачок штовхає поршень, який через масло передає зусилля поршню, клапан під його дією переміщується і відкриває впускний колектор для надходження свіжого заряду в циліндр двигуна. Щоб зменшити хід впускного клапана здійснюється скидання залишкової кількості масла через витратний клапан, включення якого відбувається соленоїдом. Робота соленоїду керується електронним блоком, який у свою чергу, отримує дані від змін навантаження двигуна. Масло витрачається із порожнини витратним клапаном та поповнюється тиском із системи змащення двигуна, що дозволяє змінювати хід впускного клапана від його максимального ходу й до нульового значення.

Запровадження пристрою дасть можливість регулювати хід клапана від нульового до максимального значення залежно від навантаження та режимів роботи двигуна. Пристрій допомагає оптимізувати процеси газообміну з метою поліпшення економічних й екологічних показників роботи двигуна внутрішнього згоряння

Узагальнюючи, можна зазначити, що прогрес у зниженні шкідливих викидів ДВЗ потребує:

- постійного вдосконалення систем доочищення;
- оптимізації конструкції двигуна для кращого згоряння;

- широкого впровадження інтелектуальних систем керування;
- досліджень альтернативних видів палива.

Все це є напрямками подальших наукових розвідок у цьому питанні, адже незважаючи на стрімкий розвиток електротранспорту, ДВЗ залишатимуться важливими рушіями, особливо у галузі вантажних перевезень. Отже, подальша оптимізація екологічних характеристик ДВЗ є критично важливою для сталого розвитку та покращення якості повітря.

Список літератури:

1. Транспортні енергетичні установки : навч. посіб. / О. М. Артюх та ін. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2021. 264 с.
2. Мехатронні системи автомобілів і тракторів : підручник / Р. В. Антощенко та ін. Харків: ХНТУСГ, 2020 р. 219 с.
3. Використання екологічно безпечних видів палива. URL: https://stud.com.ua/130487/ekologiya/vikoristannya_ekologichno_bezpechnih_vidiv_paliva
4. Каталітичний нейтралізатор - що це? URL: <https://demimotors.ua/bloh/katalizator-ua/>
5. Таланін Д. С., Прохоренко А. О., Кравченко С. С. Електронні системи автоматичного керування паливоподачею дизеля: практичний досвід синтезу та імплементації : монографія. LAMBERT Academic Publishing, 2022. 113с.
6. Шипунов М .В. Оптимізація роботи газорозподільного механізму двигуна внутрішнього згоряння. *Збірник наукових праць ПолтНТУ. (галузеве машинобудування, будівництво)*. №1 (36)., т.2. 2013. С. 166-175. URL: <https://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/5411/1/166-175.PDF>

ВИКОРИСТАННЯ РОБОТИЗОВАНИХ СИСТЕМ У ЛОГІСТИЦІ ТА НАВАНТАЖУВАЛЬНО- РОЗВАНТАЖУВАЛЬНИХ ПРОЦЕСАХ

Рубан Олег Анатолійович,

к.т.н., доцент
Університет митної справи та фінансів,

Монат Іван Олександрович

студент
Університет митної справи та фінансів,

Зражевська Валерія Владиславівна

студентка
Університет митної справи та фінансів,

У сучасних умовах стрімкого розвитку промисловості та логістики значна увага приділяється автоматизації виробничих і складських процесів. Однією з найактуальніших тенденцій у цій сфері є впровадження роботизованих систем для виконання навантажувально-розвантажувальних операцій. Такі системи дозволяють підвищити продуктивність, зменшити витрати на обслуговування персоналу та знизити ризики виробничого травматизму [1]. Графік зростання впровадження роботизованих систем у логістиці у 2015-2025 роках показаний на рисунку 1.

Роботизовані комплекси, що використовуються в логістиці, включають автоматизовані маніпулятори, мобільні транспортні платформи, роботизовані штабелери та системи сортування. У більшості випадків ці пристрої інтегруються з інформаційними технологіями — системами управління складом (WMS) та технологіями комп'ютерного зору. Це дозволяє здійснювати точне позиціонування вантажів, контролювати їх переміщення у режимі реального часу та зменшувати кількість помилок при виконанні операцій [2].

Відомі міжнародні компанії, такі як Amazon, DHL та Alibaba, уже давно впровадили роботизовані платформи для оптимізації логістичних процесів [3].

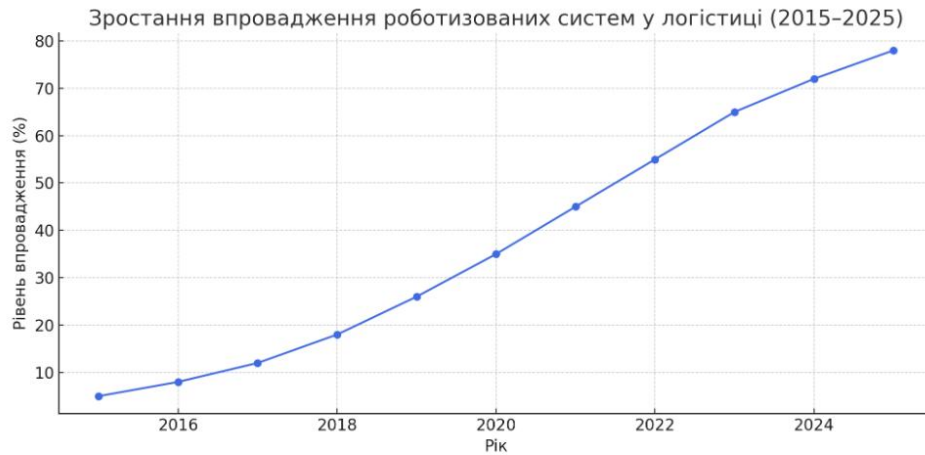

Рис.1 Графік зростання впровадження роботизованих систем у логістиці (2015-2025)

Наприклад, використання мобільних роботів Kiva дозволило компанії Amazon скоротити час комплектування замовлень на понад 30% та зменшити витрати на логістику. Аналогічно, система Geek+ (див. рис. 2), застосована в Китаї, дозволяє виконувати до 500 циклів навантаження/розвантаження на годину з високим рівнем точності.

Рис.2. Зовнішній вигляд системи **Geek+** [4]

На окрему увагу заслуговують інтелектуальні системи навігації, що забезпечують автономну роботу роботів у складських умовах з урахуванням змін навколишнього середовища. Такі технології базуються на методах машинного навчання та штучного інтелекту, що забезпечує адаптацію роботів до динамічних умов праці.

Однак, попри переваги, існують і певні виклики. До них належать висока вартість впровадження, складність обслуговування складних механізмів, а також потреба в підготовці кваліфікованих спеціалістів для роботи з роботизованими системами [5].

У перспективі очікується подальший розвиток робототехніки в логістиці, зокрема впровадження колаборативних роботів (cobots), які здатні ефективно співпрацювати з людиною на одному робочому просторі [6]. Вони вже демонструють значний потенціал у покращенні ефективності навантажувально-розвантажувальних процесів, зберігаючи при цьому гнучкість і безпечні умови праці. Діаграма порівняння ефективності ручних і автоматизованих систем наведена на рисунку 3.

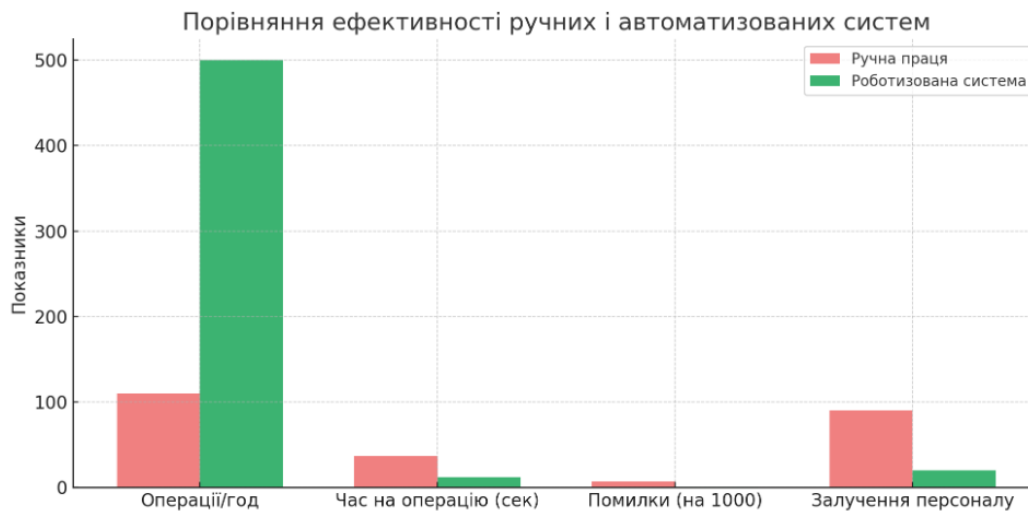

Рис.3. Діаграма порівняння ефективності ручних і автоматизованих систем

Таким чином, роботизовані системи відіграють ключову роль у трансформації логістичних процесів і стають основою побудови інтелектуальних складів майбутнього.

Незважаючи на загальний розвиток, деякі великі інтернет-магазини і виконання замовлень сьогодні принципово не роботизовані. Учасники ринку пояснюють це тим, що стрімке зростання галузі не дає можливості стабілізувати процеси, потрібно швидко нарощувати потужності, швидко відкривати склади з людьми, але без роботів. Проте згодом вони працюватимуть ефективно, що змусить запроваджувати проекти автоматизації.

Мобільний складський робот Handle від Boston Dynamics є одним із яскравих тому прикладів: компанія розробила повністю автономний компактний пристрій, який може отримати доступ до будь-яких важкодоступних місць і при цьому має розширене поле огляду. Завдяки цьому робот може швидко розвантажувати вантажівки, складати піддони та переміщати ящики по складу.

Ринок електронної комерції розвивається лавиноподібно у 2025 році, за прогнозами, кількість посилок у доставці зросте до 5 мільярдів на рік і навіть більше. Оптимізація складських приміщень, враховуючи постійно зростаючу вартість як оренди, так і самої землі, є актуальною темою для всіх учасників процесу. Це хороша перспектива, але з серйозними інвестиціями [7].

Практичні приклади використання роботів у компаніях Amazon, DHL, Alibaba та інших демонструють значне скорочення витрат часу на обробку вантажів, зниження частки помилок і зменшення навантаження на персонал. Зокрема, аналіз наведених графіків показує, що кількість операцій за годину при використанні роботизованих систем зростає у 4–5 разів порівняно з ручною працею, а кількість помилок знижується майже до нуля [3]. Ці дані підтверджують доцільність впровадження автоматизації на різних етапах логістичного циклу.

Крім того, технологічний прогрес у сфері сенсорики, машинного зору, штучного інтелекту та інтернету речей (IoT) відкриває нові горизонти для створення адаптивних, самонавчальних роботизованих систем, здатних

працювати в умовах мінливої логістичної інфраструктури [8]. Організації, які вже сьогодні інвестують у ці рішення, отримують стратегічну перевагу та створюють основу для сталого розвитку в умовах Четвертої промислової революції (Індустрія 4.0). Водночас, впровадження роботизованих технологій супроводжується певними викликами.

Таким чином, аналіз сучасного стану та динаміки розвитку роботизованих систем у логістиці свідчить про стрімку трансформацію традиційних підходів до організації навантажувально-розвантажувальних процесів. Впровадження автоматизованих рішень — таких як мобільні платформи, маніпулятори, роботизовані сортувальні системи та штучний інтелект — забезпечує суттєве підвищення ефективності роботи логістичних центрів і складів.

Список літератури:

1. Kochan, D. (2020). The Rise of Warehouse Robotics: Trends and Technologies. *Robotics Business Review*. URL: <https://www.cbinsights.com/company/robotics-business-review>
2. Wurman, P. R., D'Andrea, R., & Mountz, M. (2008). Coordinating Hundreds of Cooperative, Autonomous Vehicles in Warehouses. *AI Magazine*. URL: <https://ojs.aaai.org/aimagazine/index.php/aimagazine/article/view/2082>
3. Amazon Robotics. Офіційний сайт. URL: <https://www.amazonrobotics.com>
4. Geek+ Robotics. Офіційний сайт. URL: <https://www.geekplus.com>
5. ISO 10218-1:2011. Robots and robotic devices – Safety requirements for industrial robots. Part 1: Robots. URL: <https://www.iso.org/standard/51330.html>
6. Що таке колаборативний робот? URL: <https://ua.guoshenglaser.com/info/what-is-a-collaborative-robot-89417830.html>
7. Штельмашук М. (2024). Цифровізація та автоматизація логістичних процесів: сучасний стан та перспективи. *Економіка та суспільство*, (68). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-193>
8. Robotics In Logistics: How Much Are Companies Investing In Robots? URL: <https://synexlogistics.com/wp-content/uploads/2024/01/robotics-in-logistics-02.webp>

ВПЛИВ ГРАНУЛОМЕТРИЧНОГО СКЛАДУ ТА ВИХІДНОЇ СТРУКТУРИ ШИХТИ ПОРОШКОВИХ ДРОТІВ НА МЕХАНІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ МЕТАЛУ, НАПЛАВЛЕНОГО ДУГОВИМ МЕТОДОМ

Рябцев Ігор Олександрович,

д.т.н., проф., зав. відділу наплавлення
Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона НАНУ,
м. Київ, Україна

Лентюгов Іван Павлович

к.т.н., ст. наук. співробітник,
Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона НАНУ,
м. Київ, Україна

Рябцев Ігор Ігорович

к.т.н., ст. наук. співробітник,
Інститут електрозварювання ім. Є. О. Патона НАНУ,
м. Київ, Україна

Широко відомо, що якість та властивості зварного з'єднання залежать як від електродного (присадного) матеріалу, так і від основного металу. Чим якісніше і однорідніше за складом вихідні матеріали, тим вища ймовірність отримання якісної продукції. Однак, у зварюванні, як правило, насамперед приділяється увага одній стороні проблеми - забрудненості вихідних матеріалів неметалевими включеннями та іншими шкідливими домішками та їх впливу на властивості зварних швів. Недарма, саме зварювальниками були запропоновані такі методи підвищення якості металів та сплавів як електрошлаковий, вакуумно-дуговий та електронно-променевий переплави.

Але в зварювальній технічній і науковій літературі практично немає досліджень і публікацій з проблеми зв'язку структури та властивостей вихідних електродних (присадкових) матеріалів з аналогічною структурою та властивостями зварного шва (наплавленого металу). Системне вивчення цієї проблеми має важливе значення для зварювання (наплавлення), але воно ускладнюється такими особливостями:

- вплив основного металу, який переплавляється і потрапляє у зварювальну ванну і який слід віднести до вихідних матеріалів;
- температурно-часові параметри зварювальної ванни не є стаціонарними, внаслідок чого структура розплаву зварювальної ванни буде далека від рівноважної;
- кристалізація металу зварювальної ванни відбувається на твердій підкладці основного металу, структура якої впливає на структуру металу, що твердіє.

Було проведено дослідження впливу хімічного та гранулометричного складу шихти на зварювально-технологічні властивості порошкових дротів, а також на механічні властивості наплавленого металу при дуговому наплавленні. У якості шихти порошкових дротів використовували гранульований металевий порошок марки ПГ-10Р6М5 та порошки феросплавів. Було розраховано шихтовий склад та виготовлено дослідні порошкові дроти $\varnothing 2,4$ мм з шихтою трьох типів:

№ 1 – шихта - порошок сталі ПГ-10Р6М5 грануляцією 50...300 мкм;

№ 2 – шихта - порошки феросплавів розміром 50...300 мкм;

№ 3 – шихта - порошок сталі ПГ-10Р6М5 грануляцією 50...100 мкм.

Усі три порошкові дроти повинні були забезпечити отримання наплавленого металу приблизно одного і того ж складу – В2М2ХФ.

Заготівлі для виготовлення дослідних зразків для визначення механічних властивостей наплавленого металу отримували електродуговим наплавленням зразків вказаними дротами під флюсом АН-26П в 5 шарів кожен. Наплавлення всіх зразків виконували на однакових режимах: напруга - 28 В, струм - 300 А, швидкість наплавлення - 20 м/год. Характер формування наплавленого металу на всіх зразках визнано якісним, дефектів у вигляді пор, тріщин та несплавлень при візуальній оцінці не виявлено (рис. 1).

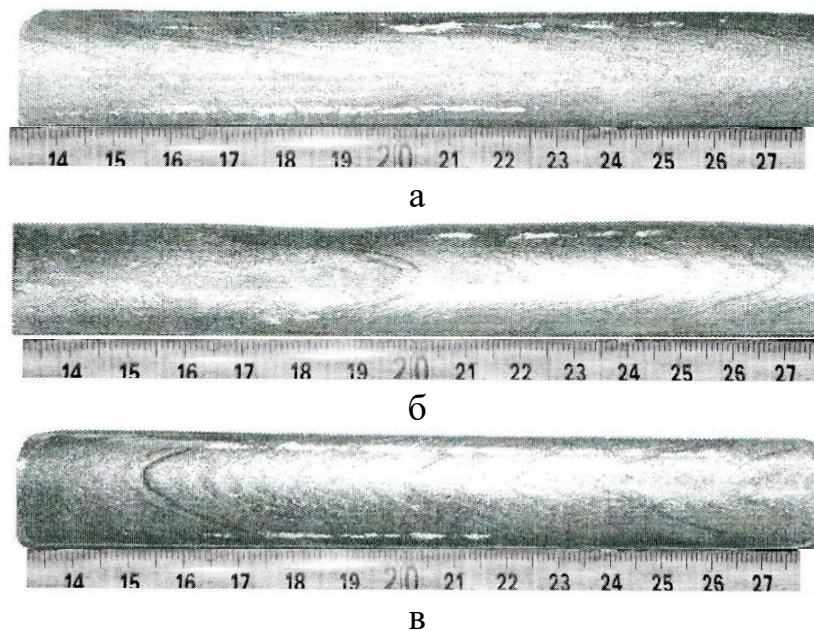

Рис. 1. Характер формування металу, наплавленого дослідними порошковими дротами: а - № 1; б - № 2; в - № 3.

При оцінці механічних властивостей наплавленого металу визначали межу плинності, тимчасовий опір, відносне подовження та відносне звуження металу після розриву. Використовували стандартний метод випробування на однісіне розтягування зразків МІ-12 тип ІІ згідно з ДСТУ 6996. На кожний тип наплавленого металу випробували по три зразка. Отримані результати наведені в таблиці.

Таблиця 1. Механічні властивості металу, наплавленого дослідними дротами.

№№ дроту	Тип шихти порошкового дроту	$\sigma_{0,2 \text{ сер, МПа}}$	$\sigma_{\text{в сер, МПа}}$	$\delta_5 \text{ сер, \%}$	$\psi_{\text{сер, \%}}$
1	Порошок ПГ-10Р6М5, грануляція 50...300 мкм	713,0	1084,7	13,3	40,6
		547,3	858,6	19,1	49,3
		672,8	1014,4	13,5	36,5
2	Порошки феросплавів, грануляція 50...300 мкм	-	897,9	-	-
		885,2	1135,5	11,0	18,2
		877,9	1113,9	-	-
3	Порошок ПГ-10Р6М5, грануляція 50...100 мкм	735,7	992,1	12,2	42,1
		648,3	1058,2	18,5	50,4
		688,9	1038,4	12,9	38,0

Експериментально визначено, що метал, наплавлений порошковими дротами №№ 1 та 3 з шихтою із гранульованого порошку ПГ-10Р6М5 має дещо нижчі міцносні властивості у порівнянні із металом, наплавленим дротом з шихтою з феросплавів, однак має значно вищі показники пластичності.

При цьому найкращий комплекс властивостей має наплавлений метал № 3 на основі гранульованого порошку ПГ-10Р6М5 фракції 50...100 мкм. Метал, наплавлений порошковим дротом з шихтою із феросплавів, має більш низькі показники пластичності.

Більш високі механічні властивості металу, що було наплавлене порошковим дротом № 3 з шихтою з гранульованого порошку ПГ-10Р6М5 фракції 50-100 мкм, порівняно з властивостями металу, наплавленого порошковим дротом № 1, також з гранульованим порошком ПГ-10Р6М5, але фракції 50-300 мкм, можна пояснити наступними причинами. Порошковий дріт з шихтою більшої фракції має менш щільну упаковку, ніж порошковий дріт з шихтою невеликої фракції. Всередині шихти такого дроту більше повітря, кисень та азот якого можуть негативно впливати на властивості наплавленого металу. Цей факт повинен бути врахований у виробництві порошкових дротів для наплавлення та зварювання. Для їх шихти треба використовувати леговані порошки невеликої фракції.

Отримані результати можуть бути також пояснені більш високим ступенем забрудненості феросплавів, їх неоднорідним складом та різницею у фізико-хімічних властивостях у порівнянні із більш хімічно чистим та однорідним за властивостями гранульованим металевим порошком. Це приводить до більш стабільного процесу плавлення порошкового дроту з шихтою на основі гранульованого металевого порошку, отримання якісного та однорідного наплавленого металу, що дозволяє підвищити механічні властивості наплавленого металу.

Scientific publications

MATERIALS

The XVI International Scientific and Practical Conference
«Scientific trends: history, development and existing problems»

Krakow, Poland. 195 p.
(April 21-23, 2025)